

Rapport

Universell utforming som kommunal strategi

Erfaringer og resultater fra pilotkommunesatsingen 2005-2008

MILJØVERNDEPARTEMENTET

Rapport

Universell utforming som kommunal strategi

Erfaringer og resultater fra pilotkommunesatsingen 2005-2008

MILJØVERNDEPARTEMENTET

Siden 2005 har 17 kommuner deltatt i et nasjonalt utviklingsprosjekt ledet av Miljøverndepartementet. Disse kommunene har jobbet systematisk med å gi innhold til begrepet universell utforming. De har utforsket universell utforming som strategi for å skape lokalsamfunn med god tilgjengelighet, likeverd, deltaking og valgfrihet for alle. De har brukt plansystemet aktivt. De har prøvd seg fram med ulike arbeidsformer og har testet ut praktiske løsninger i bygg og i uteområder.

I denne rapporten gir vi en smakebit på det arbeidet som er nedlagt i disse 17 kommunene i prosjektperioden. Det er konkrete erfaringer som formidles, og eksemplene dekker til sammen alle ledd i prosessen fra å skape oppmerksomhet omkring universell utforming, via forankring i plan til gjennomføring av tiltak.

Miljøverndepartementet retter en stor takk til pilotene Båtsfjord og Berlevåg, Tromsø, Sortland, Verdal, Trondheim, Stord, Time og Klepp, Risør, Porsgrunn, Gjøvik og Vestre Toten, Kongsvinger, Eidskog, Ullensaker for innsatsen og samarbeidet. En ekstra takk til Kristiansand som har virket som ressurskommune i denne perioden. Både departementet og pilotkommunene har hatt stor glede og nytte av den profesjonelle bistanden Tore Askim fra novus vita as/insam as har gitt som koordinator i pilotkommunesatsingen.

Det er pilotkommunene selv som har levert stoffet til denne rapporten. Astrid Larsen fra Stord, Hilde Nygaard fra Kongsvinger og Wenche Lindberg fra Eidskog har bistått departementet med redigering. Journalist Geir Magnusson har stått for tilretteleggingen av stoffet. Kristi Ringard i Miljøverndepartementet har samordnet arbeidet med bistand fra Olav Rand Bringa.

Kommunene har levert sluttrapporter som dekker perioden 2006 – 2008. Disse rapportene, som gir et enda fyldigere bilde av aktivitetene lokalt, er lagt ut på det nasjonale nettstedet for universell utforming.

Miljøverndepartementet
Oslo, januar 2009

	SIDE
Innledning	6
Pilotkommunesatsingen – pilotkommuner som ressurs i nasjonalt utviklingsarbeid	7
Felles erfaringer i pilotkommunene	11
Eksempler på aktiviteter og resultater innenfor sju hovedmål	15
1. På tvers i kommuneorganisasjonen	16
2. Tiltak i lokalsamfunnet	22
3. Fysiske løsninger	30
4. Samarbeid med råd for funksjonshemmede	46
5. Økt kompetanse	52
6. Være forbinde	58
7. Innspill og dialog	60
Presentasjon av kommunene og deres utviklingsarbeid	65
Tromsø	66
Sortland	68
Verdal	70
Trondheim	72
Stord	74
Kongsvinger	76
Eidskog	78
Ullensaker	80
Porsgrunn	82
Risør	84
Kristiansand	86
Båtsfjord/	88
Berlevåg	90
Gjøvik/	92
Vestre Toten	94
Time/	96
Klepp	98
Henvisninger	102

Bildene i denne publikasjonen må ikke benyttes i andre sammenhenger eller produksjoner uten samtykke fra den person/instans som eier bildet.

Tiltak BU 31 "Styrking av universell utforming i kommunal virksomhet" ble gjennomført i perioden 2005 – 2008.

Denne rapporten forteller om pilotkommunenes arbeid. Samtidig forteller den om resultater av en nasjonal satsing der kommunene selv utnytter sitt handlingsrom og er drivkraft for utvikling og endring. Miljøverndepartementet ønsker at alle kommuner nå skal få del i disse erfaringene.

Det har vi gjort gjennom tre ulike innfallsvinkler:

- Oppsummering av felles erfaringer i pilotkommunene og formulering av noen råd til andre kommuner.
- Samling av konkrete eksempler ordnet under de sju felles hovedmålene som alle kommunene har arbeidet innenfor. Eksempelene kan spores tilbake til "opphavskommune".
- Presentasjon av arbeidet med universell utforming i hver enkelt kommune. De som har arbeidet i par forteller litt om erfaringer med interkommunalt samarbeid.

Kommunene er spredt over hele Norge og har svært ulikt utgangspunkt geografisk, befolkningsmessig og ressursmessig. De har hatt ulik organisering og politisk plattform og representerer et bredt utvalg av "Kommune-Norge". Alle har de resultater å vise til, og de ønsker også å dele sine erfaringer med andre. Det betyr at det fra Finnmark til Agder – fra Hordaland til Hedmark finnes kommuner en kan hente inspirasjon og ideer fra. Det er ikke lenger nødvendig å dra på studietur til Barcelona for å få innblikk i hva universell utforming handler om.

Universell utforming (uu) har vært et begrep i Norge siden 1997. Universell utforming er nedfelt i formålsparagrafen og i flere bestemmelser i den nye plan- og bygningsloven. Pilotkommunene har gjennom sin innsats bidratt til å gi begrepet universell utforming konkret innhold. Miljøverndepartementet har styrket sin tro på utviklingsarbeid som metode for å implementere nasjonale mål i kommunene.

Målet med rapporten er å anspore personer med ansvar for planlegging, prosjektering, forvaltning og drift til refleksjon og til inkluderende arbeidsformer i kommunene i tråd med intensjonene i ny plan- og bygningslov.

**Plan- og bygningsloven er
kommunenes verktøy.
Bruk det!**

Pilotkommunesatsingen – pilotkommuner som ressurs i nasjonalt utviklingsarbeid

Universell utforming - fra perifert tema til sentralt formål i kommunal planlegging på 10 år

Tilgjengelighet for personer med nedsatt funksjonsevne har vært et tema i over 30 år i Norge. Arbeidet var lenge preget av gode, overordnede visjoner som politisk ble formulert innenfor helse- og sosialpolitikken og tiltak rettet mot enkeltbrukere gjennom trykkesystemet. Flere kommuner arbeidet med tilrettelegging for personer med nedsatt funksjonsevne. De oppnådde resultater, men sjelden med grunnleggende og varige effekter. Det manglet gjennomgående og systematisk innarbeiding av temaet i kommunenes arbeid. Tilgjengelighet for personer med nedsatt funksjonsevne var ikke til stede i kommunenes sentrale styringsdokument, kommuneplanen.

Miljøverndepartementets utviklingsprogram - Planlegging for alle

I 1998 iverksatte Miljøverndepartementet et utviklingsprogram for å plassere tilgjengelighet for personer med nedsatt funksjonsevne inn i planleggingsprosessen i kommunene. "Planlegging for alle" tok i bruk en rekke virkemidler, men to viste seg å bli viktigere enn de andre; retningslinjer for planlegging og utviklingsprosjekter i samarbeid med kommuner og fylkeskommuner. I tillegg valgte Miljøverndepartementet å dreie satsingen mot den brede strategien universell utforming i stedet for tradisjonell tilgjengelighet for personer med nedsatt funksjonsevne. Rundskrivet "T-5/99 Tilgjengelighet for alle" kom i 1999 og anbefalte kommunene å bruke prinsippet om universell utforming i planleggingen. 20 kommuner og fylkeskommuner deltok i utviklingsprogrammet. De arbeidet for å inkludere universell utforming i planarbeidet på ulike sektorer, og noen siktet seg også inn på hovedprosessen i kommuneplanarbeidet. NIBR gjorde en evaluering av kommunenes arbeid og kunne konstatere at antall kommuner med tilgjengelighet innarbeidet i plan økte i løpet av programperioden.¹

Universell utforming som strategi - ny nasjonal satsing mot kommunene

I november 2004 presenterte to statsråder *Handlingsplan for økt tilgjengelighet for personer med nedsatt funksjonsevne. Plan for universell utforming innen viktige samfunnsområder*. Planen ble iverksatt fra og med 2005 og skulle ha virketid ut 2009.²

I denne planen ble "Planlegging for alle" videreutviklet i Pilotkommunesatsingen – tiltak BU 31: *Styrking av universell utforming i kommunal virksomhet* med Miljøverndepartementet som ansvarlig departement.³

Allerede i mars 2005 sendte de to ministrene ut et felles brev med invitasjon til alle landets kommuner om å melde interesse for å bli pilotkommune for universell utforming.

36 kommuner meldte seg innen fristen. Av disse ble 25 valgt ut til en oppstartssamling for å drøfte innholdet i en pilotkommunesatsing. Det ble lagt vekt på å få med et bredt spekter av kommuner, både geografisk spredning, kommuner med erfaringer og kommuner som nå ønsket å komme i gang. Oppstartssamlingen ble arrangert på Gardermoen 8. og 9. juni 2005.

Daværende ordfører i Eidskog, Ivar Skulstad holdt innlegg på oppstartssamlingen på Gardermoen. Han hadde en assosiasjon knyttet til betegnelsen BU 31; det minnet ham om Braatens SAFE og tidligere tiders fredags ettermiddagsfly - BU 31, som tok av nordover fullastet med ny kunnskap ervervet gjennom ukas arbeid, møter og seminarer. På samme måte skulle BU 31 nå ta av for å spre budskapet om universell utforming.

¹ NIBR-rapport 2002:19 Funksjonshemmedes interesser i planleggingen. En evaluering av programmet "Planlegging for alle"

² Miljøvernminister Knut Arild Hareide og Arbeids- og sosialminister Dagfinn Høybråten

³ BU står for "Bygg og uteområder" og er en kode for kategorisering av tiltak i Handlingsplanen 2005-2009. De øvrige kodene er: T: "Transport"; IKT: "IKT"; A: "Annet"

BU 31 tar av

De 25 kommunene som deltok på oppstartssamlingen ble i brev 24. juni 2005 invitert til å søke om status som pilotkommune. I brevet presiserer departementet forventninger og gir signaler om hvordan man vil følge opp pilotkommunene. 21 kommuner sendte inn søknad, noen av dem felles med nabokommune. I alt 16 kommuner ble valgt ut. Av disse ville seks jobbe sammen i par med felles prosjektledelse. For Kristiansand ble det parallelt utviklet et opplegg som innebar en rolle som ressurskommune med bakgrunn i kommunens allerede langvarige og målrettede arbeid. Fra 2006 har kommunene hatt 250.000 kroner hver per år. Hvert kommunepar har hatt 400.000 kroner årlig.

Vi ønsket å bli ressurskommune for universell utforming fordi vi kjente igjen ambisjonene til Miljøverndepartementet. De lignet våre egne.

Uttalelse fra teknisk direktør Ragnar Evensen i Kristiansand kommune.

Felles visjon og sju hovedmål

Miljøverndepartementet utarbeidet sammen med pilotkommunene en prosjektbeskrivelse for tiltak BU 31. Den forelå 1. mars 2006 og ble revidert i desember 2007. I prosjektbeskrivelsen er det formulert en felles visjon og sju hovedmål som pilotkommunene skulle realisere gjennom sitt arbeid.

Visjon:

Pilotkommuner for universell utforming gir lokalsamfunn med god tilgjengelighet, likeverd, deltaking og valgfrihet for alle.

Hovedmål:

1. Skape oppmerksomhet og oppnå resultater i hele kommuneorganisasjonen – på tvers av fagområder og i alle kommunens virksomheter.
2. Bidra til tiltak i lokalsamfunnet gjennom samarbeid med næringsliv og andre aktører, både private og offentlige.
3. Sikre fysiske løsninger med god tilgjengelighet, sikkerhet, miljøkvalitet og estetikk.
4. Videreutvikle målrettet samarbeid med kommunalt råd for funksjonshemmede og aktuelle brukergrupper.
5. Bidra til økt kompetanse hos alle som er ansvarlige for planlegging, gjennomføring og drift.
6. Være forbilde og bidra til at andre kommuner øker innsatsen for universell utforming.
7. Gi innspill til og være dialogpartner i det nasjonale arbeidet for universell utforming.

Fra Baneheia i Kristiansand, pilotkommunesamlingen i september 2006. Foto: Miljøverndepartementet

Tiltak BU 31 skulle være et samarbeidsprosjekt med medvirkning fra andre statlige instanser og utvalgte kommuner basert på gjensidighet, dialog og læring begge veier.

Arbeidsform - samlinger med bred og vekslende deltakelse

Den viktigste møteplassen mellom pilotkommunene, nasjonalt og regionalt nivå har vært samlingene hvert halvår med bred og vekslende deltakelse. Samlingene har gitt læring både for kommunene og for departementet. I tillegg har prosjektlederne møtt Miljøverndepartementet på korte arbeidsseminarer. Programmet for hver halvårssamling er utarbeidet av en planleggingsgruppe med deltakere fra pilotkommunene og departementet. Kommunenes ønsker ligger til grunn for innretningen på samlingene. Kommunene har deltatt med tre til fire representanter hver gang, men deltakelsen har variert yrkesmessig og organisatorisk alt etter tema. For hver samling er det utarbeidet et oppsummeringsnotat med konkrete oppfølgingspunkter både for departementet og for pilotkommunene.

Det regionale nivået er viktig for å fremme nettverksbygging, erfaringsutveksling og kompetansebygging mellom pilotkommunene og andre kommuner. De fylkene som har hatt pilotkommuner har vært invitert til samlingene. Dette har resultert i konkret samarbeid.

Samlingene har også resultert i oppstart av delprosjekter på tema som kommunene har sett behov for å gå i dybden på. Følgende delprosjekter er oppsummert i notater med verdi for alle kommuner og for nasjonalt utviklingsarbeid:

- Gode råd er ikke dyre
- Universell utføring og reguleringsbestemmelser
- Universell utforming og kommunalt samarbeid med eksterne aktører
- Universell utforming - Drift og vedlikehold av vegger og uteområder.

Det nasjonale nettstedet for universell utforming er nyttet aktivt til informasjon og formidling av resultater. Kommunenes årsplaner og årsrapporter er lagt ut på nettstedet. Pilotkommunesidene er de mest besøkte på nettstedet.

Oppsummering

Pilotkommunene er blitt foregangskommuner for universell utforming i Norge. De årlige rapportene viser betydelig innsats og erfaringer fra arbeid med kommunal planlegging og med gjennomføring av tiltak. Virkemiddelapparatet er blitt bedre siden de startet opp, og forankringen av universell

Ordfører Rita Ottervik åpnet den første samlingen for pilotkommunene 16. februar 2006. Tre år seinere sier hun: "Som pilotkommune har vi oppnådd gode resultat når det gjelder tilgjengelighet i bymiljøet, til offentlige bygg, i marka og på idrettsanlegg i Trondheim. Universell utforming er et svært viktig satsingsområde for vårt videre byutviklingsarbeid." Foto: Trondheim kommune

Ordfører Liv Kari Eskeland i Stord kommune på talerstolen under pilotkommunesamlingen på Gardermoen våren 2008. Foto: Olav Rand Bringa/Miljøverndepartementet

Første samling, Trondheim 16.-17. februar 2006

Ca 70 deltakere: prosjektlederne, plan/teknisk, representant fra kommunalt råd, fylker med pilotkommuner og statlige instanser. Tema: drøfting av prosjektplan for BU 31, visjon og hovedmål samt forholdet råd – kommune. Grunnlaget legges for delprosjektet "Gode råd er ikke dyre".

Andre samling, Kristiansand 25. og 26. september 2006

Ca 100 deltakere: politikere, prosjektlederne, plan/teknisk, rådsrepresentant, fylker og statlige instanser. Tema: politisk oppmerksomhet, samarbeid råd/kommune (delprosjektet), fylkesnivåets rolle, uu i publikumsbygg, uteområder/friluftsliv, by- og stedsforming, plan- og bygningsloven som virkemiddel. Grunnlaget legges for delprosjektet "Universell utforming og reguleringsbestemmelser".

Tredje samling, Stord 5. og 6. mars 2007

Ca 75 deltakere: prosjektlederne, plan/teknisk, råd/brukerrepresentant, fylker, statlige instanser. Hovedtema: brukerrepresentantenes rolle i råd for funksjonshemmede, behov for kompetanse. Mer enn 20 rådsrepresentanter deltok. Andre tema: reguleringsplaner og bruk av bestemmelser for uu, friluftslivsområder og utomhusarealer, by- og stedsforming med uu som rettesnor. Grunnlag legges for delprosjektet "Universell utforming og kommunalt samarbeid med eksterne aktører".

Fjerde samling, Tromsø 1. og 2. oktober 2007

Ca 85 deltakere: prosjektlederne, plan/teknisk, innkjøp, IKT, fylker, statlige instanser. Tema: drift av uteområder, offentlige innkjøp, tilgjengelige nettsider, reguleringsplaner og kompetanseutvikling. Grunnlag legges for delprosjektet "Universell utforming - Drift og vedlikehold av vegger og uteområder" og "Universell utforming i offentlige anskaffelser".

Femte samling, Ullensaker 14. og 15. april 2008

Ca 100 deltakere: ordførere, rådmenn, prosjektlederne, rådsrepresentanter. Hovedtema: universell utforming som samfunnsverdi, politiske virkemidler for lokalt arbeid og universell utforming av boliger og kommunale bygg. 13 ordførere og 11 rådmenn deltok. Delprosjektene om reguleringsplan og kommunalt samarbeid ble presentert.

Sjette samling, Verdal 4. og 5. desember 2008

Ca 90 deltakere: prosjektlederne, plan/teknisk. Tilsvarende deltakelse fra kommuner spesielt foreslått og invitert av hver av pilotkommunene. Hensikt: formidle resultater og erfaring fra pilotkommunene. Drøfte utfordringer knyttet til uu og kulturminner, integrering av uu i ordinær drift og løpende prosjekter, stedsutvikling og transport. Presentasjon av delprosjektet om drift og vedlikehold. Grunnlag legges for delprosjekt om universell utforming og kulturminner.

utforming i kommunen og i lokalsamfunnet er helt annerledes enn da tiltaket startet. Den brede deltakelsen fra ordførere og rådmenn på samlingen i Ullensaker våren 2008 vitner om solid politisk og administrativ forankring. Samtidig viser denne aktive deltakelsen fra ledelsesnivået i pilotkommunene at Miljøverndepartementets utviklingsprosjekt har oppslutning fra deres side.

Ny plan- og bygningslov, med universell utforming i formålsparagrafen og i andre bestemmelser, og ny diskriminerings- og tilgjengelighetslov med krav om universell utforming trer i kraft i 2009. Rikspolitiske retningslinjer for universell utforming forberedes med tanke på iverksetting i 2009. Pilotkommunene har gjennom sitt arbeid staket opp veien for andre kommuner.

Tore Askim fra rådgivningsfirmaet novus vita as har koordinert pilotkomunesatsingen og har hatt særlig ansvar for oppfølging av prosjektlederne. Her fra samlingen i Verdal, desember 2008. Foto: Olav Rand Bringa/Miljøverndepartementet

Siden høsten 2007 har Miljøverndepartementet samlet prosjektlederne i pilotkommunene flere ganger bl.a. for å forberede en god, felles oppsummering av erfaringene. Her fra samlingen i Berlevåg og Båtsfjord i august 2008. Foto: Astrid Larsen

Sitater fra NIBRs delrapport "Stimuleringsmidler – allmenne erfaringer og noen funn for enkelttiltak i Handlingsplanen for universell utforming" datert 19.2.2008 (upublisert).

„ Vi kan se BU 31 som et stort kommunalt laboratorium der interesserte kommuner med god politisk forankring jobber ut en iverksetting av universell utforming gjennom gode kommunikasjons- og medvirkningsstrategier og med utvikling av gode redskaper knyttet til plan- og bygningsloven.

„ BU 31 er utformet i tråd med de anbefalinger vi finner i litteraturen, der det er stor frihet til selv å organisere forsøket/pilotkommunen og der rapporteringen er organisert, men begrenset.

Felles erfaringer i pilotkommunene

Gode råd til andre kommuner

Den nye plan- og bygningsloven innebærer at landets kommuner må forholde seg aktivt til universell utforming (uu) i formålsparagraf og i bestemmelser.

I dette kapitlet formidles lokale erfaringer og gode råd fra pilotkommunene. Disse kan være verdifulle for alle kommunene som nå skal i gang med planlegging etter den nye loven.

De 17 kommunene som bidrar til denne rapporten har behandlet universell utforming bredt som strategi for kommunens virksomhet.

Arbeidet har ikke bare begrenset seg til planlegging; de har også erfaringer fra bevisstgjøring og kompetansebygging, samarbeid med råd for funksjonshemmede og mange ulike aktører i lokalsamfunnet.

Pilotkommunene har arbeidet systematisk med politisk og administrativ forankring, og de har fulgt prosesser fra plan til gjennomføring.

Videre har de vært nødt til å gi et innhold til uu gjennom innkjøpsprosedyrer, og de har hatt mulighet til å se om de valgte løsningene faktisk har vært de mest hensiktsmessige.

I pilotprosjektet har kommunene utviklet og testet ulike typer verktøy gjennom kontakt med hverandre og sammen med nasjonale myndigheter.

I det påfølgende skisseres noen suksessfaktorer som det gjelder å være bevisst på og ta på alvor.

Pilotkommunenes felles konklusjon er:

Universell utforming er mulighetenes marked.

Bruk dem!

Hvordan komme i gang?

Se mulighetene og de spennende utfordringene!

Ingen vil være uenig i at man skal arbeide for et inkluderende samfunn tilgjengelig for alle. Utfordringen er å få kolleger med på at dette er noe ens egen kommune må ta tak i, og at det kreves målrettet og systematisk jobbing. Det gjelder å vinne forståelse for at universell utforming er et spennende og faglig stimulerende tema.

Oppstarts- og motivasjonsseminar kan være en god måte å begynne en prosess på. Inviter de avdelingene som har et ansvarsområde som angår temaet. Diskuter hva som gjøres i kommunen i dag, hva som fungerer godt og hva det går an å bli bedre på. For noen vil dette kanskje være første gang de møter kolleger fra andre avdelinger rundt samme bord!

Legg vekt på tverrfaglig tilnærming: Ingen "eier" kunnskapen om universell utforming. På dette feltet er det viktig både å respektere hverandres faglige ståsted og å lære av hverandre; planleggere, byggesaksbehandlere, innkjøpsansvarlige, ingeniører, ergoterapeuter og andre. Pilotkommunene mener en må være bevisst med å framheve at universell utforming ikke bare gjelder noen få mennesker med spesielle behov, men at uu faktisk øker kvaliteten for alle.

Det trengs ressurspersoner!

For å få løftet fram temaet universell utforming trenger organisasjonen personer som forstår hva dette handler om, som er i stand til å skape begeistring, og som kan få andre til å reflektere rundt utfordringene og mulighetene. Det er viktig at ledelsen møter slike "ildsjeler" med åpent sinn og gir dem legitimitet og handlingsrom, særlig i en oppbyggingsfase. Pilotkommunene mener det bør være mer enn én person som går i bresjen og stimulerer til kreativitet og utvikling, særlig i starten.

Organisering på tvers er en nøkkel til suksess

Universell utforming er et tverrfaglig tema og må forankres i hele organisasjonen. Dette er altså ikke bare en oppgave for plan eller byggesak, men for alle kommunens tjenesteområder. Hver enhet må gis et selvstendig ansvar for intern koordinering og sørge

for forankring, kompetanseheving og bevisstgjøring. Nøkkelpersoner må få tid til å sette seg inn i temaet. Pilotkommunene har allerede erfart hvor viktig det er å stimulere til arbeidsformer som involverer medarbeidere på tvers av sektorer og tjenesteområder. De har gode erfaringer med samarbeid og forankring av prosjektledelse innenfor både helse og teknisk. Her finner man medarbeidere som utfyller hverandre kunnskapsmessig og som gir arbeidet bredde og helhet.

Bruk pågående prosesser og prosjekter

Det er viktig å få tankegodset inn i allerede pågående prosjekter. Selv om et prosjekt er påbegynt, er det ikke for sent å bringe inn universell utforming under veis. *Befaringer* som viser hva universell utforming handler om og kan bety for det aktuelle prosjektet, kan være en god tilnæringsmåte. En slik "erfaringsbefaring" kan med fordel planlegges og gjennomføres i samarbeid med rådet for funksjonshemmede og brukerorganisasjoner. Det må gis rom for nytenkning og mot til å prøve løsninger.

Her har rådet virkelig fått være med i prosessen, og de innspillene vi har kommet med er blitt tatt hensyn til.

(Herbjørn Hansen, rådet for funksjonshemmede i Sortland og representant i utvalg for tekniske saker, i forbindelse med presentasjon og behandling av gatebruksplanen for Sortland sentrum.)

Plan- og bygningsloven – den beste arena for politisk forankring

Plan- og bygningsloven er det viktigste lokalpolitiske virkemiddel for utviklingen av kommunen som samfunn.

Universell utforming handler om likeverdige muligheter for alle. Og det handler om hvordan de fysiske omgivelsene må utformes for at innbyggerne skal kunne bruke sine ressurser og delta aktivt i samfunnslivet. Den nye plan- og bygningsloven vil gi kommunene enda sterkere virkemidler på dette feltet. Det finnes neppe noen politikere med gjenvalg i tankene som sier nei til et samfunn for alle.

Den nye diskriminerings- og tilgjengelighetsloven kan ramme kommuner som ikke har en politikk for dette feltet og som mangler en strategi for å ta opp universell utforming i egen virksomhet.

Kommuneplanprosessen - oppstart av revisjon - kan være en god anledning til å gi politikerne en innføring i hva universell utforming handler om.

En ut på tur- eller *temadag med praktiske øvelser* har vært en vekker for mer enn én ordfører i pilotkommunene.

Ordspråket 'Liten tue velter stort lass' har for meg fått en helt annen dimensjon over seg etter denne dagen.

(Ordfører Arve Bones etter motivasjonsseminar om universell utforming i Kongsvinger.)

Råd og brukerorganisasjoner er selvsagte samarbeidspartner i slike opplegg. Å arrangere en felles studietur for politikere, administrasjon og brukerrepresentanter er også en metode som har vist seg å gi positive ringvirkninger. Politiske retningslinjer og vedtak som nedfelles i kommuneplan, gir føringer både for hvordan videre planlegging skal skje og for gjennomføringen av prosjekter og tiltak. Politikere bør orienteres regelmessig og få tilbakemelding om utviklingen i forhold til sine prinsipp-vedtak og de intensjoner som nedfelles i overordnede planer.

Politisk forankring nødvendig, men det må mer til!

Politisk forankring er ikke nok. Universell utforming må læres ved å delta i gjennomføring. Folk flest må se at det kommer resultater som virker. Ganske tidlig bør en finne et egnet "demonstrasjonsprosjekt". Det vil si et enkelt og godt eksempel på uu som lett kan gjennomføres og som kan gi læring til mange. Få fram dokumentasjon av eventuelle (mer)kostnader ved å bygge inn universell utforming i tiltaket. Vurder også om utgiftene kan fordeles på flere "kostnadsbærere".

Pilotkommunene har sett at universell utforming ikke vil koste noe ekstra dersom dette er med i bildet helt fra starten. Dette gjelder først og fremst ved nye bygg. Men også ved ombygginger og utbedringer får man mer kvalitet for pengene gjennom god planlegging.

Overordnede politiske føringer, for eksempel i samfunnsdelen av kommuneplanen, må integreres i hele kommunens styringssystem. Lederne på alle nivåer må bli pådrivere for uu og bidra til å skape synlige resultater!

Gjennom prosjektet universell utforming er jeg blitt observant på alle de viktige detaljene som avgjør om bygget blir tilgjengelig.

(Kari Bansal, leder for nytt NAV-kontor i Ullensaker.)

Samarbeid med lokalsamfunnet er en nødvendighet. Pilotkommunenes erfaring er at initiativ overfor aktører i næringslivet og samarbeid med skolene kan gi både politisk oppmerksomhet og kunnskap som kommunen kan bruke i arbeidet sitt. Skoleelever kan ha riktig så gode ideer; de kan gjøre kartleggingsarbeid, og de kan foreslå forbedringer. Lokale arrangementer kan med fordel ha uu og inkludering som varemerke. Både kommunens næringsdrivende, dens innbyggere og tilreisende vil ha glede av at tilbudene er tilgjengelige for alle og at informasjon om de ulike tilbudene når ut til et bredt publikum. Flere kommuner har utarbeidet gode råd til næringsdrivende, og de har samarbeidet med næringslivet om kartlegging og utbedringstiltak.

Stord kommune vil vera ein føregangskommune når det gjeld universell utforming. Dette er til det beste for alle innbyggjarar og tilreisande. Vårt mål er at dette skal vera vårt varemerke!

(Ordfører Liv Kari Eskeland, Stord kommune.)

Kompetansebygging - en kontinuerlig og langsiktig prosess

Holdningsskapende arbeid og bevisstgjøring må ligge i bunnen for kompetansebyggingen om universell utforming. Man må forstå hensikten og se poenget, for å lære hva universell utforming faktisk handler om. I politikeropplæringen må dette vektlegges, og befaringer i eget nærområde med for eksempel rullestoler og simuleringsbriller kan med fordel inngå i en slik opplæring.

Kompetansen må sitte både i hjerte, hode og hender - i alle ledd i organisasjonen - fra rådmann til vaktmester.

Det trengs kunnskap for å vite hvordan lov og regelverk kan brukes i planarbeid, i byggesaker, i utbyggingsavtaler, anbudsprosesser og bestillinger. Det er nødvendig med uu-kunnskap hos dem som utfører byggearbeidene, som legger gatesteinen eller har ansvaret for snøbrøytingen.

Det er ikke før en har kjent det på kroppen en skjønner hvor viktig dette er.

(Representant fra et lokalt entreprenørfirma i Kongsvinger etter å ha forsøkt å komme seg inn på kinoen i rullestol.)

Universell utforming innebærer ikke nødvendigvis kjedelige standardløsninger. Både naturlige elementer og kunst kan brukes slik at folk lettere kan komme seg fram og orientere seg i omgivelsene.

Kompetansebygging trenger ikke nødvendigvis å ta så mye tid. Frokostmøter med inviterte innledere kan gi inspirerende faglig påfyll. Felles befaringer eller studieturer i forbindelse med pågående planer og prosjekter kan gi nyttige innspill underveis. Mobilisering av tverrsektoriell deltakelse i utprøving av verktøy gir både effektiv læring og nødvendig grunnlag for planlegging og prosjektering. Å bruke bilder i møter mellom prosjekterende, konsulenter, byggherre og byggeleder tidlig i prosessen kan bidra til å skape en felles forståelse hos de ulike aktørene som er involvert i et prosjekt. Det er viktig å evaluere og lære av sine feil og pløye kunnskapen tilbake igjen.

Det finnes i dag flere gode tilbud for etterutdanning og faglig påfyll, og det er en fordel om flere kolleger kan følge slike kurs sammen.

Gode råd er ikke dyre Erfaringskompetanse øker kvaliteten

Kommunalt råd for funksjonshemmede og brukerorganisasjoner har erfaring og kunnskap som tilfører prosjekter økt kvalitet både i planleggingsfasen og i gjennomføringen.

I en oppstarts- og utviklingsperiode er det av stor betydning at rådet får en spesiell plass i arbeidet, med utfordringer og meningsfulle oppgaver. Rådet må gis tid til å finne sin rolle som utviklingsaktør i samspill både med kommunen og sin egen "grasrot", brukerorganisasjonene. Konkrete samarbeidsprosjekter gir nyttig læring både for kommunen og rådet.

Pilotprosjektet har vist at god dialog med råd og brukerorganisasjoner gjerne resulterer i mange spennende og kreative løsninger.

Samtidig er det viktig at kommunen også trekker på den kompetansen som finnes i andre kommunalt oppnevnte organer, så som eldreråd og barne- og ungdomsråd.

Lær av andre – og del dine egne erfaringer

Kunnskap vokser ved at den deles, og kompetanse skaffes gjennom erfaring.

Det finnes en rekke veiledere, verktøy og metodeopplegg fra nasjonalt hold både for kartlegging, planlegging, prosjektering og samspill. Dette er

verdifulle hjelpemidler. Det er viktig at disse verktøyene prøves ut og tilpasses lokale forhold.

Det er fornuftig å diskutere med andre kommuner som har erfaringer å dele. Ofte er det hensiktsmessig å etablere en mer formell kontakt med nabo-kommunen. Pilotprosjektets parkommuner har gode erfaringer med nettopp dette.

Ikke være redd for å "stjele" fra andre eller å søke informasjon og bistand fra regionalt nivå. Lokale erfaringer vil bidra til at regionale myndigheter kan styrke sin egen kompetanse på de respektive ansvarsområdene.

BU 31 - Et korps av prosjektledere med bred og allsidig kompetanse

Arbeid med universell utforming berører mange fagområder. Prosjektlederne i pilotkommunene representerer i høy grad tverrfaglighet både i utdanningsbakgrunn og arbeidserfaring i kommunen. Det er flest ingeniører og ergo-terapeuter. I tillegg finner vi arkitekt, landskapsarkitekt, sykepleier, førskolelærer, fysioterapeut, landbruksøkonom, bedriftsøkonom og sosialantropolog. Noen få har hatt en egen stilling som prosjektleder for universell utforming på hel tid, mens de fleste har kombinert denne oppgaven med ordinær jobb innenfor henholdsvis teknisk, plan, helse.

Nesten ingen kommuner har måttet skifte prosjektleder under veis. Dette har gitt kontinuitet og grunnlag for læring og integrering i kommuneorganisasjonen. Samtidig har det nasjonale utviklingsarbeidet hatt et stabilt lokalt ankerfeste.

Prosjektledere i innspurten har vært: Line Røtvold, Båtsfjord; Bjarne Mjelde, Berlevåg; Lone Høgda, Tromsø; Raina Kristensen, Sortland (avløste Kristine Røiri i mai 2008); Kari Gregersen Næss, Verdal; Solveig Dale, Trondheim; Astrid Larsen, Stord; Anne Reidun Garpestad, Time/Klepp; Hilde Gulbrandsen, Kristiansand; Johnny Hommefoss, Risør; Kjersti Berg, Porsgrunn; Hans Petter Olsen, Gjøvik/Vestre Toten; Hilde Nygaard, Kongsvinger; Wenche Lindberg, Eidskog (avløste Egil Andersen i desember 2007); Ingrid Rindal Øvsteng, Ullensaker.

Suksessfaktorer:

1. Ha ildsjeler som kan skape begeistring.
2. Forankring i politisk og administrativ ledelse.
3. Etabler tidlig et enkelt prosjekt som viser hva som skiller universell utforming fra tilgjengelighet.
4. Et aktivt råd for funksjonshemmede.
5. Systematisk og langsiktig kompetansebygging, tilegnet gjennom praksis.

(Fritt etter Jan Olav Grønland, rådmann i Vestre Toten, i foredrag på pilotkommunesamlingen i Ullensaker, april 2008.)

Prosjektlederne har hatt flere samlinger der felles utfordringer har stått på dagsorden. Her er de samlet på Stiklestad nasjonale kultursenter, desember 2008. Foto: Olav Rand Bringa/Miljøverndepartementet

Befaringer gir inspirasjon og ideer. I Verdal sentrum kombineres universell utforming og kunstnerisk uttrykk på en gjennomtenkt måte. Foto: Olav Rand Bringa/Miljøverndepartementet

Eksempler på aktiviteter og resultater

Visjon

Pilotkommuner for universell utforming gir lokalsamfunn med god tilgjengelighet, likeverd, deltaking og valgfrihet for alle

Sju hovedmål for arbeidet i pilotkommunene

1

Skape oppmerksomhet og oppnå resultater i hele kommuneorganisasjonen - på tvers av fagområder og i alle kommunens virksomheter

2

Bidra til tiltak i lokalsamfunnet gjennom samarbeid med næringsliv og andre aktører, både private og offentlige

3

Sikre fysiske løsninger med god tilgjengelighet, sikkerhet, miljøkvalitet og estetikk

4

Videreutvikle målrettet samarbeid med kommunalt råd for funksjonshemmede og aktuelle brukergrupper

5

Bidra til økt kompetanse hos alle som er ansvarlige for planlegging, gjennomføring og drift

6

Være forbilde og bidra til at andre kommuner øker innsatsen for universell utforming

7

Gi innspill til og være dialogpartner i det nasjonale arbeidet for universell utforming

Eksempler hovedmål 1

Skape oppmerksomhet og oppnå resultater i hele kommuneorganisasjonen – på tvers av fagområder og i alle kommunens virksomheter

For å oppnå de gode resultatene gjelder det å spille på lag med alle, både i og utenfor organisasjonen. I andre etater - kanskje på et kontor du aldri har besøkt - kan du finne dine beste medspillere. Bruk erfaringer fra andre kommuner, og dra nytte av deres "knep" og kunnskap.

Fra visjon til konkrete krav

Budskapet må forankres både på papiret og i hodet

Det er når universell utforming er kommet med i kommunens viktigste plandokument at den berømmelige snøballen begynner å rulle!

Forankring i det kommunale planverket vil sikre oppmerksomhet, kontinuitet og penger til arbeidet. Jo tydeligere de politiske formuleringene er, desto mer meningsfullt og givende blir det å arbeide med universell utforming.

I kommuneplanen for Risør, som går fram til 2018, heter det for eksempel at bestemmelser om universell utforming tas med i alle kommunale reguleringsplaner som er til behandling. Det vil være en naturlig del av kommende reguleringsplaner, og i private reguleringsforslag legger kommunen føringer gjennom dialog for hvilke bestemmelser som bør tas med i planen.

Her er et eksempel på et viljesterkt politisk vedtak, fattet av kommunestyrene i Time og Klepp i juni 2007:

1. Time og Klepp kommune skal vere inkluderande lokalsamfunn som legg forholda best mogleg til rette for aktivitet og deltaking for alle utifrå prinsippa om universell utforming. Dette skal leggjast til grunn for kommunane sitt planarbeid.
2. "Rettleiar publikumsbygg", "Rettleiar offentleg gateareal" og "Rettleiar utomhusareal" skal i størst mogleg grad leggjast til grunn for utarbeiding av utbyggingsavtalar, reguleringsplanar og behandling av byggesaker.
3. I Time og Klepp er det ei målsetting at minst 50 prosent av alle nye bustadar/bueiningar skal ha livsløpsstandard. I tillegg er det ei målsetting at minst 20 prosent av dei resterande bustadar/bueiningar skal tilfredsstillast krava til besøksstandard. Dette gjeld nye reguleringsplanar.
4. I leilighetsbygg med heis skal det vere 100 prosent besøksstandard og heisen skal vere minimum 1,30 x 2,10 meter (bxd).

I Tromsø skjedde gjennombruddet for arbeidet da kommunestyret fattet enstemmig vedtak om universell utforming i alle plansaker.

Flere kommuner har erfart at en tydelig forankring har medført et sterkere engasjement og muligheter for å arbeide systematisk med temaet inn i framtida.

I Ullensakers kommuneplan fra 2004 ble det tatt inn et mål om at det skal "legges til rette for menneskets egne muligheter for aktiv deltakelse i trygge lokalmiljø". Det var kimen til et engasjement som utviklet seg til et systematisk arbeid med å få temaet forankret i ulike ledd og sektorer. Våren 2006 ble begrepet første gang nedfelt i en kommunedelplan. Siden dette er kommunens viktigste styringsdokument, var det en utfordrende og krevende jobb å få universell utforming tydelig og klart nok framhevet.

I den nye kommuneplanen, som gjelder for perioden 2008 til 2020, er universell utforming forankret med et eget kapittel i samfunnsdelen, "Universell utforming og folkehelse", og i de ulike tjenesteområdene i form av mål. I arealdelen er universell utforming tatt inn i bestemmelser som blant annet er knyttet til boligbygging og uteområder.

En målbevisst prosess kan lede vei til bred forankring. Men det viktigste er ikke at denne forankringen er festet til papiret alene, men at den også sitter i hodene til folk!

Organisering på tvers

Arbeidet må være tverrfaglig!

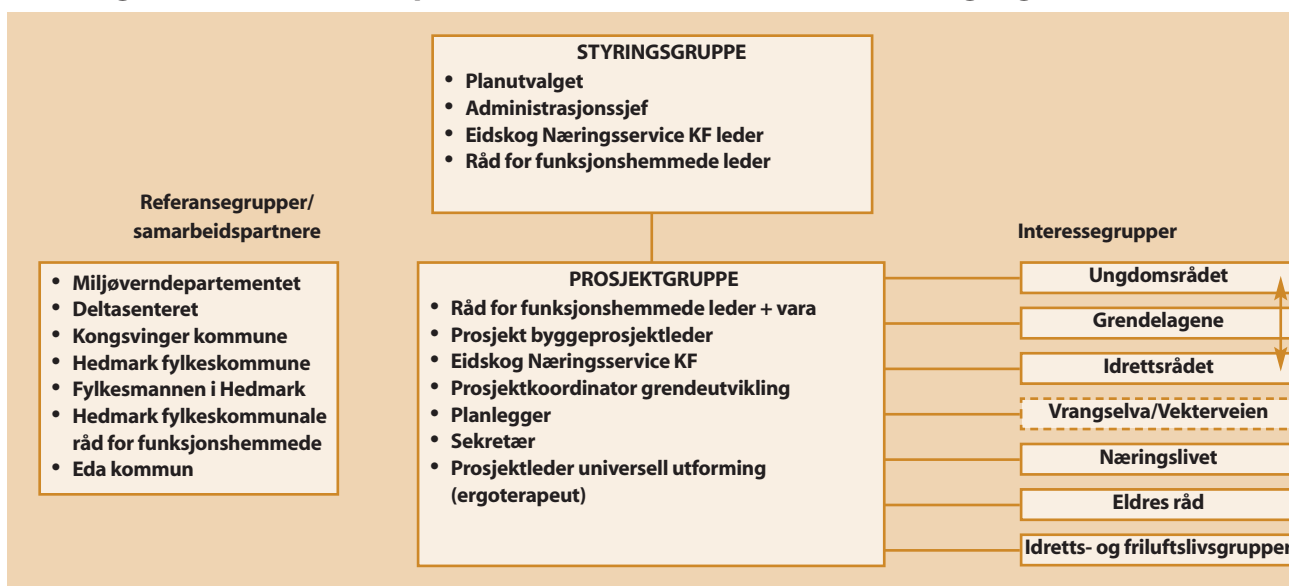
En tverretattlig organisering er nødvendig! Pilotkommunene har funnet ulike modeller å organisere uu-arbeidet på. Men de er alle enige om at et tverrfaglig engasjement må til.

Kommunene har ulike forutsetninger og behov. Stillingsbrøken for prosjektleder har i prosjekt-

perioden vært forskjellig fra kommune til kommune, og det samme gjelder møtefrekvensen.

Pilotkommunene mener at den tverretattlige organiseringen av arbeidet er av største betydning for å ivareta ulike interesser, vurdere og gi innspill i arbeidet og å sikre forankring i egen avdeling.

I Eidskog kommune er eksempelvis arbeidet med universell utforming organisert slik:

I Porsgrunn, som er blant de større pilotkommunene, består styringsgruppen av de 11 politisk valgte representantene i Utvalg for plan og kommunalteknikk. Virksomhet for byutvikling står for den løpende oppfølgingen og koordineringen av uu-arbeidet, mens det er en bredt sammensatt arbeidsgruppe som går lengst inn i enkeltsakene:

- Prosjekteier: Porsgrunn kommune.
- Politisk styringsgruppe: Utvalg for plan og kommunalteknikk.
- Prosjektansvarlig: Virksomhetsleder for byutvikling.
- Prosjektleder og prosjektmedarbeider.
- Arbeidsgruppe.
- Referansegruppe.

Prosjektledelsen består av en representant fra Teknisk sektor v/Byutvikling med prosjektmedarbeider fra Helsesektoren v/ergoterapitjenesten. Kommunen har positive erfaringer med denne organiseringen. Den har sikret en større bredde i tilnærmingen til temaet med kompetanse fra overordnet planlegging til praktisk kunnskap om detaljer for tilrettelegging.

Referansegruppen fungerer som en "høringsinstans" som kommer med innspill og gjør løpende vurderinger. Her finner vi representanter fra administrativ ledelse, brukerorganisasjonene, fylkeskommunen, fylkesmannen, handelsstand og annet næringsliv.

Arbeidsgruppen er satt sammen av representanter fra ulike kommunale etater og fra Rådet for funksjonshemmede, Blindforbundet og Norges Handikapforbund. Det er her vi finner den hyppigste møtevirksomheten. Gruppen har ingen fastspikret møteplan, men kommer sammen ved behov når det dukker opp byggesaker og annet som krever gruppens vurderinger.

I de godt samarbeidende parkommunene Time og Klepp er arbeidet organisert med en tverrfaglig arbeidsgruppe på tvers av kommunene. Den har møte en gang i måneden. Styringsgruppen er felles, og består av seks medlemmer, hvorav leder og nestleder er politikere; en fra hver kommune. Øvrige medlemmer er den ene kommunens helse- og sosialsjef, den andre kommunens rådmann pluss to representanter for næringslivet. Styringsgruppen har tre-fire møter årlig.

Eksempler hovedmål 1

**Skape oppmerksomhet og oppnå resultater i hele kommuneorganisasjonen
– på tvers av fagområder og i alle kommunens virksomheter**

Bevisstgjøring av politikere og fagfolk

Motivasjonsseminarer og ut på tur-øvelser

Planleggere og entreprenører på erfaringsbefaring før detaljplanleggingen av et prosjekt i Kristiansand. Foto: Husbanken

Fra motivasjonsdag på Kongsvinger. Foto: Karen-Anne Noer/Kongsvinger kommune

Flere av pilotkommunene har med stor suksess arrangert egne temadager og ut på tur-øvelser for å få en bevisstgjøring rundt universell utforming.

Et viktig element i pilotkommunenes arbeid har vært å få fagfolk, politikere og andre til å forstå hva universell utforming faktisk er og hvorfor dette er viktig. Mange av pilotkommunene har arrangert og har hatt positive erfaringer med egne temadager, miniseminarer og praktiske øvelser som ledd i dette arbeidet.

Dette kan kombineres på ulike måter, alt fra todagers seminar til en tretimers seanse, gjerne i samarbeid med en nabokommune. Et nyttig grep er å la deltakere først få innblikk i temaet gjennom forberedte innlegg, før de får prøve på kroppen hvordan det er å ta seg fram med en eller annen form for funksjonsnedsettelse.

Erfaringsbefaring - altså en praktisk utprøving i det å være funksjonshemmet - kan også benyttes for planleggere og entreprenører/arkitekter før man starter på et konkret prosjekt, eller som ledd i å bevisstgjøre

nye politikere. Denne formen for erfaring skiller seg fra å lese om eller høre om andres utfordringer i hverdagen. Pilotkommunene ser at dette har gitt deltakerne mange viktige aha-opplevelser. En bør i gjennomføringen være bevisst på å motvirke at metoden får form av "sirkuspreg". Dersom det er presse til stede, er det spesielt viktig å betone alvoret som ligger bak.

Tips til gjennomføringen av ut på tur-øvelsen:

- Utstyr deltakerne med rullestoler, krykker, blindestokk, svaksyntbriller, blindemaske, solbriller, ørepropper, rullatorer, krykker, tvillingvogn.
- La deltakerne få konkrete oppgaver der de for eksempel skal ta ut penger i minibanken, postlegge et brev på posten, komme seg inn på kinoen, besøke et legesenter, handle i sportsbutikken eller kanskje ta seg inn i kommunestyresalen.
- Øvelsen bør være av minst en times varighet.
- Oppsummer erfaringene i plenum etterpå.
- Benytt anledningen til å spre informasjonsmateriell om universell utforming.

Faglig påfyll og felles forståelse

Frokostmøter er en effektiv start på arbeidsdagen

På travle arbeidsdager kan det være vanskelig å prioritere blant alle kurs- og møteinnkallinger. I Ullensaker har korte frokostmøter fungert godt i forbindelse med pilotkommuneprosjektet.

Enkel servering, oppkvikkende kaffe og konkrete temaer: Dette har virket skjerpene på den faglige appetitten. Møteformen har gjort det enklere - og ganske så naturlig - for flere å delta når viktige temaer har stått på dagsorden.

Universell utforming handler i stor grad om å samarbeide og utveksle kunnskap på tvers av fagmiljøer. Frokostmøter har derfor vært en nyttig, felles plattform. Ansatte fra ulike kommunale enheter har deltatt sammen med private utbyggere, arkitekter, lokalpolitikere og medlemmer av det kommunale rådet for funksjonshemmede.

I Ullensaker har frokostmøtene startet med bevertning klokka 08.00. Deretter innledninger og tid til spørsmål og diskusjon, med avslutning 09.30. Det har vært interne og/eller eksterne innledere på de to møtene hvor universell utforming har vært tema.

Fra et frokostmøte i Ullensaker i juni 2008. Innleder var tidligere miljøvernminister Guro Fjellanger.
Foto: May Linn Finstad/Ullensaker kommune

Eksisterende fora

Verdal har funnet det hensiktsmessig å bruke allerede eksisterende fora til å orientere om universell utforming. De benytter muligheten til å ta opp temaet for eksempel på virksomhetsledermøter, rektormøter, vaktmestersamlinger og på FAU-møter. Uu har også fått plass i internundervisningen for helse/velferd.

Kongsvinger

Kort info til politikerne om status i uu-arbeidet

To ganger i året har medlemmene av kommunestyret fått et nyttig ark om universell utforming i hånden. Et kortfattet infoskriv har holdt politikerne i Kongsvinger oppdatert om det lokale arbeidet.

En punktvis og stikkordsmessig statusrapport er ikke å forakte for folkevalgte som ellers har mengder av tettskrevne dokumentsider å fordype seg i.

Samtidig har infoskrivet vært enkelt å holde à jour for prosjektledelsen i Kongsvinger.

Trykksaken er også blitt brukt i forhold til kommuneadministrasjonen.

To ganger årlig har politikerne i Kongsvinger fått et nyttig infoskriv om uu-arbeidet.

Eksempler hovedmål 1

Skape oppmerksomhet og oppnå resultater i hele kommuneorganisasjonen – på tvers av fagområder og i alle kommunens virksomheter

Trondheim

Et mønstergyldig idrettsanlegg med brukervedvirkning

Det nye stadionanlegget på Øya i Trondheim har universell utforming og er et foregangs-eksempel ved bygging av framtidige idrettsanlegg i kommunen.

I Trondheims nye plan for idrett og friluftsliv for perioden 2009 til 2016, blir det gjort klart at anlegget på Øya er et foregangs-eksempel for all videre planlegging av tilsvarende anlegg i kommunen.

Trondheim Stadion er en fugl Fønix blant norske idrettsanlegg. Dets historie går helt tilbake til 1901, med sju NM i friidrett, fire VM på skøyter og verdensrekorder i fleng i sin storhetstid. Men på 1990-tallet var anlegget så forfallent at det ble besluttet avviklet. Skulle noe gjøres, måtte det full gjenoppbygging til. Og dette har uu-kommunen Trondheim gjort på en måte som blir lagt merke til også utenfor bygrensene. Banen på Øya er byens hovedarena for friidrett, og anlegget framstår på en måte som viser at det ligger bevissthet og vilje bak de løsningene som er valgt:

- Stadion har skjult teleslynge montert i betong over armering. Teleslyngen dekker hele tribuneanlegget, som har rundt 500 sitteplasser. Teleslyngeanlegget er prøvd ut av en svaksynt og hørselshemmet person med høreapparat og viser seg å være svært funksjonelt.
- Det er adkomst både øverst og nederst i tribuneanlegget for brukere av rullestol, rullator eller barnevogn. Men det er også lagt inn adkomst i terrenget midt i tribuneanlegget.
- Midterste rad er dypere enn de øvrige, noe som gir plass for rullestol og barnevogn.
- Adkomsten har tydelig fargeforskjell og struktur i ytterkanter.
- Trappetrinn har fått markering med kontrastfarge som er lagt ned i spor som er frest ut i betongen.
- Trappeløp er utstyrt med håndløpere i to høyder. Foran alle trappeløp er det markering i underlaget slik at den som er blind eller orienteringshemmet enklere skal finne fram.

Foto: Solveig Dale/Trondheim kommune

Kontrastfarge på trappetrinn.
Foto: Solveig Dale/Trondheim kommune

Naturlig rampe.
Foto: Solveig Dale/Trondheim kommune

Vestre Toten

Universell utforming – enklest – billigst - best

Bygningen hadde ei trapp som var et hinder for mange. "Vi bygger ei pen rampe", foreslo noen. Men det fantes en enda bedre løsning. Og den var attpå til den enkleste!

I dag framstår den trinnløse adkomsten til Ås kommunelokale på Vestre Toten som et demonstrasjonsprosjekt for universell utforming. Eksemplet illustrerer også forskjellen på begrepene tilgjengelighet og universell utforming.

Det var da Gjøvik og Vestre Toten gikk inn som parkommuner i pilotprosjektet for universell utforming at det ble besluttet å ruste opp det gamle møte- og selskapslokalet på Bøverbru på Toten. Ett av punktene var å gjøre noe med det utilgjengelige inngangspartiet.

En løsning med rampe ville ha gitt økt tilgjengelighet. Men lyse hoder visste en bedre og enklere måte å ordne adkomsten på:

Ved å fylle opp plassen foran inngangspartiet og planere ble det trinnløs og universelt utformet adgang til bygningen: Nå kunne alle spasere eller trille rett inn – uten overvann og bløte sko ved nederste trappetrinn.

Eksemplet viser at det med litt ekstra kreativitet går an å finne enkle, praktiske og estetiske fine løsninger som fungerer inkluderende.

At det valgte alternativet ble det billigste, hører også med til historien.

” Bildeserien fra Ås kommunelokalene viser på en enkel og intuitiv måte forskjellen på tilgjengelighet for alle og universell utforming. Et slikt tidlig og enkelt eksempel bidro sterkt til at vi kom raskt i gang.

Rådmann Jan Olav Grønland, Vestre Toten kommune.

Fram til 2005 var bygget utstyrt med trapp.
Foto: Anne Merethe Andresen/Vestre Toten kommune

Ei rampe ville gitt tilgjengelighet for alle, men...
Tegning: Oppland byggconsult

Ved å heve terrenget ble det universell utforming med enkel og grei adkomst.
Foto: Anne Merethe Andresen/Vestre Toten kommune

Bidra til tiltak i lokalsamfunnet gjennom samarbeid med næringsliv og andre aktører, både private og offentlige

Det finnes entusiastiske enkeltpersoner, lag og foreninger som gjerne bidrar i arbeidet med universell utforming. Ved siden av å gjøre livet lettere for svært mange, ser de også at universell utforming handler om estetikk og om valg av løsninger som kommer alle til gode.

Næringslivet

Nyttig brosjyre med tips til næringslivet

Ein butikk med god tilgjenge for alle er faktisk ein glimrande forretningsidé - at alle kundar skal kome seg inn, ta seg fram mellom reolane med varer, handle og betale.

Mange med rullestol har ikkje valfridom. Dei ynskjer å kunne velje, men må i staden handle i butikkar der dei kjem inn og kan røre seg.

Ein god butikk har plass til alle. Det betyr at alle skal kunne kome inn i butikken, at det er tydelege skilt, at dei kan ta seg fram mellom reolar med varer og finne toalett eller prøverom som det mogleg å kome inn og ut av.

Fleire pilotkommunar har laga ei brosjyre med tips til forretningar. Stord kommune har til dømes laga eit lite hefte med 32 tips som kan gjere butikkane meir tilgjengelege. "Kan kundane handla hos deg?" er eit av spørsmåla. Forretningsdrivande kan mellom anna sette kryss "ja" eller "nei" på spørsmålet om kommunikasjonsvegane er romslege og utan hinder.

Verdal har gjort det same, og skriv i brosjyra "Livsglade seniorer" at moderne seniorar vil handle der dei har dei rette varene, ikke berre der dei kan kome inn. Dei vil ut på byen med sine hjelpemiddel, og det er ofte ikkje mykje som må gjerast for å fjerne hindringar som er i vegen.

Time og Klepp har til dømes ei sjekkliste med 33 tips for butikk, kafé og restaurant med utgangspunkt i ei liknande brosjyre frå Stockholm. Brosjyra er gitt ut i eit samarbeid mellom handels- og næringsforening, brukarråd og arbeidsgruppa for pilotkommunane.

Arkitekt hjelp og støtte til tilrettelegging av lokaler

Forretning i Båtsfjord som har benyttet seg av tilbudet om faglig bistand og økonomisk støtte. Bildene viser en synlig forbedring både når det gjelder tilgjengelighet og estetikk.

Foto: Line Røtvold

Med faglig og økonomisk bistand som "gulrot", kan det være lettere å motivere forretningsdrivende til å sette i gang uu-tiltak i egen virksomhet.

Parkommunene lengst i nord, Båtsfjord og Berlevåg, har sammen tatt initiativ overfor forretningsdrivende, noe som kan være et eksempel til etterfølgelse – særlig i små kommuner.

De to kommunene bestemte seg for å invitere til et miniseminar om universell utforming. De næringsdrivende ble tilbudt arkitektbistand for å se på hva som kunne gjøres av uu-tiltak i lokalene deres. Samtidig ble de oppfordret til å søke om tilskudd til utbedringer fra en kommunal støtteordning.

Det møtte om lag 30 deltakere fra begge kommunene, og det ble et informativt lite kveldskurs med en matbit ved siden av. Sju forretningsdrivende benyttet seg av tilbudet om å få en arkitekt på besøk,

og disse fikk i etterkant en rapport om hva slags uu-tiltak som burde gjennomføres. Informasjon om arkitektbistand og skjema for tilretteleggingstilskudd ble også sendt til de butikkeierne som ikke deltok på seminaret.

Usikre tider oppgis som begrunnelse for at mange forretningsdrivende har inntatt en "vente og se"-holdning, ettersom det forutsettes en egenandel for å få støtte.

Det har også vist seg at støtteordningen har vært vanskelig å utnytte for bedrifter der kulturvernmyndighetene kommer inn med spesielle krav. Dette krever større grad av planlegging, og prosessen med å utforme løsninger som både skaper tilgjengelighet og tilfredsstillende vernekrav tar tid.

Det har vært en ny søknadsrunde høsten 2008, og oppslutningen har økt. Både bedrifter og kulturhus i de to kommunene har søkt om midler.

Eksempler hovedmål 2

Bidra til tiltak i lokalsamfunnet gjennom samarbeid med næringsliv og andre aktører, både private og offentlige

Tilgjengelighet ved festivaler

En stor utfordring for festival-Norge

Risør Kammermusikkfestival 2008, konsert på Stangholmen. Det er rullestolbrukere blant publikum – integrert og ikke synlig!
Foto: Kjell Skarheim/Risør kommune

Trondheim kommune har kjøpt inn ramper til bruk ved arrangementer i Midtbyen. Rampene er merket med gul/svart tape for å være lettere synlig for svaksynte.
Foto: Solveig Dale/Trondheim kommune

Det arrangeres trolig et sted mellom 400 og 600 festivaler årlig i Norge. Risør og Trondheim er to kommuner som bestreber seg på at alle skal kunne komme inn på festivalområdene.

I Risør har kommunen stilt krav om at festivalområdene skal være tilgjengelige for alle. Sørlandsbyen har mange festivaler, og om sommeren er det et yrende liv i bykjernen.

Men også på Stangholmen, ei øy ytterst i skjærgården med restaurant og friluftscene, er det arbeidet med tilrettelegging. Gjennom et samarbeid mellom driverne og Risør Kammermusikkfestival er områdene oppgradert slik at de framstår som tilgjengelig for alle.

Til eksempel:

- Brygge er gjort tilgjengelig for rullestol og med god adkomst for båt og ferge.
- Stigningsforhold er jevnet ut.
- Gangveier er blitt bredere.
- Scene og deler av uteområder er gjort tilgjengelig.

Det gjenstår noe mer tilrettelegging for synshemmede, samt tilrettelagt toalett.

I Trondheim er City Manager opprettet som et samarbeidsprosjekt mellom kommunen og byens næringsforening. City Manager tilrettelegger for at arrangører skal kunne bruke Trondheims byrom til å skape liv og aktivitet i byen. I samarbeid med det kommunale råd for mennesker med nedsatt funksjonsevne er det lagt ut informasjon om universell utforming på nettet. Det er også laget en sjekklister og en bildereportasje som viser hva arrangører bør ta hensyn til.

Time og Klepp

Utnytt lokale kompetansemiljø!

Dersom det finst kompetansemiljø i kommunen, er det lurt å bruke desse aktivt. Dette gir ein "vinn-vinn-situasjon"!

Fleire kommunar har høsta gode frukter av å samarbeide med utdanningsinstitusjonar. Samstundes som studentane tilegnar seg nyttig kunnskap om universell utforming gir dei tilbake noko som kommunen og lokalsamfunnet kan dra nytte av.

Prosjektet universell utforming i Time og Klepp har hatt tre grupper med ergoterapistudentar i praksis over tre månadar, våren og hausten 2007 og våren 2008. Studentane har hatt desse oppgåvene:

- kartlegging av 10 utvalde turområde i dei to kommunane
- kartlegging av rådhusa i Time og Klepp
- kartlegging av ein ungdomsskole

Samarbeid med Diakonhjemmets Høgskole i Rogaland om kartlegging av turområde. Foto: Anne Reidun Garpestad

Alle oppgåvene har hatt fokus på universell utforming, og kartlegginga er gjort i samarbeid med brukarorganisasjonar. Resultata er i ettertid formidla skriftleg og munnleg for tiltakseigarane.

Med Husbanken som støttespiller

Den skal tidlig krøkes...

Barnehagebarn, barne- og ungdomsskole-elever engasjerer seg gjerne med liv og lyst i å måle, beregne og finne løsnings.

En rad av eksempler fra kommunene viser at det ikke skorter på kreativiteten hos barn og unge når det er snakk om idéer til hva som kan gjøres for å fjerne hindringer i eget lokalmiljø. Dette ble blant annet demonstrert i prosjektet "Roadshow" som Husbanken arrangerte i 2007 sammen med bl.a. fire pilotkommuner på Østlandet.

Tiltaket hadde som mål å vise hvordan begrepet universell utforming kunne folkeligjøres. Elevene viste stort engasjement og innlevelse i arbeidet. Det kom fram mange gode eksempler på utbedringstiltak, noen enkle, andre mer komplekse. Dette ga elevene mange aha-opplevelser, og noen tiltak har kommunene fulgt opp. En del av elevenes resultater er lagt ut på nettstedet www.miljolare.no.

Det er fritt fram for andre kommuner å adoptere disse aktivitetene, som for øvrig er enkle å gjennomføre og har stor læringseffekt. Her er noen tips fra Kongsvinger:

Blommer i gat'n på Gjøvik.

Foto: Husbanken

- Kommunen kan arrangere egen temadag i barneskolen.
- Undervisning om temaet universell utforming, to-tre timer pr klasse.
- Rebusløp der elevene i grupper tester sin egen skole, både selve skolebygget og uteområdene.
- Lag en rute der elevene forsøker seg med en eller annen form for funksjonsnedsettelse.
- Test tyngden på dører, høyde på terskler, mål gangveier, trange ganger, toaletter, heiser, trapper og sjekk tilstanden til adkomstvei og lekeplasser.
- Aktuelt utstyr: rullestoler, svaksyntbriller, blindemaske, mobilitetstokker, krykker, fiskevekt, målebånd, penn og papir.
- Kamera for å dokumentere.

Eksempler hovedmål 2

Bidra til tiltak i lokalsamfunnet gjennom samarbeid med næringsliv og andre aktører, både private og offentlige

Interkommunale friluftsråd

Sammen er vi flinke

Friluftsliv i nærmiljøet - her fra Kongsgård i Kristiansand.

Foto: Midt-Agder Friluftsråd

Alle har glede av å komme ut i naturen. Når gode krefter slår seg sammen er det utrolig hva man kan få til.

Før jul i 2006 fikk Midt-Agder Friluftsråd penger fra Stiftelsen Helse og Rehabilitering. Dermed ble det mulig å fullføre prosjektet "Helse i hundremeterskogen". Det var et prosjekt der skogsområdene ved helseinstitusjonene på Kongsgård i Kristiansand kunne gjøres tilgjengelig for alle. Ansatte ved Spesialsykehuset for rehabilitering så potensialet og tok kontakt med friluftsrådet for gode innspill. I tur og orden ble tiltak satt i verk:

- turveier
- hvilebenker langs turveiene
- samlingssteder med benker og bålgruer.

Stord er en av 12 medlemskommuner i Friluftsrådet Vest. Det er et interkommunalt organ med hovedfokus på sikring, tilrettelegging og drift av regionale friluftsområder. Sommeren 2008 ble det lagt ut rullestolmattor på badestrender på Karmøy. Mattene, som er til å rulle ut, er av fransk fabrikat og koster rundt 1000 kroner meteren. De er boltet fast for å ligge støtt, noe som gir framkommelighet både for manuelle og elektriske rullestoler.

Det er 19 interkommunale og 170 kommunale friluftsråd i Norge som er gode aktører for sikring og tilrettelegging av friluftsområder – gjerne på tvers av kommune- og regiongrenser.

Ildsjeler og andre gode krefter

Gode nærmiljøanlegg gjennom felles innsats

Opparbeidelse av Bjørklundparken i Sortland og områder ved Vrangselva i Eidskog er eksempler som viser hvordan innbyggerne selv deltar aktivt som initiativtakere for opprusting av eget nærmiljø.

Når ildsjeler trår til og får god respons fra kommunen og andre potensielle støttespillere, kan resultatet bli forbilledlig.

I Sortland kastet "Bjørklundparkens venner" sine øyne på et om lag ni dekar stort område som de ønsket forvandlet til et trygt og godt nærmiljøanlegg, tilrettelagt for alle. Det skulle dekke innbyggernes behov for utøvelse av allsidig fysisk og sosial aktivitet, trygghet, skaper- og utforskningstrang og bruk av sanser.

Kommunen kom tidlig inn i bildet i forhold til utforming og innhold. Men i slike sammenhenger kan det være vanskelig med finansieringen. Det som fikk fart på prosjektet i Sortland var at Husbanken ga støtte til forprosjektet, mens næringslivet også ga sin skjerv. Ikke mindre viktig var det at lokalmiljøet sa seg villig til å legge inn en real dugnadsinnsats.

Fiskeplass ved Vrangselva gjennom Magnor.
Foto Wenche Lindberg/Eidskog kommune

Jo mer konkret et prosjekt er, desto enklere er det å selge det inn hos potensielle bidragsytere. Dette er erfaringen fra pilotkommunen i Vesterålen.

Vrangselva-prosjektet i Eidskog er et annet eksempel som viser verdien av innsats fra lokalmiljøet. Det som startet som et kommunalt prosjekt for tilgjengelighet og rekreasjon i 2001 er utviklet gjennom samhandling med flere aktører. Ved å formidle begrepet universell utforming til frivillige lag, drives Vrangselva-prosjektet stadig videre, gjennom variert og idyllisk natur, tilrettelagt for en mengde aktiviteter – og det gode liv.

Barn og unge

"Mission MacRel"

I Båtsfjord og Berlevåg er ungdomsforestillingen "Mission MacRel" – som retter skråblikk mot funksjonshemmedes problemer – blitt bevisst brukt i uu-satsingen.

"Mission MacRel" er et syngespill som tar utgangspunkt i en gutt som har problemer med å åpne en boks med makrell i tomat uten å søle. Spørsmålet blir dermed om det guttens fysiske forutsetninger som er problemet – eller om det kan være boksens utforming?

Pilotkommunene lengst i nord har gitt økonomisk støtte slik at barn på mellomtrinnet har kunnet sette opp stykket. Del 2 i opplegget er en tilgjengelighetsundersøkelse, og ordførerne er målgruppe for elevenes arbeid. Det spesielle i Båtsfjord og Berlevåg

Engasjerte elever i Berlevåg.

Foto: Harald Sætervoll

er at elevene har samarbeidet med russiske ungdommer om å kartlegge tilgjengeligheten i lokalsamfunnet. Dette inngår i en utvekslingsordning, og universell utforming eksporteres på denne måten til russiske kommuner. "Mission MacRel" er et lands-omfattende prosjekt i samarbeid med bl.a. Norges Handikapforbund.

Eksempler hovedmål 2

Bidra til tiltak i lokalsamfunnet gjennom samarbeid med næringsliv og andre aktører, både private og offentlige

Tiltak overfor allmennheten

- Bruk egne informasjonskanaler!

Universelle løsninger skal gjøre hverdagen enklere for folk flest. Derfor er det avgjørende at "folk flest" faktisk vet hva dette er. – Bruk egne informasjonskanaler, lyder rådet fra Ullensaker og Eidskog.

Økt bevissthet hos innbyggere og forbrukere kan øke etterspørselen etter universelt utformede boliger, produkter og omgivelser. Ullensaker kommune sprer en gratis informasjonsavis, "Ullsokningen", til alle husstander og til næringslivet i kommunen flere ganger i året. Kommunen har bevisst valgt å bruke denne avisen som en informasjonskanal, også for å spre kunnskap om og skape holdninger i forhold til universell utforming.

Uu har vært omtalt i flere utgaver, og sommernummeret i 2008 var et temanummer om universell utforming.

Tipset leveres derfor helt vederlagsfritt til andre kommuner: Ikke nøl med å bruke kommunens egne kanaler til å spre informasjon om emnet!

Her noen eksempler fra Eidskog, som bruker meldingsbladet "i Eidskog" aktivt.

Verdal

Ikke dumt å utnytte lokale begivenheter

BRA FOR ALLE!

Universell utforming er en glimrende foretningstiltak - i ulike livssituasjoner og livsfaser vil vi alle delta i det pulserende livet i Verdal.

Sentrumsutviklingen i Verdal er basert på prinsippene om universell utforming.

Det kan finnes mange gode anledninger til å spre budskapet om universell utforming ut i lokalmiljøet. Og det finnes utallige måter å gjøre det på.

Verdalingene har utgitt en smilende og informativ brosjyre med tittelen "Byrom og hjerterom" om universell utforming som er blitt tatt godt imot. Og pilotkommunen i Nord-Trøndelag har funnet ut at det er smart å utnytte lokale begivenheter - med skarer av besøkende - til å informere og "plante" budskapet om universell utforming ytterligere.

Tiltaksliste 2008:

- Deltakelse på Verdalsmartnan.
- Markering av Verdals 10 år med bystatus.
- Fortelle at sentrumsutviklingen er basert på prinsippene om universell utforming.
- Illustrere den universelle utformingen med billedserie på stor TV-skjerm.
- Planskisse på vegg over jernbaneundergang.
- Utdeling av brosjyren "Byrom og Hjerterom".
- Spørrekonkurranse om universell utforming. (Åtte kinobilletter i premie.)
- Betjening/vakthold ved martnasboden: Fem politikere, to fra rådmannskontoret og to fra uu-prosjektet.
- Brosjyren "Byrom og Hjerterom" i ettertid delt ut til alle forretningsdrivende i sentrum.
- Leder i Verdal næringsforum med i uu-prosjektgruppen: God støttespiller for å få næringslivet interessert.
- Bransjefrokost med fokus på tilgjengelighet i flerleilighetsbygg.

"Godt verktøy er halve arbeidet", heter det gjerne.

Mange av pilotkommunene har utviklet maler, rutiner og mye godt arbeidsverktøy for universell utforming. "Nye" kommuner har derfor tilgang på nyttig redskap av god kvalitet. Med skikkelig planlegging øker kvaliteten, og prisen blir ikke særlig høyere.

Redskaper og rutiner som sikrer kvalitet i gjennomføring

Nabokommunen kan ha det verktøyet du trenger!

Det finnes innholdsrike "verktøykasser" rundt om i pilotkommunene. Mye godt verktøy er blitt til gjennom brukermedvirkning, samarbeid og faglig vilje. Det er fritt fram for andre å låne disse redskapene. Gjennom bruk i praksis blir slike redskaper bare bedre og bedre.

Det meste av innholdet i kommunenes "verktøykasser" ligger tilgjengelig på internett, der det kan lastes ned og tilpasses lokale forhold. Her nevnes noen av de gode eksemplene som andre kommuner kan ha nytte av å se nærmere på:

Trondheim kommune har gjennom tverrfaglig deltakelse utarbeidet et prosjekteringsverktøy for publikumsbygg. Denne veilederen er godt innarbeidet, og den blir lagt til grunn for bestilling

av Trondheim kommunes skoler, helse- og velferdsenter m.v. Kommunen har også utviklet et tilsvarende verktøy for flerleilighetsbygg. Trondheim bruker også disse verktøyene aktivt i forbindelse med tilsyn. Trondheim har innlemmet universell utforming som et krav i sine innkjøpsavtaler. Dette er nedfelt i et overordnet dokument: "Kommunale retningslinjer og veileder for offentlige anskaffelser".

Porsgrunn laget allerede i 2002 en kravspesifikasjon for publikumsbygg. Det var den som inspirerte Trondheim. Etter at trønderne hadde gjort sin egen "vri", tok Porsgrunn kommune i god samarbeidsånd veilederen tilbake for ny revisjon med oppdateringer. Blant annet ble den tilpasset den nye plan- og bygningsloven.

I revisjonsarbeidet har Porsgrunn hatt fokus på å videreutvikle spesifiserte krav til ledelinjer, visuelle

og taktile kontraster, hørsel og planløsninger. Prosjekteringsverktøyet er godkjent av Porsgrunn bystyre og benyttes ved planlegging og prosjektering av nybygg og ved ombygging av eksisterende bygg. Dessuten brukes det som støtte ved kommunens plan- og byggesaksbehandling.

Svært mange av pilotkommunene har tatt i bruk dette verktøyet. Takket være nynorsk-kommunene i BU 31 er veilederen for publikumsbygg også tilgjengelig på nynorsk.

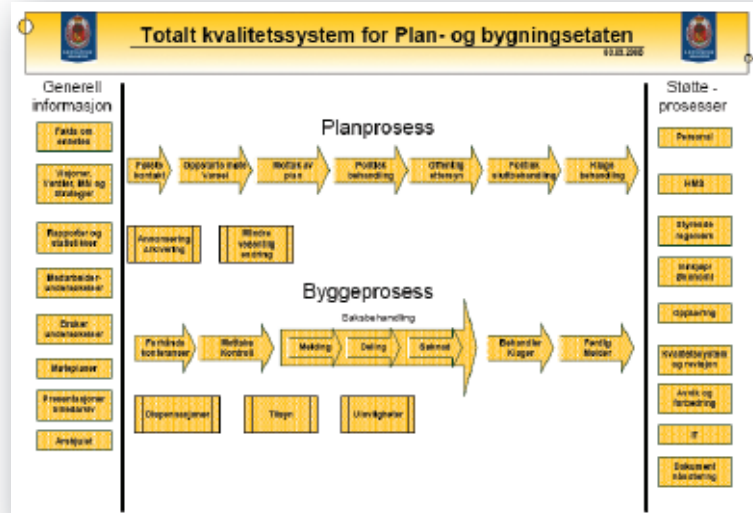
Eidskog har utviklet en skiltveileder; den er inspirert av Trondheim og inkluderer hensyn til dyslektikere og demente. Eidskog beskriver også taktile områdekilt.

I Kongsvinger er det vedtatt en formingsveileder for gater og plasser. Den legger rammer for utforming av offentlige rom i byens sentrum. Standarder og prinsipper for universelle løsninger er nedfelt i veilederen. Blindeforbundet, handicapforbundet og elderrådet har vært en del av referansegruppa bak dette verktøyet som helt konkret kan brukes i kommunens egne prosjekt og i dialogen med private aktører.

Kongsvinger har hatt ekstern hjelp til en kartlegging av samtlige kommunale bygg for å sjekke tilstanden i forhold til krav til universell utforming. I dette prosjektet er Statsbyggs kartleggingsverktøy blitt brukt. Kartleggingen danner grunnlag for en prioriteringsplan som vil bli en integrert del av vedlikeholdsplanen framover.

Sortland kommune har utarbeidet sin metode for kartlegging av kommunale bygg for å oppnå en størst mulig grad av universell utforming. Kartleggingen vil inngå som en del av den rutinemessige driften til kommunens eiendomsavdeling, og det forutsettes at dokumentasjonen brukes aktivt ved alle endringer som gjøres i de enkelte bygningene.

I Kristiansand arbeider plan- og bygningsetaten innenfor et total kvalitetsystem som blant annet inneholder sjekklister og maler. Universell utforming er innarbeidet som tema i planbeskrivelse og i standard reguleringsbestemmelser. Eventuelle avvik skal begrunnes.

Eksempler hovedmål 3

Sikre fysiske løsninger med god tilgjengelighet, sikkerhet, miljøkvalitet og estetikk

Bygg, anlegg og uteområde

Høgare kvalitet med god planlegging

Anten det skal byggjast barnehage, kjøpesenter eller kyrkje: Universell utforming skal framstå som integrert i heilskapen. Og det er ikkje for seint å endre på planar under vegs.

I Kongsvinger var planlegginga av Marikollen barnehage kome godt i gang da kommunen vart med i pilotprosjektet. Det var ikkje teke godt nok omsyn til universell utforming, men kommunen valde å gå inn i planane og ta grep som sikra:

- god tilkomst til barnehagen
- interne samanhengar
- akustikken
- tilgjengelege uteområde
- bruk av kontrastar
- handikoptolett.

Barnehagen vart opna i 2007, og den fungerer i dag godt.

Marikollen barnehage.

Foto: Kongsvinger kommune

Situasjonen var noko av den same for Heiane storsenter på Stord. Prosessen starta i februar 2005 med godkjenning av reguleringsplan utan at universell utforming var nemnd med eit ord. Men brått skjedde det mykje på uu-området i kommunen. Prosjektleder for universell utforming tok kontakt med eigaren for å få lov til å gje innspel, medan kommunalt tilsett ergoterapeut fekk tid saman med eigar og prosjekterande til å formidle ny kunnskap. I utomhusplanen som vart politisk godkjend i mars 2008 var det eit krav at universell utforming skulle leggjast til grunn som prinsipp.

Resultatet er blitt eit kjøpesenter med mange gode kvalitetar på universell utforming, tryggleik, miljøkvalitet og estetikk. Eigar er entusiastisk på tilrettelegging for alle.

Sjølv om det manglar nokre detaljer, er lærdommen frå Stord denne: Ver tidleg ute med krav om universell utforming. Gje prosjekterande gode arbeidsreiskapar gjennom rettleiar eller andre dokument som gir detaljkunnskap. Kompetansen må ut til yttarste ledd slik at det ikkje glipp på utføringa.

Og hugs: Følg opp på ein positiv måte!

Heiane Storsenter.

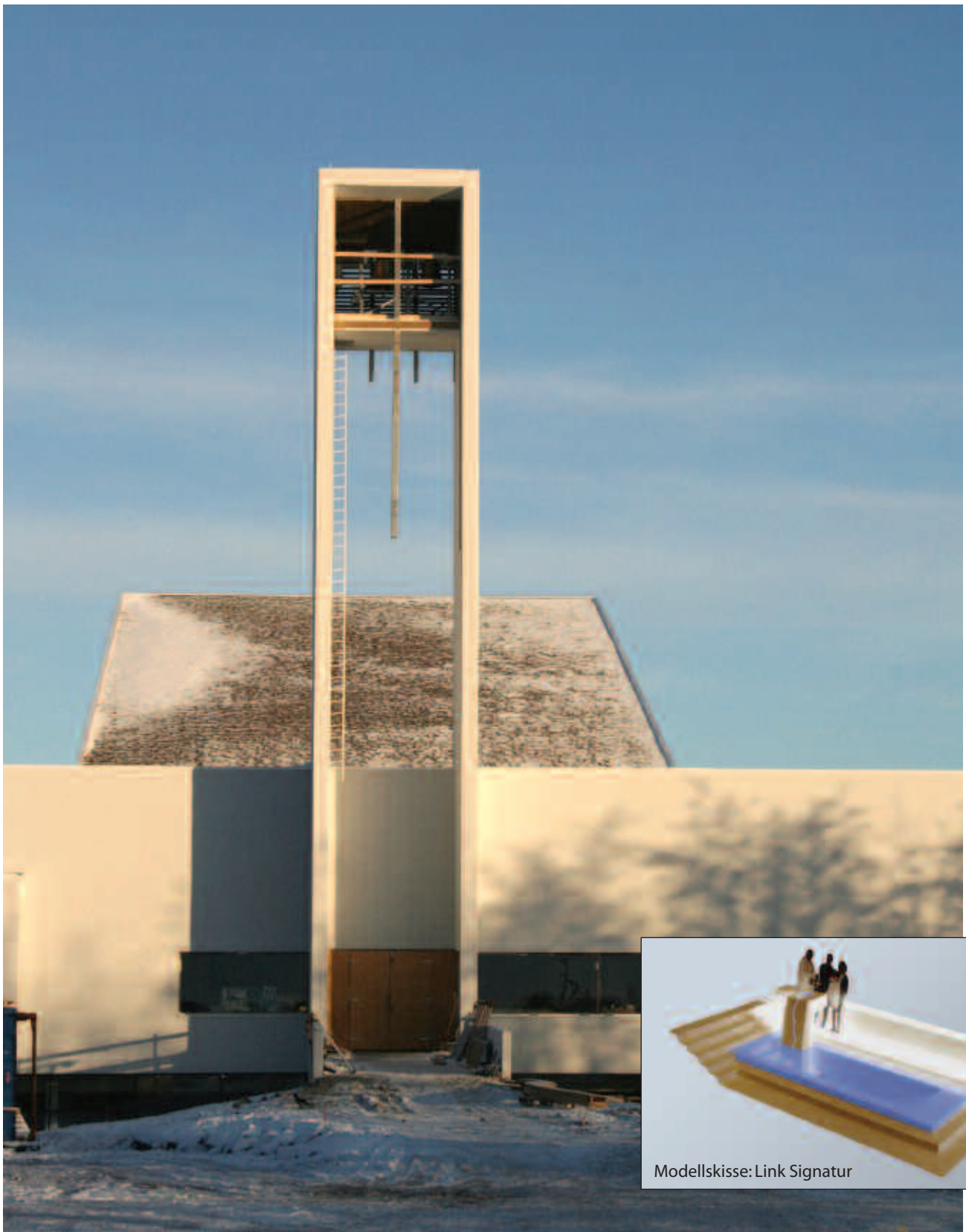
Foto: Stord kommune

I Time var kyrkjelyden aktivt med i prosessen då det skulle byggjast ny kyrkje. Time kommunestyre la grunnlaget for arbeidet med følgjande vedtak i august 2005:

”Kyrkja skal byggjast i tråd med prinsippa om universell utforming. Folk skal kunne gå altergang, døype barn, gifte seg og konfirmere seg jamvel om dei er bevegelses- eller orienteringshemma, og det utan særlege tiltak for dei.”

Kyrkjelyden møtte utfordringa på ein positiv og konstruktiv måte. Dei fann hjelp i temaheftet ”Bygg for alle”, og hadde tett prosjektoppfølgning med bevisstgjerjing av arkitekt og entreprenør. Kyrkjelyden var òg med på kontroll av detaljløysingar.

Modellskisse: Link Signatur

Ny kyrkje for Time og Klepp – universell utforming er integrert i heilskapen.

Foto: Anne Reidun Garpestad

Eksempel på løysingar for kyrkja:

- Tilkomstveg: Minimal høgdeforskjell. Gangbru har varmekablar. Leieline som del av kunstnerisk utsmykking.
- Kyrkjesalen: Ikkje motlys. Mange ulike plassar for rullestol. Tiltak for å kontrollere akustikk.

Fri tilkomst til korparti utan rampe. Amfi for at alle skal kunne sjå best mogleg.

- Kunst: Utsmykkinga i foajeen er til "å ta og føle på".
- Innlagt teleslynge i kyrkjesal, kyrkjestove og foaje.

Eksempler hovedmål 3

Sikre fysiske løsninger med god tilgjengelighet, sikkerhet, miljøkvalitet og estetikk

Andre eksempler til etterfølgelse

Raufoss har fått et demonstrasjonsbibliotek for universell utforming. Stikkord: Trinnfri adkomst, hyllelys og ellers god belysning, god akustikk, ledelinjer og skrankeslynge. Foto: Hans Petter Olsen

Dette er Eina barnehage på Vestre Toten, med mange smarte og arealeffektive løsninger. Det er det første nybygget i kommunen hvor uu kom inn i bildet allerede på planleggingsstadiet. Foto: Ivar Ødegård/Fylkesmannen i Oppland

Uteområdet i Sørhellet barnehage i Klepp er delt opp i soner. Dette gir ungene flere stasjoner å leike på. Stigar bind sonene saman og gjer det lett å kome fram anten ein triller eller går. Foto: Anne Reidun Garpestad

Elgsethytta i Trondheim etter rehabilitering. Terrenget er hevet foran inngangspartiet. Inngangsdørene er brede nok til å komme inn med rullestol og barnevogn. Terskeleliminatorer er montert slik at det er mulig å kjøre rullestol og trille barnevogn over. Toalettanlegget er utbedret med toalett for brukere av rullestol. Det er framkommelighet til hytta med elektrisk rullestol. Foto: Solveig Dale/Trondheim kommune

Gystadmarka barneskole i Ullensaker: Et bevisst fargevalg og kantmarkeringer i aulaen. Ledelinjer inngår som en del av utsmykningen.

Foto: Ingrid Rindal Øvsteng/Ullensaker kommune

I årevis har Tromsø bibliotek, Nord-Norges største, hatt en heller anonym tilværelse, litt bortgjemt og inneklemt. Nå har biblioteket fått plass midt i sentrum i et flott og tilgjengelig bygg. Biblioteket slik det framstår i dag er en av byens mest populære bygninger.

Foto: Tromsø kommune

Porsgrunn

Friluftsliv for alle – omtanke for både mennesker og natur

I den ene kommunen etter den andre blir det opparbeidet stier og lagt til rette for at stadig nye brukergrupper skal kunne ta del i fine naturopplevelser. Noen går i bresjen, tar uu på alvor, og kan vise fram mønstergyldige prosjekt.

Langs Eidangerfjorden i Porsgrunn finner vi ett av disse stedene hvor det tidligere var så som så med tilgjengeligheten, men hvor mennesker med ulike funksjonshemninger nå har fått adgang. Det er opparbeidet en kyststi, hvorav en del av traséen har fått universell utforming som alle kan ha glede av.

Planleggingen er skjedd i et samarbeid mellom kommunen, grunneiere og bevegelses- og orienteringshemmede.

Kyststi-strekningen ligger i et landskap som veksler mellom skogs-, våtmarks- og jordbruksarealer.

Ettersom det ikke var ønskelig å forringe de eksisterende natur- og landskapsopplevelsene, ble det enighet om å konsentrere uu-arbeidet om en delstrekning med et tilhørende møte- og opplevelsessted med full tilgjengelighet.

Fra arbeidet med kyststien i Porsgrunn. Representanter for kommune, grunneiere og brukere har jevnlig hatt møter for å sikre et best mulig resultat. Foto: Kjersti Berg/Porsgrunn kommune

Følgende elementer for universell utforming er innpasset:

- jevnt, fast dekke på hele strekningen (subbus 0-8 millimeter)
- håndløpere i bratte partier
- HC-parkering i hver ende av kyststistrekningen
- fuglekikketårn med full tilgjengelighet
- visuelle og fysiske ledelinjer
- tredekke over våtmarksområde med breddeutvidelser for forbipasseringer
- universelt tilpasset bål- og grillplass
- HC-toalett.

Av delstrekningens totale lengde på 1100 meter, er 630 meter gjort tilgjengelig for alle uten ledsager. Resten av strekningen er opparbeidet med ulik grad av tilgjengelighet, avhengig av terrengforholdene på stedet.

Eksempler hovedmål 3

Sikre fysiske løsninger med god tilgjengelighet, sikkerhet, miljøkvalitet og estetikk

Trondheim

På tur med god skilting og tilgjengelighet til hytter

De store utfartshyttene i Bymarka i Trondheim er populære turmål. Med enkle tiltak er de blitt gjort tilgjengelig for nye brukergrupper.

Utfartsmålene Elgsethytta og Rønningen er godt besøkte hytter. Trondheim kommune ønsker å legge til rette for friluftsliv for flere brukergrupper, slik at de vanlige målene for turer i marka også kan nås av dem med barnevogn og elektrisk rullestol. Kommunen har fått støtte til arbeidet fra Husbanken.

Nye skilt er også på plass ute i naturen som resultat av et samarbeidsprosjekt. Blindeforbundet ble trukket inn som en aktiv part sammen med kommunens miljøenhet, Trondheim Eiendom og rådgiver for universell utforming. Resultatet er nye skilt av ubehandlet lerk. De gråner fort, men etter

hvert som tida går vil materialet mørkne. Da vil skriften, som er hvit som bjørkestammene, komme enda tydeligere fram. Skriften har stor forbokstav og små bokstaver ellers.

Skiltene er skåret ut som en pil. De har fått frest inn kontrastfarge som viser retningen. Øvrig offentlig skilting i Trondheims friluftsområder har fått sin egen standardmal som ivaretar prinsippet om universell utforming.

Flere gode eksempler

Bildet viser restaurert dam ved Jegersbergvannet i Kristiansand. Stien på dammen inngår i mer enn 10 mil med tilrettelagte turveier i kommunen.
Foto: Per Svein Staalesen

Randvik i Risør er et attraktivt rekreasjonsområde. Her er et nett av stier rustet opp, og det er anlagt en badeplattform.
Foto: Risør kommune

Tursti rundt Nordbytjernet friområde i Ullensaker. Tilgjengelighet og verneinteresser er løst gjennom forvaltningsplan for området. Nordbytjernet har også fiskeplass tilrettelagt for rullestolbrukere og rampe ut i vannet. Foto: Ingrid Rindal Øvsteng/Ullensaker kommune

Veien er for alle

Vekterveien i Eidskog er et godt eksempel på samarbeid lokalt som etter hvert vil gi en 2.5 mil lang sammenhengende strekning gjennom tettstedene i kommunen. Illustrasjon fra brosjyre utarbeidet av Eidskog kommune

Fiskeplass i Verdal sentrum – et godt friluftslivstilbud i hverdagen. Foto: Verdal kommune

Rasteplasser, utsiktspunkter og adkomstveier er viktige elementer i friluftsområder. Eksempel fra Kristiansands standard for park-, idretts- og turanlegg. Foto: Hilde Gulbrandsen/Kristiansand kommune

Eksempler hovedmål 3

Sikre fysiske løsninger med god tilgjengelighet, sikkerhet, miljøkvalitet og estetikk

Sentrumsutvikling

Gode planprosesser - ingen vei utenom

Gode planprosesser må ligge i bunnen når byer og tettsteder skal få en universelt utformet ansiktsløfting. Her er det mange aktører og ulike interesser å ta hensyn til. Utfordringene kan være mange, men plan- og bygningsloven er verktøyet for å etablere dialog og drøfte løsninger.

Igjen er stikkordet "samarbeid". Når sentrumsområder skal utformes, er det bedre med en samtale for mye med næringsdrivende og brukerkontakter, enn å "la det stå til" og håpe det beste.

Sortland har arbeidet med en gatebruksplan for sentrum og detaljering av torget med tilførselsgater. I planleggingen er det lagt vekt på å gi området høy estetisk verdi hele året. Kontakten med sjøen, oppmyking av harde flater, aktivitetssoner, beplantning, møblering, belysning og belegg skal gi romfølelse og atmosfære. Universell utforming av elementene er en forutsetning.

Planprosessen har imidlertid vist at gårdeierne er redde for endringer, spesielt tap av parkeringsplasser. Det har derfor vært nødvendig å bruke god tid. Gjennom tett oppfølging og dialog har det hele tida vært kommunens mål å gi befolkningen et resultat alle er fornøyd med og kan være stolte av.

Sortland sentrum. Foto: Raina Kristensen/Sortland kommune

Risørs nye turistinformasjon.

Foto: Risør kommune

At gjennomføring av gode planer kan kollidere med vernehensyn er en annen utfordring. Risør har en kartleggingsrapport over vernede bygg å støtte seg til. Arbeidet med detaljprosjektering av sentrum har vist at det ikke lar seg gjøre å få full tilgjengelighet til alle bygg. Mange nye ramper vil kreve så mye fortausplass at det vil gå ut over ferdselen generelt. Derfor prøver man å finne brukbare alternativer som for eksempel felles adkomst eller flytting av inngangsparti.

Det viser seg ofte å være stort behov for å konkretisere og følge universell utforming tett gjennom detaljprosjektering.

Porsgrunn er kjent med nettopp dette.

Rådhusamfiet er et resultat av en idékonkurranse i Porsgrunn i 2004. Temaet var utforming av turvei og møteplasser langs elva mellom Porsgrunn og Skien. Området representerer byens tusenårssted, og amfiet åpner opp og binder Rådhusplassen sammen med elva som er et sentralt element i byen. Men selv om universell utforming lå inne som en forutsetning i idékonkurransen, har ikke uu kommet av seg selv. Problemene har i hovedsak vært:

- Manglende felles forståelse for universell utforming.
- Estetikk satt opp mot universell utforming.
- Økonomiske hensyn har ført til noen kompromissløsninger.
- Langveis transport av materialer har medført problemer med påvirkning og reklamasjon.

Nytt byrom i Porsgrunn sentrum med deltakelse for alle.
Foto: Kjersti Berg/Porsgrunn kommune

Også i Båtsfjord ble universell utforming lagt til grunn tidlig i prosessen da forprosjektering for nytt sentrum startet i 2004. I utgangspunktet ble det ikke satt konkrete mål for hvordan dette skulle oppfylles; det ble lagt inn etter hvert som de forskjellige elementene i utbyggingen falt på plass. Lys, gatekryssinger, ledelinjer og beplantning ble spesielt vektlagt.

Nytt inngangsparti til forretning i Båtsfjord. Foto Line Røtvold

Universell utforming ble tatt med i prosjektering og anbudsdokumenter. Det ble stilt krav om at de løsninger som skulle iverksettes var i henhold til standarder for universell utforming. Oppdraget med å lage planer og prosjektere Båtsfjord sentrum ble satt bort til et firma som også fikk byggeledelse for prosjektet. Dette for å unngå konflikter mellom prosjektering og byggeledelse, samtidig som kommunen følte seg tryggere med hensyn til ansvarsforhold om det skulle oppstå uenigheter.

For å få en helhetlig utforming av sentrum har Båtsfjord kommune bidratt med nye ramper på alle forretningenes inngangsparti. Ramper istedenfor terrengheving ble valgt på grunn av ulik høyde på forretningsinngangene.

Den aller største utfordringen i mange kommuner kan kanskje likevel være at det er flere planer enn penger. Eller for å sitere prosjektlederen for universell utforming på Stord:

” Dei fleste kommunar har ikkje råd til å fullføre alle planar om fysiske tiltak med ein gong, det er likevel flott å kunne fullføre noko – og vete at planane heng i hop når det gjeld god tilgjenge, tryggleik, miljøkvalitet og estetikk. Så lager me fleire gode uterom til neste år, og til neste år.

Eksempler hovedmål 3

Sikre fysiske løsninger med god tilgjengelighet, sikkerhet, miljøkvalitet og estetikk

Flere eksempler

Kongsvinger

Utbygging av videregående skole, bibliotek og park i Kongsvinger er et sentralt element i sentrumsutviklingen i kommunen. Kommunen erfarer hvor viktig det er å følge opp underveis i

gjennomføringsfasen. Skal universell utforming blir realisert må kompetansen være til stede i alle ledd. Det er ikke nok å si at "Bygg for alle" skal ligge til grunn.

Inngangen før og etter ombygging. Skoleplassen er hevet for å gi trinnfri adkomst.
Foto: Arnljot Bringedal/Kongsvinger kommune og Karen-Anne Noer/Kongsvinger kommune

Eidskog

Magnor torg – detaljer som teller. Godt resultat takket være tydelig og konkret bestilling vedlagt foto av ønsket produkt. Det lønner seg å be om vareprøve!

Foto: Wenche Lindberg/Eidskog kommune

Foto: Wenche Lindberg/Eidskog kommune

Trondheim

Gårdsrommet i Klostergata har fått god universell utforming: tydelig struktur, fargeforskjeller, bevisst materialvalg og bruk av belysning. Opphøyede bed gjør dem tilgjengelig også for brukere av rullestol.

Gårdsrommet i Klostergata før og etter opprusting.
Foto: Solveig Dale/Trondheim kommune

Gjennomtenkt valg av planter av hensyn til mennesker med astma og allergi. Gårdsrommet er del av et større prosjekt som også omfatter opprusting av Agnar Mykles plass.

Berlevåg

Barske værforhold og klimatilpasset byggeskikk med høye trapper, representerer store utfordringer for gjennomføring av universell utforming i Berlevåg, både for private huseiere og for kommunen. Under gjenreisingen etter 2. verdenskrig ble kommunens

rolle som samfunnsbygger understreket gjennom et høyreist bygg med mange trapper. Nå planlegger Berlevåg kommune et servicekontor på gatenivå, og herfra skal det gå utvendig heis til kontorarealene i 1. og 2. etasje.

Foto: Bjarne Mjelde

Rådmann Bjørn Ove Persgård beklager: Vi er utilgjengelige. Men dette skal vi rette på!
Foto: Wenche Lindberg

Eksempler hovedmål 3

Sikre fysiske løsninger med god tilgjengelighet, sikkerhet, miljøkvalitet og estetikk

Transport/kommunikasjon – det kommunale ansvaret

Innsats for kollektivtransporten

Utforming av buss-skur. Her er eksempler fra Gjøvik (til venstre) og fra Porsgrunn, hvor det også er lagt inn ledelinje.
Foto: Hans Petter Olsen (Gjøvik) og Kjersti Berg/Porsgrunn kommune

Transport er ikke kommunens hovedansvar. Men kommunene er gjennomgående opptatt av at forholdene skal legges best mulig til rette for kollektivtrafikken.

Flere kommuner er enten med på handlingsplaner i samarbeid med andre, eller de jobber på egen hånd med å utforme for eksempel skysstasjoner og bussholdeplasser. Gjøvik har deltatt i et samarbeidsprosjekt med Lillehammer kommune og Oppland fylkeskommune om utforming av bussholdeplasser. I Tromsø er det et uttrykt mål å få laget en Tromsø-

mal for utforming av holdeplasser, overganger og gangveier. Lange vintre med tungt utstyr for snøvedlikehold, kanskje i kombinasjon med dårlig grunnarbeid har blant annet resultert i problemer med ødelagte ledelinjer.

Porsgrunn kan dele erfaringer som deltaker i "Handlingsplan for universell utforming av bussholdeplasser i Grenland". Der er det gjennomført en kategorisering og prioritering av diverse uu-tiltak ved bussholdeplasser langs Metro-linjenettet i samarbeid med Statens vegvesen, Telemark fylkeskommune, Bamble og Skien kommuner.

Trondheim

Prioriterer myke trafikkante

Trondheim har laget en egen mal for veikryss. Etter denne malen er det utformet et "prøvekryss" for bedre og tryggere trafikk:

1. Veibanen i krysset er hevet 4 cm. Utjevning fra veibane til fortau blir dermed slakere.
2. Beholdt 2 cm vis på kantstein i overgangen mellom fortau og vegbane. Godt for blinde, ok for bevegelseshemmede.
3. Beholdt 8 cm vis ellers i veikrysset i bue før neste fotgjengerfelt. Førrehunder er opplært til å stoppe ved slik nivåforskjell.
4. Taktile heller er skiftet ut til tydeligere struktur. Taktile heller krysser hele fortauets bredde og er lagt i skråfelt fra fortau til veibane.
5. Lys kantstein mot mørk asfalt.
6. Enkel og gjenkjennbar markering.

"Prøvekryss" i Trondheim sentrum: Erling Skakkesgt/Schultzgate.
Foto: Solveig Dale/Trondheim kommune

Stord

Båt som framkomstmiddel

Båt er eit viktig framkostmiddel for mange. Snøggbåtar og ferjer bind saman øyer og tettstader.

For å sikre at alle skal kunne reise med båt når dei ynskjer er det mange ledd som må samarbeide for dei gode løysingane. Til dømes er det Hordaland Fylkeskommunen ved selskapet Skyss som gjev konsesjon for å drive kollektivtrafikk i Hordaland. Fleire ulike selskap har konsesjon på buss- og båttrafikk som har mange stoppestader i bygder, tettstader og øyer i distriktet. Universell utforming er eit krav når konsesjon blir gitt. Kommunen og fylket må ha ei felles forståing av kor viktig det er at heile reiseruta er lenka saman for folk som skal bruke ferjer og bussar.

Mange har glede av ein godt utforma landgang.
Foto: Stord kommune

Eksempler hovedmål 3

Sikre fysiske løsninger med god tilgjengelighet, sikkerhet, miljøkvalitet og estetikk

Porsgrunn

Kollektivknutepunkt

Porsgrunn sentrum, prøvefelt for ledelinjer for uttesting i forhold til drift, vedlikehold og funksjonalitet.
Foto: Elin K. Gundersen/Asplan Viak

For å sikre god framkommelighet for alle mellom kollektivterminalen og bysentrum, igangsatte Porsgrunn kommune sommeren 2007 et planarbeid som hadde som mål å vise en helhetlig utforming av ledelinjer og gangsoner. Kommunen har mottatt BRA-midler i 2007 til arbeidet med detaljplanen.

Det pågående detaljplanarbeidet har bestått av følgende elementer:

- Utvikle et helhetlig konsept for universell utforming av forbindelseslinjene mellom kollektivknutepunktet Porsgrunn stasjon, via nytt bytorg på Kammerherreløkka gjennom Rådhusparken og til Rådhuskvartalet – Storgata.
- Bedre adkomsten til offentlige bygg og sentrale servicefunksjoner ved hjelp av et helhetlig ledelinjesystem.

- Utforme gjennomgang av Storgata fra Rådhusplassen i nord til Franklintorget i sør, gjennom utvikling av et sammenhengende prinsipp for ledelinjer, samt vise forslag til utbedring av kryssoverganger og beleggsflater i Storgata som pr i dag ikke er universelt utformet.
- Koble øvrige bussholdeplasser i sentrum til det overordnede ledelinjesystemet, og vise forslag til universell utforming av holdeplassene.

En viktig del av planarbeidet har vært å vurdere og utarbeide gode løsninger for utforming av ledelinjer, med både funksjonell og estetisk kvalitet.

Verdal

Skysstasjon

Skysstasjonen i Verdal sentrum er både kollektiv-knutepunkt og møteplass. Miljøtorget med skulpturell utsmykning er en del av et større prosjekt og skal videreføres med ledelinjer mot jernbanestasjonen og jernbaneundergangen.

Det er lagt vekt på kontraster i belegningstein, ledelinjer med fare- og retningsindikatorer og god setehøgde på sittebenken. Skulpturene Hugin og Munin kan kjennes på av barn og mennesker med nedsatt syn.

Både Statens vegvesen og Jernbaneverket er gode medspillere.

Foto: Verdal kommune

Informasjon og deltakelse hører sammen

Små tiltak kan være til stor hjelp!

Det hjelper lite å komme seg til biblioteket hvis bøkene ikke er tilgjengelige. Og det er liten vits i en datamaskin som ikke lar deg se eller høre den informasjonen du søker.

Ofte kan små tiltak, som heller ikke behøver koste all verden, bidra til å gjøre tilgangen til informasjon lettere for mange med funksjonsnedsettelse.

Bibliotekene har en sentral rolle i arbeidet med universell utforming. Også bøkene må være tilgjengelige.

Biblioteket i Ullensaker ønsker å ha et godt utvalg av lydbøker og storskriftbøker og vil også satse på litteratur i Daisy-format, et digitalt format som gjør litteraturen tilgjengelig for flere, særlig blinde og svaksynte. I tillegg kommer selvfølgelig personlig service.

Universell utforming angår også nettsteder. Ikke alle kommuner har kompetanse i sin egen organisasjon til å lage det tilgjengelige nettstedet. Men det finnes muligheter:

- Send inn kravspesifikasjon til firmaer med spesialkompetanse, og få gode råd for hva som bør være med i en spesifisering.
- Ta en tilgjengelighetstest før du velger hvilket firma som får anbudet.

Formannskapssekretær i Vestre Toten kommune, Anne Marie Raddum Grinstad, kom med ideen til valgperm for blinde og svaksynte.
Foto: Hans Petter Olsen

Å kunne delta i valg er en demokratisk rett. Til valget i 2007 laget Vestre Toten en enkel valgperm for blinde og svaksynte. Alle partilistene ligger ordnet alfabetisk i plastlommer med stor skrift og blindeskrift utenpå hver lomme. Dette er en billig og enkel løsning som er lett å administrere i valglokalet.

4 Eksempler hovedmål 4

Videreutvikle målrettet samarbeid med kommunalt råd for funksjonshemmede og aktuelle brukergrupper

Funksjonshemmedes erfaringskunnskap er nødvendig i jakten på gode løsninger for tilgjengelighet og universell utforming. Pilotkommunene har erfart at aktive råd er en uvurderlig ressurs og at brukerorganisasjonene gjerne bidrar med sin kompetanse.

Rådet som samarbeidspart - organisering og arbeidsformer

Aktive råd gir gode løsninger

Konstruktiv planlegging. Illustrasjonen er hentet fra heftet "Gode råd er ikke dyre" og er tegnet av sivilarkitekt Bjørn Carsten Ådland, Byggesakskontoret i Trondheim kommune.

Kommunale råd for funksjonshemmede er et redskap for å finne de gode løsningene. Aktive råd er en uvurderlig ressurs som kan bidra slik at planlegging tar høyde for både synlige og mindre synlige funksjonsnedsettelser.

Organiseringen av rådene kan være forskjellig fra kommune til kommune.

Selv i tett samarbeidende kommuner som Time og Klepp er det valgt ulike modeller. Mens en i Klepp - som i de fleste andre kommuner i landet - har både et seniorråd og et råd for personer med nedsatt funksjonsevne, har nabokommunen Time valgt å slå sammen disse rådene til et senior- og brukerråd.

Ullensaker har hatt råd for funksjonshemmede i mange år. Her er rådet sammensatt av politikere og representanter fra ulike brukerorganisasjoner, og medlemmene velges for en fireårsperiode i forbindelse med kommunevalget. Flere av medlemmene har sittet i mange perioder og har

dermed mye kunnskap å tilføre andre. Rådet har vært representert med to medlemmer i prosjektgruppa for universell utforming, mens prosjektleder for pilotkommunesatsingen har deltatt på rådets møter og informert om status i ulike delprosjekt.

Kommunens bygningsavdeling samarbeider med rådet for funksjonshemmede i alle større utbyggingsaker. På forhåndskonferanser tar bygningsavdelingen opp universell utforming for å sette utbygger "på sporet", deretter ber de ofte utbygger ta kontakt med rådet for en gjennomgang av byggeplanen.

I Sortland kommune er det i samarbeid med rådet for funksjonshemmede dannet et ressursforum. Forumet består av sju personer som representerer de ulike brukergruppene. Medlemmene i ressursforumet er tilgjengelige for den prosjekterende underveis i planleggingen. Søker blir presentert for ressursforumet i forhåndskonferansen, samtidig som han blir gjort oppmerksom på at det må dokumenteres universell utforming av bygning og uteområder.

Kristiansand

Lang praksis og solid forankret

Kristiansand kommune har hatt et aktivt råd for funksjonshemmede (RFF) i lang tid, og rådets rolle er solid forankret i organisasjonen.

- Leder i RFF i Kristiansand har møte- og talerett i det faste utvalget for plansaker.
- RFF er fast høringspart i reguleringsaker.
- RFF kan be om tilsyn.
- RFF har en særlig medvirkerrolle ved overordnet planlegging.

Rådet har vært særlig aktivt når det gjelder friluftsliv og har bl.a. medvirket i utvikling av standard for park-, idretts- og turanlegg.

Rådet har utarbeidet brosjyren "Mange bekker små. Hvordan samarbeid kan skape tilgjengelighet for alle". Denne trykksaken har vært en inspirasjon for mange.

Eidskog

Har stemmerett i planutvalget

I Eidskog har lederen for funksjonshemmedes råd en nøkkelposisjon i arbeidet med universell utforming.

Lederen for rådet sitter i prosjektgruppa for universell utforming og i styringsgruppa sammen med planutvalget, administrasjonssjef og leder av Eidskog Næringssservice. Rådslederen har både møte-, tale- og stemmerett i kommunens planutvalg. Rådet har talerett i kommunestyret for saker som angår det. Rådet har sekretær fra kommunen.

I Eidskog er det for øvrig rådet selv som anbefaler nye medlemmer. I tillegg har man spilt på ergoterapeutens kunnskap om brukere som ressurspersoner og har dermed vervet flere. Rådet for funksjonshemmede har én politisk representant.

Rådet for funksjonshemmede og ungdomsrådet i dialog med kommunen om universell utforming.

Foto: Husbanken

Eksempler hovedmål 4

Videreutvikle målrettet samarbeid med kommunalt råd for funksjonshemmede og aktuelle brukergrupper

Porsgrunn

Tverrfaglig samarbeid

I Porsgrunn kommune drøftes konkrete prosjekter i en tverrfaglig arbeidsgruppe for universell utforming.

- Rådet for funksjonshemmede er med i arbeidsgruppen.
- Dessuten er brukerorganisasjoner som blindedeforbundet, handikapforbundet og hørsellaget representert.
- Brukerrepresentantene bidrar med nyttige innspill til valg av løsninger underveis i planprosessen, samt kvalitetssikring av planer før gjennomføring og i opparbeidelsesfasen.
- Prosjektledelsen for universell utforming møter regelmessig, etter behov, i rådet for funksjonshemmede for å orientere og få innspill til uu-arbeidet.

Foto: Kjersti Berg/Porsgrunn kommune

Nettverk Nord

Også råd har behov for faglig påfyll

Nettverk Nord er et samarbeidsforum for pilotkommunene Sortland, Tromsø, Båtsfjord og Berlevåg. De har bl.a. valgt å samarbeide om opplæring av sine kommunale råd. Det kan være en modell til etterfølgelse.

Som pilotkommuner representerer disse fire kommunene et bredt spekter: Stor, mellomstor og liten kommuneorganisasjon. De har en fellesnevner i at de tilhører samme landsdel og er de fire nordligste kommunene i Miljøverndepartementets pilotkommuneprosjekt. Dermed har de en del naturgitte likheter – og felles utfordringer – å ta fatt i.

Representanter fra råd for funksjonshemmede i nettverkskommunene kom sammen i Tromsø til et todagers seminar om universell utforming. Målsettingen var å øke kompetansen hos medlemmene og legge til rette for samarbeid dem imellom.

Deltakere fra rådene i Båtsfjord/Berlevåg, Tromsø og Sortland sitter sammen og gjennomgår gruppeoppgaver.
Foto: Bjarne Mjelde.

Første dags tema var "Universell utforming, innhold og lovverk" og "Rådernes ansvar, rolle og oppgaver". På dag 2 var temaet "Universell utforming i kommunalt planarbeid og byggesaksbehandling". I diskusjonen ble deltakerne delt inn i fire grupper uavhengig av kommunetilhørighet. Deretter var det oppsummeringer i plenum.

Det er utarbeidet et eget notat for innhold og ramme rundt samarbeidet i Nettverk Nord.

Eidskog

Studietur med brukere

Tverrfaglige og tverretatlige studieturer gir både erfaring og aha-opplevelser. Å være sammen med en eller flere brukerrepresentanter på slike utflukter, kan gi deltakerne en ny og annerledes form for læring.

Som fersk pilotkommune, tidlig i prosjektperioden, gjennomførte Eidskog kommune flere studieturer. Med avtaler gjort på forhånd ble kartlegginger foretatt av gatemiljøer i Danmark, Sverige – og i Drammen. Med brukere som deltakere på studieturer er det blitt mange nyttige diskusjoner om hva som kan kalles gode løsninger - og hva som ikke er det.

Mens en fagperson utbryter: "Oj, så mye vakker, lys granitt. Gjennomført stil!", vil den svaksynte ha en helt annen mening: "Se på disse håpløse greiene! Det er ingen varselfelt eller markerte trappeneser. Alt går i ett!"

Fra en av Eidskogs studieturer. Her studeres et eksempel på god utforming av busstopp med taktil og synlig merking (Åsa i Hole kommune). Med på turen var Statens vegvesen, en arkitekt, to entreprenør, rådet for funksjonshemmede og Eidskog kommune. Foto: Jan Kontorp/Statens vegvesen

Delegasjonen fra Eidskog merket seg under en studietur blant annet at pullerter med eller uten kjetting imellom kan være høyst ubehagelige snublefeller.

Trondheim

Medvirkning som hever kvaliteten

De kommunale rådene for funksjonshemmede bidrar sterkt til kvalitetsheving.

Trondheim er en av de kommunene som har et aktivt råd for funksjonshemmede. Rådet initierer møter og tar gjerne initiativet selv når det gjelder videreutvikling på uu-området.

Blant annet er rådet svært aktivt i forhold til næringslivet og tilgjengelighet ved festivaler.

Foto: Solveig Dale/Trondheim kommune

Eksempler hovedmål 4

Videreutvikle målrettet samarbeid med kommunalt råd for funksjonshemmede og aktuelle brukergrupper

Kongsvinger

Kartlegging av helseinstitusjoner

Det er ikke uvanlig at legekontorer er utilgjengelige for personer med nedsatt funksjonsevne.

I Kongsvinger har rådet for funksjonshemmede kartlagt tilgjengeligheten til viktige helseinstitusjoner i byen. Resultatet er oppsummert i en rapport som er oversendt gårdeierne. Der tilgjengeligheten ikke holder mål, utfordres gårdeierne til å treffe tiltak og ordne opp. Et utmerket eksempel til etterfølgelse!

Foto: Kjell Hermansen/Glåmdalen

Stord

Fornuftig å ta med brukarane tidleg

Ved nybygging og renovering av passasjerskip stiller Sjøfartsdirektoratet krav om tilgjenge for menneske med nedsett funksjonsevne.

Båtbyggeriet på Stord har fått utarbeidd ein detaljert omtale av kva som meinast med universell utforming.

Det er likevel godt å kunne rådføre seg med handikapforbundet når detaljar skal på plass. Dette gjorde båtbyggeriet då det nyleg vart bygd ein ny båt.

Til dømes kan ombord- og ilandstigning vere eit problem ved flo sjø, og det er klart betre tilkomst dersom båtar har landgangen i baugen.

Det er eit ynskje at kontakt med brukargrupper skal opprettast på eit tidlegare tidspunkt ved neste nybygg.

Foto: Astrid Larsen

Vestre Toten

Blir hørt

Når argumentasjonen er saklig nok, trenger en ikke "mase" for å bli hørt.

Da et kjøpesenter på Raufoss fikk toaletter som var tilgjengelig for alle og store parkeringsplasser for funksjonshemmede like ved inngangen, skjedde det etter innspill fra rådet for funksjonshemmede.

Raufoss kjøpesenter har fått like toaletter for alle brukere av senteret etter innspill fra rådet for funksjonshemmede i Vestre Toten. Foto: Hans Petter Olsen

Medvirkningsrampe

Forventningsavklaring:
Medvirkningskontrakt

På hvilket nivå er det riktig å legge bruker-medvirkning? Dette er et viktig spørsmål å drøfte. Her bør kommune og råd finne fram til rutiner som fungerer for begge parter.

Illustrasjonen er laget fritt etter Asle Farners medvirkningstrapp av Albert Gjørtz, med følgende kommentar: "Vi tenker trapper selv i forelesninger om uu."

Det kan være passende å avrunde med følgende sitat fra Kjell Eid, leder av råd for funksjonshemmede i Vestre Toten:

Å være høringsinstans betyr at innspillene kommer for sent. Riktig råd på riktig tidspunkt er gode og billige råd for en fattig kommune.

Rådsleder i Vestre Toten, Kjell Eid, har god erfaring med tidlig medvirkning. Foto: Hans Petter Olsen

5

Eksempler hovedmål 5

Bidra til økt kompetanse hos alle som er ansvarlige for planlegging, gjennomføring og drift

Det er mange måter å bygge opp kompetanse på. Bred opplæring er en forutsetning for at administrasjon og politikere skal få en god plattform og en positiv innstilling til arbeidet med universell utforming i kommunen i årene framover.

Risør

Mer kunnskap til beslutningstakere

Full enighet om at de hadde større empati og forståelse for rullestolbrukere og blinde etter befaringen.

Dette ble uttrykt etter at kommunepolitikere i Risør hadde vært på befaring i byen for å kartlegge tilgjengelighetsforholdene. Politikere ble guidet rundt, og overraskelsene var mange underveis. Turen var ledd i opplæring om universell utforming.

Konklusjon: Slike turer kan være nyttig ballast i det lokalpolitiske arbeidet.

Politikeropplæring i Risør.

Foto: Risør kommune

Sortland

Praktisk og systematisk

Målrettet opplæring i temaet bevisstgjør administrasjon og politikere slik at de kan bli enda flinkere til å videreføre den universelle utformingstanken i årene framover.

Et eksempel fra Sortland er at politikerne – etter å ha lært mer om uu - besluttet å flytte kommunestyremøtene vekk fra den ærverdige gamle kommunestyresalen i 3. etasje i rådhuset, for å gi nødvendig tilgjengelighet til møtene.

Dette viser at det er vilje til å finne raske løsninger, selv om den kommunale pengesekken er tom.

Hovedadkomst/inngangsparti i den eldste delen av Sortland rådhus (1957). Denne delen av rådhuset har stor lokal-historisk verdi. Foto: Raina Kristensen/Sortland kommune

Stord

Studietur

Studieturar gjer at tilsette frå forskjellige einingar, med ulik yrkesbakgrunn og ulikt ansvar, kan jobbe vidare på ein meir reflektert måte enn tidlegare.

Tilsette i Stord kommune har, saman med politisk leiar i forvaltningsstyret, vore i København og fått informasjon om organisering og implementering av universell utforming der.

Praktiske øvingar, foredrag og vitjing av område med god tilrettelegging gjev kunnskap og forståing.

Og hugs: Det er ikkje forbode å ha det sosialt og kjekt mens du aukar kompetansen.

Stord kommune på studietur til København med tilsette, brukarrepresentantar og politikar som deltakarar. Her saman med landskapsarkitekt Helle Nebelong i ein av fleire godt tilrettelagte parkar. Foto: Astrid Larsen/Stord kommune

Trondheim

Korte, interne kurs skjerper sansene

Et to timers kurs internt i organisasjonen en gang i blant, gjerne med en eksternt foreleser gir nye perspektiver.

En forelesning skutt inn i arbeidshverdagen gir anledning til å samle mange aktører internt i kommunen.

Slike "mini-kurs" er en gunstig måte å stimulere uu-arbeidet på. Det har Trondheim kommune erfart. Eksterne foredragsholdere er benyttet. En av disse er den danske landskapsarkitekten Helle Nebelong, internasjonalt anerkjent designer av parkanlegg og det offentlige rom. Lysekspert Jonny Nersveen, førsteamanuensis ved Høgskolen i Oslo, har bidratt til ny innsikt med foredraget "Universell utforming for svaksynte – med lys og kontraster som verktøy".

Foto: Solveig Dale/Trondheim kommune

Trondheim kommunen driver også intern opplæring i etatene gjennom bevisst bruk av powerpoint og bilder.

Eksempler hovedmål 5

Bidra til økt kompetanse hos alle som er ansvarlige for planlegging, gjennomføring og drift

Time og Klepp

Bustadprosjekt med frukost

Time og Klepp ville formidle praktisk kunnskap og erfaring når det gjeld universell utforming i bustadprosjekt. Det gjorde dei medan dei serverte god frukost.

Intensjonen var god, og det same var frammøtet – og frukosten. Opplegget gjekk ut på å forklare kva krav Klepp kommune stiller når det gjeld universell utforming i reguleringsplanar.

60 deltakarar var til stades i dei 90 minuttane "bustadfrukosten" varte; arkitektar, byggefirma, investorar, eigedomsutviklarar, eigedomsmeklarar, totalentreprenørar, konsulentar, politikarar og tilsette i Klepp og Time, samt folk frå inviterte nabokommunar. Follo Boligbyggelag fortalde om deira erfaringar med universell utforming i bustadprosjekt.

Foto: Anne Reidun Garpestad

Erfaringa var:

Bra tidsramme. Ein nytta høve til å dele ut Time og Klepp sine godkjente rettleiarar. Det ga òg bra effekt å dele ut gratis fiskevekt til alle, so dei sjøl kunne finne ut kor tung ei dør er å opne.

Ullensaker

Byvandring

Å vandre litt rundt for å se på hva som er gjort og ikke gjort, kan gi lærdom om hvilke detaljer som skiller universelt utformede løsninger fra andre.

Ullensaker kommune har gjennomført "byvandring" ved flere anledninger. Blant deltakerne har vært representanter fra lokale arkitektfirmaer, lokalpolitikere, brukerrepresentanter og ansatte fra kommunens tekniske avdelinger.

Vandringar er også gjennomført med besøk fra andre kommuner, for et av kommunens hovedutvalg, og ved delegasjonsbesøk fra Miljøverndepartementet der også representanter fra Latvia deltok.

Byvandring.

Foto: Ingrid Rindal Øvsteng/Ullensaker kommune

Trondheim

Bildemappe med gode eksempler

Tidlig i prosjekteringsfasen får utbygger en presentasjon med bilder.

Dette er en innarbeidet praksis i Trondheim. Ved hjelp av en bildemappe med eksempler blir universell utforming tydeliggjort. Presentasjonen er ment å være til hjelp underveis i arbeidet, og gis til entreprenører, byggeleder, konsulenter og arkitekter.

Eksempel på fargeforskjell mellom gulv og vegg og mellom vegg og dør. Dette gir god romoppfattelse.

Skranke i to høyder og med tydelig fargeforskjell til gulvfarge. Skrankeslynge er montert foran på skranken og er vist med piktoqram.

Trapp med markering av trappeneser og håndløper i to høyder. Alle foto: Solveig Dale/Trondheim kommune

Verdal

Bestillerkompetanse med fokus på skolebygg

Verdal kommune skal bygge ut tre skoler de neste årene, og universell utforming legges inn som kvalitet.

Skoler skal først og fremst være gode læringsarenaer for barn og unge. Samtidig er dette arbeidsplassen til ansatte og en møteplass mellom skole og hjem. I tillegg er skoleanlegget en viktig arena for kveldsaktiviteter.

- For å lykkes må vi ha bevissthet og kompetanse, sier prosjektleder Kari Gregersen Næss. Kommunen må opptre som tydelig bestiller og formulere klare kravspesifikasjoner. Derfor arrangerte kommunen temadag om bestillerkompetanse med fokus på skolebygg.

25 engasjerte personer deltok. Trondheim kommune delte sine erfaringer med uu i skoleanlegg. Nord-Trøndelag fylkeskommune orienterte om

utbyggingen av de videregående skolene i fylket. Sør-Trøndelag fylkeskommune formidlet mulighetene i plan- og bygningsloven for å bygge inn ønskede kvaliteter tidlig i planleggingen.

Vedtatt i Plan og utviklingskomiteen i Verdal kommune 16.12.2008: "Forestående skoleutbygging i Verdal brukes bevisst som et pilotprosjekt for å øke kompetansen innen universell utforming. Dette både i egen organisasjon og hos eksterne aktører. Verdal kommune opptre som en god "bestiller" og legger inn tydelige krav om universell utforming".

Eksempler hovedmål 5

Bidra til økt kompetanse hos alle som er ansvarlige for planlegging, gjennomføring og drift

Risør

Opplæring på bred front

Risør kommune ønsker å bidra til økt kompetanse hos alle som er ansvarlige for planlegging, gjennomføring og drift.

Kommunen har i pilotperioden selv vektlagt følgende:

- Opplæring/informasjon for håndverkere, konsulenter og andre.
- Deltakelse i møter med lokale lag og foreninger.
- Fellessamling for byggesaksledere og -behandlere i de fem kommunene i "østregionen".
- Fast deltakelse i prosjekt for bedre kollektivtransport i Aust-Agder.
- Møte med lokal handelsstandsforening.
- Deltakelse i diverse eksterne kurs for ansatte med fokus på uu.
- Møte med lokale firmaer for utvikling av materiell og tilbud.
- Foredrag om universell utforming på møter, kurs og seminarer.

Åpent møte i Risør Rådhus 15.02.2006

"VERN OG UNIVERSELL UTFORMING"

18.00	Åpning <i>Prosjektleder Johnny Hommeffoss</i>
18.15	Trehusbyen Risør. Verdi i nasjonal og internasjonal sammenheng. <i>Riksantikvaren v/ seksjonssjef Gisle Erlien og Jan Andersen</i>
19.00	Hva er universell utforming? Eksempler fra Kristiansand. <i>Leder for kommunalt råd for funksjonshemmede - Astrid M. Staalesen</i>
20.00	Hvordan kan vern og tilgjengelighet løses? Refleksjoner om vern og respekt. <i>Byantikvaren i Bergen v/ spesialkonsulent Arve J. Nilsen</i>
20.45	Prosjektplan for Risør – kort gjennomgang <i>Prosjektleder Johnny Hommeffoss</i>
21.00	Oppsummering/avslutning

Verneverdier betyr spesielle utfordringer. Risør har fra første stund hatt fokus på vern og universell utforming.

Hedmark/Oppland

Seminar for byggebransjen

Byggebransjen blir mer og mer opptatt av universell utforming. Og det er behov og interesse for mer kunnskap.

Pilotkommunene i Hedmark og Oppland har sammen med de to fylkeskommunene og Høgskolen i Gjøvik hatt kurs for byggebransjen:

- Målgruppe: Byggenæringen og alle som er opptatt av boligutvikling.
- Fokus: Hvordan kan vi oppnå flere universelt utformede boliger og uteområder?
- Målsetting: Skape bevissthet om at universell utforming av boliger er nyskapende, funksjonelt og lønnsomt.

Invitasjon til seminar

Bolig for alle

Hvordan oppnå flere universelt utformede boliger og uteområder?

13. mars 2008 på Høgskolen i Gjøvik

Konferansen er et samarbeid mellom Pilotkommunene Gjøvik, Vestre Toten, Kongsvinger, Eldekol og Ulensaker Oppland og Hedmark fylkeskommuner og Høgskolen i Gjøvik.

Foto: Jan Egge

Les mer om universell utforming på Miljøverndepartementets nettside: www.universell-utforming.no

Hotkommuner for universell utforming

Bolig for alle

Bygging av boliger må vi utvikle boliger som tar hensyn til alle: unge, gamle, svaksynte, tunghørte, mødrene, barnevognbrukere og små barn.

Vi jobber med gode svingradler, basisfunksjoner på trette, gode belysninger, god belysning og lav og bekvem tilpassning til løping er noen eksempler for som er tilpasset alle.

Universell utforming er produktet, byggverk og uteområder som er tilgjengelige for alle. Det er slik måten på å bygge slik at alle kan bruke dem på en likestilt måte så det er mulig uten spesielle tilpassninger eller midler.

LAND

HØGSKOLEN I GJØVIK

HEDMARK FYLKESKOMMUNE

Kursing og etterutdanning

Kolleger saman på etterutdanning

Når fleire frå kommunen er saman på etterutdanning, går uu-arbeidet lettare i ettertid.

Det er ein styrke for kommunen å ha tilsette på etterutdanning i universell utforming. Fleire av pilotkommunane har til dømes vore med på kurs ved Nordiska Högskolan for folkehälsövetenskap i Gøteborg (NHV), og dei rår andre kommunar til å gjere det same.

NHV er ein institusjon som har mykje kunnskap og dessutan eit inspirerende fellesnordisk sosialt miljø. Deltakarar frå Noreg har etablert nyttige kontaktar med fagfolk på ulike felt på tvers av både kommune- og landegrenser. Uu-kurset i Gøteborg er dessutan ei rimeleg etterutdanning.

Det finst gode uu-kurs også på "heimebane", mellom anna ved NTNU i Trondheim, som samarbeider med andre kompetansemiljø på dette feltet.

I Hordaland har fleire kommunar vore i Gøteborg på kurs. Dei har skipa ei nettverksgruppe. Her er gruppa på synfaring i Stord. Foto: Jone Erdal

Høgskolen i Gjøvik har utvikla eit interaktivt internettkurs som gir ei første innføring i fleire aktuelle uu-emne. Ein kan gjennomføre dette kurset aleine eller saman med andre.

Gjøvik

Høgskolen i Gjøvik skapte diskusjon om sentrumsutvikling

Husbankens "Roadshow" satte universell utforming på dagsorden i flere pilotkommuner på Østlandet i mai og juni 2007.

På Gjøvik var også høgskolen i byen med på tiltaket, som kompetansesenter og god samarbeidspartner.

Studentene deltok i en 24 timers konkurranse om utforming av Storgata, og forslagene skapte mye oppmerksomhet og diskusjon blant folk. "Studentene lærte mer om universell utforming på 24 timer enn de vanligvis gjør på et helt semester med tradisjonelle forelesninger," uttalte Astrid Stadheim ved høgskolen etter konkurransen. Og Gjøvik kommune fikk gode innspill til sitt arbeid med opprusting av sentrum.

Studenter bidrar til debatt.

Foto: Husbanken

Være forbilde og bidra til at andre kommuner øker innsatsen for universell utforming

"Nye" kommuner med uu-planer har god tilgang på hjelp og informasjon. Pilotkommunenenes folk er etterspurte foredragsholdere. På Miljøverndepartementets nettsted om universell utforming er det også gode muligheter for å finne det du trenger.

Lokale tiltak engasjerer og har god smitteeffekt

” Folk på krykker og med rullestol kommer fra nabokommunene til Verdal for å handle, og forteller at de gjør det fordi det er så lett å ta seg fram der.

Slike utsagn kan saktens varme et ivrig bankende "pilot hjerte". Ikke minst når det samtidig kommer skryt om at den universelle utformingen har gitt stedet et estetisk løft.

Dette betyr på ingen måte at Verdal eller andre kommuner i uu-prosjektet sprader videre med nesa i sky. Det har fra første stund vært en forutsetning at pilotkommunene skal bidra aktivt med inspirasjon og erfaringsformidling til andre kommuner. Denne delen av arbeidet oppleves også som meningsfull blant pilotene.

I økende grad har de sett at lokale uu-tiltak har en positiv smitteeffekt over kommunegrensene; ingen vil vel være dårligere enn naboen.

Slik er det også for Verdal - dit flere altså sier de kommer fordi det er blitt så mye enklere å ta seg fram. Verdalingene har invitert nabokommuner på temadager, og prosjektleder og prosjektansvarlig har stilt seg til rådighet på informasjonsmøter om universell utforming.

Dette er for øvrig gjengs praksis for alle pilotkommunene. Uu-medarbeiderne er etterspurte foredragsholdere både i lokale, regionale og nasjonale sammenhenger.

Foto hentet fra brosjyren "Byrom og hjerterom", Verdal kommune

Norsk/svensk samarbeid

Eidskog i Hedmark har ikke bare samarbeidet med naboen Kongsvinger og delt sine erfaringer på samlinger med andre hedmarks- og opplandskommuner. Eidskog har også tatt initiativ til å arrangere en kursuke sammen med sin svenske nabokommune, Eda. I den forbindelsen ble entreprenører og byggeiere invitert som foredragsholdere for å tilkjenne hvilke tanker og strategier de har om universell utforming i arbeidet sitt.

Eidskog har utarbeidet et kursprogram som brukes internt for nyansatte medarbeidere. Dette programmet er også stilt til rådighet for andre kommuner som skal gjennomføre uu-prosjekter.

Tiltaksliste - tilbud til andre

Porsgrunn har satt opp følgende punktliste over hva kommunen gjør og kan tilby andre:

- Holde foredrag.
- Ta imot besøk fra andre kommuner, informere og vise fram kommunens uu-eksempler.
- Bruke det interkommunale Grenlandssamarbeidet målrettet for å skape smitteeffekt til nabokommunene, samt gi forutsigbarhet og likhet på tvers av kommunegrensene når det gjelder krav og standarder til uu.
- Dele raust med andre kommuner. (Oversende veiledere m.m.)

Ressurskommune

I egenskap av sin opphøyde status som ressurskommune tar Kristiansand jevnlig imot delegasjoner fra ulike landsdeler for byvandring og foredrag. Kommunen deltar også i Sørlandets uu-nettverk, som administreres av Husbanken i Arendal. Kristiansand har knyttet kontakter med Livskraftige kommuner i Listerregionen og har bidratt med foredrag på fagdager og samlinger i dette KS-nettverket.

Fylkesnivå

Samarbeid mellom pilotkommunene og fylkesnivået bidrar effektivt til å spre erfaringer om uu-arbeidet til kommuner som foreløpig ikke har jobbet så mye med temaet.

Ullensaker kommune har aktivt arbeidet for å dele sine erfaringer med andre, og er blant kommunene som har arrangert seminar sammen med fylket. I september 2008 ble det gjennomført en erfaringskonferanse i samarbeid med Ski kommune, Fylkesmannen i Oslo og Akershus og Akershus fylkeskommune. Her ble erfaringene fra pilotkommunearbeidet delt med samtlige kommuner i Akershus.

Ut over høsten 2008 ble det arrangert fagdager om universell utforming i mange fylker, og pilotkommunenes lærdom har vært en viktig post på programmet.

Regionalt samarbeid er vokst fram som en naturlig konsekvens av pilotkommunenes arbeid i flere fylker. I Sør-Trøndelag er det eksempelvis opprettet en egen kursgruppe. Den består av representanter fra fylkeslegen, fylkesmannen, fylkeskommunen, Husbanken, Trondheim kommune og fylkeskommunalt råd for

funksjonshemmede. Flere kurs er arrangert, og i målgruppen finner vi blant andre kommunalt ansatte i Midt-Norge, entreprenørfirmaer, utbyggere, brukerorganisasjoner, kommune- og fylkespolitikere, samt kommunale og fylkeskommunale råd for funksjonshemmede.

Det er viktig å synliggjøre resultater fra felles arrangementer. Å få oppsummering eller rapport fra seminarer i etterkant kan være nyttig som grunnlag for prioritering og gjennomføring av tiltak.

Internett

Tilgangen på trykt og nettbasert informasjon fra arbeidet i pilotkommune er god. Det ligger mange nyttige opplysninger og mye informativt materiell på kommunale nettsider. Det nasjonale nettstedet, www.universell-utforming.miljo.no er en hovedkanal for uu-arbeidet i Norge. Det er et utgangspunkt for alle dem som søker kunnskap og som vil holde seg oppdatert om store og små hendelser på alle nivåer i uu-arbeidet. Nettstedet har en arkivsøkefunksjon som gjør det mulig å finne all vesentlig informasjon om pilotkommuneprosjektet. Der finner du også pekere til de viktigste nettsidene som har fokus på universell utforming.

Du kan med noen tastetrykk abonnere gratis på nettstedets ukentlige, elektroniske nyhetsbrev.

Gi innspill til og være dialogpartner i det nasjonale arbeidet for universell utforming

Den innsatsen som pilotkommunene har vist lokalt og seg imellom har gitt styrke til det nasjonale arbeidet med universell utforming. Pilotkommunenes felles erfaringer og dialogen som er kommet i stand med ulike instanser og kompetansemiljøer, har bidratt til å utvikle virkemidler som kommer hele landet til gode.

Delprosjekter initiert av pilotkommunene

Lokale spydspisser med nasjonalt treffpunkt

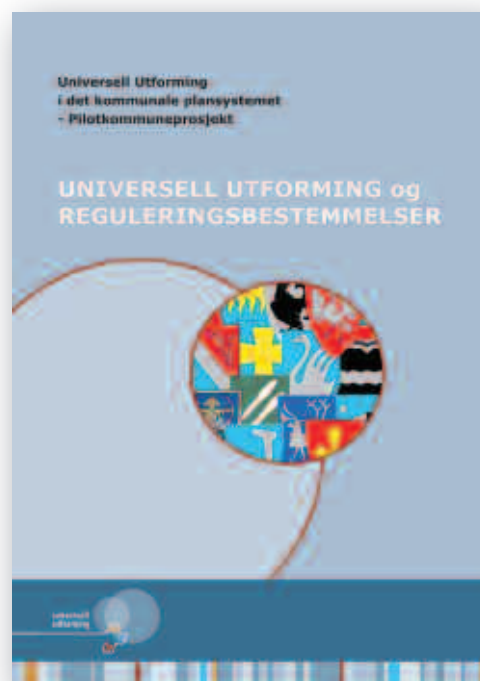
Pilotkommunene har med stor bredde arbeidet aktivt med å innarbeide universell utforming i kommunale planer og i gjennomføringen av tiltak. Initiert av de 16 pilotene er det utført - eller startet - flere delprosjekt som vil være av stor nytte for andre kommuner i de neste årene.

Pilotkommunene gikk med i den nasjonale satsingen motivert av et ønske om å bedre den generelle tilgjengeligheten i egen kommune og være en spydspiss i arbeidet med å legge forholdene til rette for alle. Ved å involvere ulike brukergrupper og mobilisere fagfolk, og i kraft av samarbeidet seg

imellom, er pilotkommunene også blitt en viktig dialogpartner for nasjonale myndigheter.

Pilotkommuneprosjektet har initiert og utført fire delprosjekt:

- *Gode råd er ikke dyre* - Dette heftet samler erfaringsbasert kunnskap fra og om kommunale og fylkeskommunale råd for funksjonshemmede. Hensikten med heftet er å formidle gode råd til nyvalgte representanter for rådene, men vil også være viktig for ansvarlige myndigheter i kommunen og interesseorganisasjoner for funksjonshemmede.
Prosjektkoordinering: Deltasentret.

- *Universell utforming og reguleringsbestemmelser* - Dette er en publikasjon om universell utforming i det kommunale plansystemet. Innholdet er et resultat av pilotkommunens arbeid og erfaringer, og fokus er rettet på praktisk bruk av reguleringsbestemmelser for universell utforming. Prosjektkoordinering: Norsk Kommunalteknisk forening.
- *Universell utforming - Kommunalt samarbeid med eksterne aktører* – Dette delprosjektet er gjennomført i samarbeid med Informasjonsprogrammet Universell utforming i byggsektoren. Målgruppe for veilederen er kommuner og fylkeskommuner. Prosjektkoordinering: Statens bygningstekniske etat/Informasjonsprogrammet universell utforming i byggsektoren.
- *Universell utforming i forvaltning, drift og vedlikehold av veger og uteområder* - I mange kommuner er det forskjellige avdelinger som har ansvaret for drift og vedlikehold av veger og uteområder, og det er ulikt i hvilken grad det eksisterer drifts- og vedlikeholdsstandarder. Kommunene trenger verktøy på dette området. Prosjektet gir bl.a. innspill på uu-kvalitetskrav til ny mal for drifts- og vedlikeholdsstandard som utarbeides av Vegforum for byer og tettsteder. Prosjektkoordinering: Norsk Kommunalteknisk forening.

Utfordringer knyttet til drift og vedlikehold av uteområder var et av hovedtemaene på pilotkommunesamlingen i Trømsø høsten 2007. Dette bildet fra Trømsø viser hva universell utforming i drift og vedlikehold kan handle om. Foto: Trømsø kommune

Pilotkommunene har også tatt initiativ for å sette i gang prosjektene "Universell utforming i offentlige anskaffelser" og "Universell utforming og kulturminner".

Eksempler hovedmål 7

Gi innspill til og være dialogpartner i det nasjonale arbeidet for universell utforming

Nasjonale instanser

Flere nasjonale instanser har med interesse fulgt det treårige pilotprosjektet og har hatt glede av pilotkommunene som bidragsytere til eget utviklingsarbeid.

Det gjelder for eksempel Deltasenteret, Statens bygningstekniske etat, Husbanken, Statens kartverk og Standard Norge.

Samarbeid med Statens kartverk

Tilgjengelighetskartlegging – et nybrottsarbeid

Illustrasjon fra tilgjengelighetskartet. Tilgjengeligheten vises ved hjelp av fargekoder. Grønt er lett tilgjengelig, rødt er utilgjengelig. Illustrasjon: Ullensaker kommune/Statens kartverk

Statens kartverk spiller på lag med Ullensaker kommune i arbeidet med å standardisere en metode for publikumsinformasjon om tilgjengeligheten i et område.

Målet for arbeidet i Ullensaker var i utgangspunktet å utvikle et verktøy for å finne fram til tilgjengelige parker, parkeringsplasser og gangveier. Underveis i arbeidet ble det klart at dette også var et nyttig redskap for arealplanleggere og for drift/vedlikehold. Mot slutten av det krevende og temmelig detaljerte prosjektet ble det klart at kartet kan brukes både av publikum og i saksbehandling.

Samarbeid med Husbanken

Nasjonale kampanjer med lokal innsats

Bilde fra Nerstranda senter i Tromsø, hvor lokale "piloter" deltok i den nasjonale kampanjen "Din feil" høsten 2007.
Foto: Ronald Johansen

Fra tid til annen arrangeres det nasjonale kampanjer som retter oppmerksomheten mot tilgjengelighets-spørsmål og universell utforming. Lokal deltakelse kan da være motiverende, sier de i pilotkommunen Tromsø.

"Fjerne 100 hindringer", "Litt enklere", "Ingen hindring" og "Din feil" er tiltak som er blitt kjørt fram i nasjonal regi de siste årene.

Den sistnevnte kampanjen sto Husbanken og Statens bygningstekniske etat bak. Pilotkommunen Tromsø var med på laget med å spre kampanjebudskapet lokalt.

Kampanjens navn – "Din feil" – fokuserer i dette tilfellet på noe vi ikke vil, nemlig ta på oss skylda for upraktiske og brukerfiendtlige bygningsdeler og kombinasjoner av disse.

- Det koster så lite å stå noen ettermiddagstimer på stand i et kjøpesenter for å informere og motivere "mannen i gata", sier Lone Høgda, prosjektleder i Tromsø.

Eksempler hovedmål 7

Gi innspill til og være dialogpartner i det nasjonale arbeidet for universell utforming

Mot et universelt utformet Norge

Motiverte og ambisiøse pilotkommuner former framtida nå!

Pilotkommunene har gitt viktige bidrag til Miljøverndepartementets arbeid med å styrke planlegging som virkemiddel for universell utforming.

Pilotkommunene har gitt fylldige innspill til arbeidet med rikspolitiske retningslinjer for universell utforming. Deres erfaringer vil være svært verdifulle når veiledere og eksempelsamlinger som gjelder planlegging skal utarbeides.

Ikke alt arbeid med universell utforming forløper uten diskusjon. I forbindelse med delprosjektet "Universell utforming og reguleringsbestemmelser" meldte det seg spørsmål som utløste sterk debatt i fagmiljøet. Bakgrunnen var at Trondheim ønsket å stille strengere uu-krav enn det som framgår av teknisk forskrift med tilhørende veileder. Pilotkommunenes ambisjoner har bidratt til å styrke universell utforming i ny plan- og bygningslov.

Flere av pilotkommunene har levert underlagsmateriale til Miljøverndepartementets prosjekt "Kostnader ved universell utforming i kommunene. Foreløpig kunnskapsgrunnlag og skisse til metode for integrering av universell utforming i kommunal forvaltning med vekt på uteområder". Denne type analyser og metodeutvikling basert på lokalt erfaringsgrunnlag og kommunal praksis vil bli viktig framover i lys av aktivitetsplikten i ny diskriminerings- og tilgjengelighetslov.

En vellykket integrasjonsstrategi i kommunene krever et bevisst forhold til de tre faktorene struktur, kultur og kompetanse.

- Med struktur menes systemer, organisasjon, økonomi, verktøy og rammeverk, herunder tydelig politisk vilje til å etterspørre og prioritere universell utforming.
- Med kultur menes organisasjonens evne til å forstå sammenhengene. Mens strukturer kan vedtas, er kulturen menneskenes virkelighetsoppfatning og holdninger.
- Med kompetanse menes kunnskap som omsettes i gode løsninger, herunder også vilje til å trekke brukergruppene erfaringer med i planleggingen.

Fra rapporten "Kostnader ved universell utforming i kommunene", Miljøverndepartementet 2008

Å gjøre publikumsbygg tilgjengelig for alle blir en viktig oppgave framover. Mange slike bygninger har verneverdi, noe som krever særlig omtanke. I Trondheim er dette løst på en god måte, bl.a. i kommunens rådhus. Foto: Solveig Dale/Trondheim kommune

Pilotkommune har jobbet systematisk med struktur, kultur og kompetanse. Deres erfaringer vil derfor være til stor hjelp i veiledning overfor andre kommuner.

Presentasjon av kommunene og deres utviklingsarbeid

17 kommuner med god geografisk spredning
gjenspeiler kommune-Norge

Først presenteres enkeltkommunene,
deretter de tre parkkommunene.
Vi starter nordfra.

- Midt i nordlyssonen og på høyde med Alaska og Sibir, ligger Tromsø.
- Byen ble grunnlagt i 1794. Fra å være et lite fiskevær har Tromsø vokst til å bli Nordens største by nord for polarsirkelen, med 66 000 innbyggere.
- Bykommunen lever av blant annet undervisning, forskning, administrasjon, fiskeeksport og satellitteknologi. 10 000 studenter, samt reise-, hotell- og restaurantliv setter sitt preg på byen.
- Til tross for beliggenheten nyter Tromsø et moderat havklima. Den korte sommeren byr på alt fra fem plussgrader og regn til 28 varmegrader og glimrende badevann.

“Vi vil, vi kan, og vi skal”

Foto: Tromsø kommune

Byutviklingens år i 2005 og arbeidet med utforming av en plan for byens sentrum, skapte et folkelig engasjement i Tromsø. Det var i grunnen nokså naturlig for byen å bli en pilotkommune for universell utforming.

Diskusjonene om en sentrumsplan skapte ikke bare forventninger om en kommunal strategi for vekst og utvikling i byens sentrum. Det måtte også tas en beslutning om hvordan byen skal framstå i framtida - med vekt på den fysiske utformingen av bygninger, parker og uterom.

I 2004 hadde enheten for byutvikling i Tromsø kommune - i samarbeid med Husbanken - et prosjekt for å fremme universell utforming i kommunesammenheng. Prosjektet etablerte bl.a. en samarbeidsgruppe med organisasjonene. Dette arbeidet strakte seg over mer enn ett år. Og det var på denne tiden etter å ha deltatt på en forberedende konferanse i Miljøverndepartementets regi - at Tromsø ble invitert til å søke seg til opplegget med pilotkommuner for universell utforming.

Tromsø er Nord-Norges "hovedstad", og blir av mange sett på som en motor og en foregangskommune i landsdelen. Pilotkommunestatusen innebar imidlertid forpliktelser i en bred sammenheng og en

innsats for kommunen i form av penger og personell. Det ble besluttet å forankre prosjektet til enheten for byutvikling, og i mai 2006 ble Lone Høgda ansatt i stillingen som prosjektleder for universell utforming.

En funksjonsvennlig by

- Som pilotkommune har vi en visjon om "Tromsø, en funksjonsvennlig by", hvor det tas høyde for mang-foldet i befolkningen. Vi ønsker å tilrettelegge en by hvor alle borgerne kan delta på ulike samfunnsarenaer uavhengig av funksjonsevne eller kulturell bakgrunn, sier Lone Høgda.

Men det er ikke alt som blir like funksjonsvennlig i kommuner med lange og snørike vintre. I Tromsø ble det eksempelvis målt en snødybde på 240 centimeter vinteren 1997. En del universelt utformede tiltak vil derfor være til liten eller ingen nytte gjennom store deler av året. Oppvarmede fortau kræsjer med andre miljøkrav.

Forankring i kommuneplanen

Gjennombruddet for arbeidet med universell utforming i Tromsø skjedde da kommunestyret fattet et enstemmig vedtak om universell utforming i alle plansaker. Deretter ble universell utforming forankret i kommuneplanen. Denne er det viktigste redskapet for å innarbeide økt tilgjengelighet på en helhetlig måte, fordi den skal samordne kommunens virksomhet og legge føringer for enkeltsaker.

- Universell utforming handler også om stedsutvikling, om hvordan vi ønsker at lokalsamfunnet vårt skal se ut og hvilke verdier vi legger til grunn for utviklingen. Tverrpolitisk enighet er sentralt når man ønsker å få til denne type utvikling fordi det er en langsiktig prosess som må gå over flere år. Mange skal involveres, og ulike interesser må bli hørt, sier Lone Høgda.

Det handler om holdninger

- Å jobbe med universell utforming handler i stor grad om å arbeide med holdninger. Vi har derfor prøvd å kjøre en bevissthetskampanje med stor vekt på informasjon, rådgivning og kommunikasjon, sier prosjektlederen i Tromsø.

Og det kan saktens være utfordrende å få forståelse for at universell utforming er et kvalitetsbegrep. Det erfarte Lone Høgda tidlig i prosjektlederjobben. Hun skjønnte snart at hun måtte være "vaktbikkje" også.

Tromsø kommunestyre har i pilotperioden fattet et vedtak om universell utforming av utbyggingsområder. Universell utforming er forankret i kommuneplanens bestemmelser, og er forankret som et tverrsektorielt og gjennomgående prinsipp i

all kommunal planlegging. Det vil si at det i alle planer skal redegjøres for hvordan universell utforming er ivarettatt.

Tid og ressurser

- Arbeidet har ikke vært en dans på roser hele tida. Det har vært en del torner under veis, og vi har stadig mange uløste oppgaver i Tromsø i forhold til universell utforming, sier Høgda. I Tromsø, som i flere av de andre av pilotkommunene, skulle en så gjerne hatt mer både av tid og ressurser til uu-arbeidet. Knappheten har ifølge Lone Høgda også vært følbart hos det kommunale rådet for funksjonshemmede. Hun mener disse fire forholdene må være på plass for en kommune som vil lykkes i uu-arbeidet:

- politisk forankring
- samhandling med brukerorganisasjonene
- samarbeid mellom det offentlige, utbyggere og de ulike fagmiljøene
- menneskelige og økonomiske ressurser.

- Det som kan være vanskelig med universell utforming, er at det både handler om overordnet planlegging og om utforming helt ned på detaljnivå.

Strandtorget, en liten oase med lekeareal midt i byen.
Foto: Tromsø kommune

Folkeparken ligger ned til sjøen på sydspissen av Tromsøya og er det mest attraktive uteområdet i byen. Området er oppgradert slik at det er tilgjengelig for stadig flere. Det er tilført sand til sandstrand, og sommeren 2009 kommer det rampe slik at bevegelsehemmede kan nå sjøen.

Foto: Tromsø kommune

- Sortland, eller "Blåbyen" som den blir kalt etter et initiativ om å male alle bygninger i nyanser av blått, er regionsenter i Vesterålen.
- Kommunen ligger helt nord i Nordland og har et areal på 713 kvadratkilometer.
- Sortland har i underkant av 10 000 innbyggere, og er den eneste kommunen i Vesterålen som har hatt stabil økning i folketallet de siste 25 årene.
- Viktige næringsveier er varehandel og tjenesteyting, fiske, havbruk og landbruk.
- Sortland har et rikt kulturliv og et aktivt foreningsliv. Både innenfor musikk og idrett har kommunen tradisjon for å hevde seg i norgestoppen.

- Tross vanskelig kommuneøkonomi skal vi gå foran med et godt eksempel

Selnesstien er tilrettelagt for rullestol/barnevogn og synshemmede. Her ser vi mangeårige medlem i rådet for funksjonshemmede, Roald Madsen. Foto: Raina Kristensen/Sortland kommune

Sortland kommune ønsker å gå foran med et godt eksempel og vil blant annet arbeide for at alle publikumsbygg og uteområder skal være tilgjengelige for alle. Men det er en utfordring at kommunens egen bygningsmasse stort sett er av eldre årgang.

Det er flere år siden vesterålskommunen, som har som mål å bli en inkluderende by og et godt sted å bo og besøke, startet arbeidet med tilgjengelighet for alle. Etter at kommunen hadde vært med i prosjektet "Planlegging for alle", som involverte både det fylkeskommunale og kommunale forvalt-

ningsnivået i Nordland, ble "Handlingsplan for Sortland kommune" vedtatt i 2001. Med et aktivt og entusiastisk råd for funksjonshemmede, med representasjon i utvalg for tekniske saker, klarte man å skape forståelse og økt innsats i arbeidet med å skape et mer tilgjengelig samfunn.

Sortland kommune hadde ambisjoner om å gå videre fra plan til handling, og muligheten meldte seg da Miljøverndepartementets pilotkommune-prosjekt ble kunngjort.

- Ved å bli med i dette opplegget mente vi at det ville være enklere å få universell utforming integrert i kommunens egne prosjekter og inn i den øvrige byggevirksomheten i kommunen, sier prosjektleder Kristine Røiri i Sortland. - Vår deltakelse som pilot-

kommune for universell utforming skulle bidra til å motivere og gi kommunen det nødvendige verktøy for å komme videre i arbeidet.

By med potensiale

Sortland er regionsenter i Vesterålen, og mange folk fra nabokommunene reiser inn til byen for handel og tjenester. De siste årene har det vært stor byggevirk-somhet i "Blåbyen", og strukturen i forhold til handel har gjennomgått store forandringer. For kommunen har det vært viktig å implementere universell utfor-ming i nybygging og i alle ombygginger.

Kommunen har flere bygg av eldre årgang med bare delvis tilgjengelighet. Deler av rådhuset er fra 1950-tallet og idrettshallen fra 1970-årene. Det å gjøre slike eldre offentlige bygninger tilgjengelig for alle, er én av flere viktige oppgaver i Sortland kommune.

I prosjektperioden har det vært arbeidet med gate-bruksplan for sentrum. Planen legger føringer for utforming av det offentlige rom, både teknisk og estetisk, og skal legges til grunn ved framtidige utbygginger. Gater og byrom er analysert, og viktige områder er definert. For eksempel er torget gjort til gjenstand for detaljplanlegging. Det skal være kommunens ansikt utad, utformet slik at vi med stolthet kan vise det fram som et godt eksempel. Gater og byrom er analysert, og viktige områder er definert. For eksempel er torget gjort til gjenstand for detalj-planlegging. Det skal være kommunens ansikt utad, utformet slik at vi med stolthet kan vise det fram som et godt eksempel!

Ikke lett å være et godt eksempel

Når kommuneøkonomien er presset, vil det alltid være en stor utfordring å komme seg ut av det uføret som ligger i forsømt vedlikehold og manglende universell utforming av kommunale bygg og offentlige uterom.

- Samtidig som kommunen har stilt krav til tilgjenge-lighet i private byggeprosjekt, har ikke kommunen selv klart å være et så godt eksempel som vi hadde ønsket, sier Kristine Røiri. - I prosjektperioden har vi likevel kartlagt en del bygg med tanke på en syste-matisk rehabilitering. Dessuten er det blitt vedtatt strenge standarder for nye kommunale bygg og gatenettet i byen, sier hun.

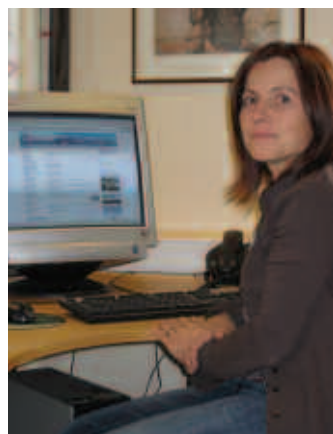
Et regionalt helhetsspektiv er viktig for Sortland. Byutvikling er et av kommunens strategiske satsingsområder. At kommunen nylig har bygd en storhall, og har kulturhus under planlegging, viser at Sortland er et aktivt samfunn med høye ambisjoner om å kunne gi innbyggerne et allsidig tilbud, sier Kristine Røiri.

Resultater tar tid

Universell utforming gjelder på et bredt område i samfunnet, og det kan ta tid å få fram konkrete resultater, er prosjektleder Kristine Røiris erfaring. Hun mener det er av stor betydning at faktorer som medvirkning og retningslinjer, generell kompetanse og bevissthet om universell utforming er på plass - i administrasjonen så vel som hos beslutningstakerne.

En erfaring man har gjort seg i Sortland, er at det kreves et møysommelig og kontinuerlig arbeid for å beholde og øke kompetansen i egen organisasjon. Slik vil det være når politikere skiftes ut og saks-behandlere kommer og går, men det nytter.

Ettersom en kommune har mange lovpålagte oppgaver, er det nok heller ikke alltid lett å få gjennomslag for ting som foreløpig ikke er lovpålagt, sier Kristine Røiri, som for øvrig kan vise til en rad av positive aktiviteter som har styrket det lokale arbeidet med universell utforming i prosjektperioden - og som kan være nyttig å dra lærdom av for "nye" kommuner.

Det er installert leseweb på kommunens internettside. Her demonstrerer leder for kommunens servicetorg Oddbjørg Birkelid, hvordan dette fungerer. Foto: Raina Kristensen/Sortland kommune

I den nye standarden for utforming av gate-/fortausnett i Sortland, skal det legges et felt i midten der heller der det er lett å trille både barnevogn og rullestol, ledelinje for synshemmede til venstre før møbleringssonen ut mot gata. Foto: Kristine Røiri/Sortland kommune

Kart over ulike belegnings-typer. Skisse Cubus 2007.

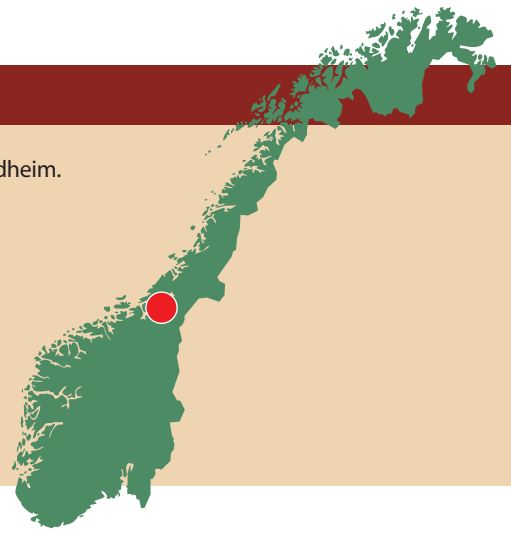

Kart belysning Skisse Cubus 2007.

Verdal kommune

- Verdal kommune ligger i Nord-Trøndelag fylke, 95 kilometer nord for Trondheim.
- Kommunen strekker seg over et areal på 1 543 kvadratkilometer fra Trondheimsfjorden i vest til svenskegrensa i øst.
- Verdal sentrum fikk bystatus i 1998, og i 2007 fikk kommunen sin innbygger nummer 14 000.
- Industri og landbruk er viktige næringsveier, tett fulgt av handel og tjenesteytende næringer.
- Både E6 og jernbanen går gjennom kommunen.
- Olav den Hellige sitt fall på Stiklestad i 1030 og reklamen om "lottobygda" har vært med på å gjøre "Værdal'n" kjent.

Mer enn fortauskanter og personer på hjul

Domus-hjørnet – sentralt i bybildet.

Foto: Verdal kommune

Da Verdal ble noe mer enn "lottobygda" og fikk status som by for 10 år siden, kom også bevisstheten rundt universell utforming til syne i gater og byrom. Men verdalingene må fortsatt bruke tid og krefter på å vinne forståelse for at universell utforming handler om noe langt mer enn bare fortauskanter og personer på hjul.

Da den nasjonale satsingen kom, var det nærliggende for Verdal å søke deltakelse for å videreutvikle den kunnskapen kommunen allerede hadde. Den nye bykommunen så for seg gode muligheter til å oppnå synergieffekter i nettverk både med andre kommuner og med Miljøverndepartementet.

Etter hvert som nytt Verdal sentrum tok form, oppdaget befolkningen at barnevogn og rullestol begynte å kjøre side om side. Det var i ferd med å bli skapt et sentrum med kvaliteter som er nødvendige for noen og bra for alle.

Likevel er det fortsatt en utfordring å vinne forståelse for hva begrepet universell utforming faktisk innebærer, mener prosjektleder Kari Gregersen Næss. Og hun forteller at det i Verdal heller ikke alltid er lett å selge inn argumentet om at universell utforming ikke er noe fordyrende element når det tas med i beregningen allerede fra starten av, men at det faktisk er omgjøringer i ettertid som er kostnads-krevende.

Viktig brukermedvirkning

- Kommunen er bevisst på å ta Rådet for funksjonshemmede og tverrfaglighet inn i prosessene på et tidlig tidspunkt. Det er av avgjørende betydning, fordi det er på den måten vi oppnår reell brukermedvirkning, sier prosjektleder Kari Gregersen Næss.

I Verdal har kommunen spilt på lag med brukerne siden Rådet for funksjonshemmede ble opprettet i 1980. Rådet har utviklet en viktig rolle i det offentlige utbyggingsarbeidet, og var også medvirkende til søknaden om å få bli pilotkommune.

Stor raushet mellom kommunene

Gjennom pilotkommunestatusen har kommunen hatt muligheter til å holde "trykket" oppe og ha et klart fokus rettet mot universell utforming. Verdal har hatt bevisstgjøring, kompetanseheving og "de gode eksempler" som grunnpilarer i arbeidet sitt i den treårige pilotperioden.

I likhet med flere andre kommuner har også Verdal funnet stor inspirasjon i å være en del av et nettverk. Dette har holdt medarbeiderne oppdatert på hva som skjer innen universell utforming både nasjonalt og lokalt i de andre kommunene i prosjektet.

- Det har vært en stor raushet i å dele eller låne "lure" tiltak av hverandre. Deltakelse i pilotsatsingen har i det hele tatt gitt oss god hjelp, sier Kari Gregersen Næss.

Eierforhold til strategien

Å organisere universell utforming som et prosjekt i kommunen, med prosjektgruppe og politisk styringsgruppe, har gjort at flere har et "eierforhold" til strategien. Å få til et fruktbart, tverrfaglig samarbeid på tvers av etater blir av prosjektlederen i Verdal karakterisert som en klar suksessfaktor i uu-arbeidet.

- Vi har fortsatt behov for å spre kompetanse om universell utforming i egen organisasjon. Samtidig har vi erfaringer og "gode eksempler" som vi gjerne deler med andre, sier prosjektlederen. For øvrig er forankring, tverretattlig ressursbruk og brukermedvirkning avgjørende for å lykkes.

- Kompetansespredning i hele verdikjeden, til minste detalj, må på dagsorden med jevne mellomrom, lyder Kari Gregersen Næss' råd til andre kommuner på tampen av pilotkommuneprosjektet.

God adkomst til legesenteret.

Foto:Verdal kommune

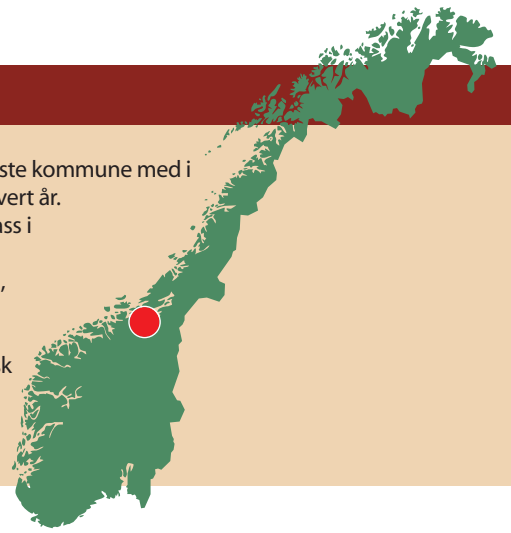
Reinsholm barnehage, innflyttet 12.august 2008. Universell utforming var inne i bestillingen.

Foto:Verdal kommune

Trondheim kommune

- Trondheim kommune ligger i Sør-Trøndelag fylke, og er Norges tredje største kommune med i underkant av 170.000 innbyggere. Folketallet øker med rundt to prosent hvert år.
- Med sin mer enn tusenårige historie har byen en helt spesiell og sentral plass i Norges historie. Flere severdigheter forteller om dette.
- Trondheim har rike tradisjoner som kroningsby, erkebispesete, valfartsmål, handelsknutepunkt og administrasjonssentrum.
- Med mer enn 30.000 studenter er Trondheim i stor grad en student- og kunnskapsby. Samtidig er den et sentrum for maritim, teknisk og medisinsk forskning – og en offisiell norsk kongressby.

Trondheim "tjuvstartet", og akter å fortsette løpet

Kunst og universell utforming lar seg godt forene. Her fra inngangen til Øya helsehus. Foto: Solveig Dale/Trondheim kommune

- Universell utforming er et svært viktig satsingsområde for vårt videre byutviklingsarbeid, fastslår ordfører Rita Ottervik i Trondheim.

I januar 2005 vedtok formannskapet i byen at "prinsippet om universell utforming skal legges til grunn for planlegging og utførelse i Trondheim kommune". Det vil si at de folkevalgte i trøndernes hovedstad hadde nedfelt uu som rettesnor allerede før prosjektet med pilotkommuner ble startet.

Og ordfører Rita Ottervik mener den brede politiske støtten til universell utforming også er blitt synlig i bybildet. - Trondheim har som pilotkommune oppnådd gode resultater med tilgjengelighet i bymiljøet,

til offentlige bygg, i marka og på idrettsanlegg i kommunen, sier hun.

Et sterkt uu-miljø

Det var for øvrig med bakgrunn i et større prosjekt - "Trondheim, en funksjonsvennlig by" - at det ble søkt om status som pilotkommune. Da hadde for øvrig rådmannens fagstab for byutvikling allerede "tjuvstartet" ved å sette av en stilling til arbeid med universell utforming. Solveig Dale begynte jobben som rådgiver i august 2005, mens Trondheim ble utnevnt til pilotkommune midt i november samme år.

En av oppgavene til rådgiveren er å fungere som pådriver både innad i kommunen og mot miljøene utenfor. I Trondheim har flere institusjoner et sterkt fokus på universell utforming. Her kan nevnes SINTEF, Norges teknisk-naturvitenskaplige universitet

(NTNU), Høgskolen i Sør-Trøndelag (HiST) og Husbanken. - Det har vært viktig for Trondheim kommune å samle erfaringer fra disse miljøene og å samarbeide på tvers med dem, påpeker Solveig Dale.

I tillegg har kommunen et godt samarbeid med fylkesmannen og fylkeskommunen. Sammen med dem og med Husbanken, har kommunen arrangert seminar og konferanser om universell utforming.

En god pådriver

For øvrig er Kommunalt råd for mennesker med nedsatt funksjonsevne er en god pådriver for uu-arbeidet i stiftsstadene. Siden Trondheim kommune har vært pilotkommune innen universell utforming har dette også preget rådets arbeid. - Som høringsinstans i kommunens planarbeid og enkelt-saker har rådet passet på at universell utforming har vært en del av saksprosessen i kommunen, sier rådets leder Oddvar Øyan. Han peker på at rådet også har deltatt aktivt i de prosjektene som er gjennomført i pilotperioden.

Men selv om mangt og mye er universelt og bra i trønderhovedstaden, mener rådet at det fortsatt er nødvendig å drive påvirkningsarbeid overfor kommunale saksbehandlere, byens næringsliv, så vel som overfor byens brukere. Ifølge Oddvar Øyan er man ennå ikke kommet så langt at universell utforming har "satt seg" i tankegangen til alle som emnet universell utforming berører.

Økt bevissthet og god læring

Trondheim kommune har i pilotperioden rettet fokus mot bygg og utemiljø, parkanlegg, turstier og fri-luftsområder. Universell utforming er godt synlig i kommunens reguleringsplaner. Solveig Dale er ikke i tvil om at det er en tydelig bevissthet rundt uu hos dem som jobber på byggesakskontoret i kommunen - hvor også tilgjengelighet er et av temaene for enhetens tilsyn. Trondheim kommune har utviklet prosjekteringsverktøy for publikumsbygg og flerleilighetsbygg med universell utforming. Dette for å gi et definert minsteinnhold som kan kommuniseres til involverte aktører i både plan- og byggesaker og ut til eksternt prosjekterende. Prosjekteringsverktøyet er grunnlag for utarbeidelse av anbudsmateriale.

Kommunen har som byggherre hatt mulighet til å sette strenge krav til egne bygg, men har derimot før iverksettelsen av den nye plan- og bygningsloven hatt svakere muligheter til å stille tilsvarende krav til andre, påpeker Solveig Dale. Trondheim har imidlertid erfart at det ligger læring i å gjennomføre konkrete prosjekt og ha et godt eksempel på universell utforming å vise til, gjerne med god funksjonalitet og estetikk i samme hovedløsning. - Ny kunnskap spres svært godt med en slik fremgangsmåte, sier Dale.

Bildepresentasjoner

Bildepresentasjoner er blant de metoder Trondheim kommune har brukt med stort hell for å visualisere og tydeliggjøre universell utforming. - Vi fikk et gjennombrudd med dette under arbeidet med skolebygg. Der brukte vi bilder systematisk overfor prosjekterende, konsulenter, byggherre og byggeleder både tidlig og underveis i prosjekteringsperioden, forteller Solveig Dale. Trondheim kommune har for øvrig satt opp sju skolebygg med universell utforming i pilotperioden.

Selv om pilotkommuneprosjektets tid er over, skal stillingen som uu-rådgiver opprettholdes. Vi er glad for at stillingen blir videreført, og at denne har plass i rådet for mennesker med nedsatt funksjonsevne. Det bidrar til å gjøre byen enda bedre å bo i for alle, sier rådsleder Oddvar Øyan.

Uteanlegget på Byåsen barneskole. Skolebygget fikk i 2008 byggeskikkprisen i Trondheim. Universell utforming er et av kriteriene i prisutnevningen.

Foto: Solveig Dale/Trondheim kommune

Dette er noen resultater Trondheim kan vise fram:

- Flere skolebygg med utemiljø hvor universell utforming er vektlagt.
- Gode parkanlegg med universell utforming.
- Mal for innvendig og utvendig skilting av kommunens egne bygg.
- Mal for veikryss med universell utforming.
- Kommunale, universelt utformede skilt i offentlige rom.
- Øya stadion har universell utforming.
- Kommunenes største bygg i 2008, Øya Helsehus har universell utforming.
- Arbeid med kartlegging av severdigheter, hotell og restauranter omtalt i turistguiden.
- Tiltak for å gjøre festivaler og større arrangementer tilgjengelige for rullestol, svaksynte og hørselshemmede.

Stord kommune

- Byen Stord ligg ved innløpet til Hardangerfjorden, mellom Stavanger og Bergen.
- Stord fekk bystatus i 1997 og har vel 17 000 innbyggjarar. Det er venta fortsett vekst i folketalet i åra som kjem.
- Kommunen har overskot på arbeidsplassar, med mange dagpendlarar frå andre kommunar.
- Tidligare var sysselsettinga dominert av industriarbeidsplassar. Biletet har no endra seg slik at 65 prosent er sysselsette i offentleg og privat tenesteyting.
- Her finst eit rikt mangfald av strender, fjell, område for båtutfart, turveggar, høve til å fiska i sjø og ferskvatn, og mykje meir.
- Det er stor aktivitet innan byggenæringa, og Stord har god tilgong på private utbyggjarar som ynskjer å byggje ut både i og utanfor sentrum av byen.
- Kyststamvegen går over Stord og byen har eigen flyplass og godt utbygde ferje-, buss- og snøggbåtsamband.

Med vilje til forbetringar

Strandpromenaden – ei perle i Stord sentrum.

Foto: Stord kommune

- Stord kommune vil vera ein føregangskommune når det gjeld universell utforming. Dette er til det beste for alle innbyggjarar og tilreisande. Vårt mål er at dette skal vera vårt varemerke, seier ordførar Liv Kari Eskeland. Difor har Stord delteke i satsinga på universell utforming.

Stord kommune har lenge hatt tilrettelegging for alle som tema. Dette skuldast ikkje minst dyktige ergoterapeutar og eit råd for funksjonshemma som har vore aktive gjennom mange år.

- Universell utforming gjev større mogelegheit for eit aktivt og deltakande liv for alle, seier Nils Magne

Blålid. Han er leiar for rådet for funksjonshemma i Stord.

Deltaking i pilotprosjektet for universell utforming har betydd utvikling av fagområdet og spissing av tema mot deltaking, likestilling og likeverd i denne vestlandskommunen. Politisk forankring i formannskap, og politisk valde leiarar som har vist interesse ut over det dei var forplikta til, har gitt arbeidet status og gjennomslagskraft. Kommunalsjefen er administrativt ansvarleg for prosjektet, og prosjektleiar har hatt om lag 40 prosent stilling i prosjektet.

Større fokus

Stord kommune meiner dei har oppnådd auka forståing og større fokus på universell utforming gjennom pilotprosjektet. No blir universell utforming tatt med som eit moment i dei aller fleste planar og utviklingsprosjekt. Det er større forståing for det

sjølvsagte at alle skal kunne delta i samfunnslivet utan å møte store hindringar, meir enn tilrettelegging for enkeltindividet. Det er større fagkunnskap om korleis ein skal utforme gater, bygg og uteområde slik at alle kan bruke dei med ein gong.

Kunnskap blir sett ut i livet på mange område. Mellom anna kan det nemnast at Stord har fått dei første lavterskelbussane som blir følgt opp med fysisk tilrettelagt bussterminal. Snøggbåtar for persontrafikk har fått betre tilgjenge. Hotell, butikkar og kjøpesentra viser vilje ved å legge tilrette for mellom anna tilkomst og toalett.

Det er teke omsyn til universell utforming i dei kommunale prinsippa for skulebygg som vart reviderte i 2007. Den nye ungdomsskulen som skal stå ferdig hausten 2010 vil difor framstå som eit eksempel på god arkitektur og universell utforming. Private og offentlege barnehagar forbetrar tilgong til leik med hjelp av skjønnsmidlar.

Rehabilitering av politiske møtelokale, inngangsparti, trappar og heis i Stord Rådhus har som mål å gje tilgang slik at alle skal kunne delta i det politiske livet enten som folkevalde eller tilhøyrarar.

Fysiske tiltak

- Stord kommune har fleire planar om fysiske tiltak som ein arbeider med å sette ut i livet. Prosjektering tar tid, og ikkje minst kan det vere ei utfordring å finne midlar til dei fysiske tiltaka, seier Astrid Larsen. Ho er einingsleiar og prosjektleiar for uu-prosjektet i Stord.

Det er viktig å sjå mindre tiltak som eit ledd i ei større forbetring, som til dømes moloen på Stord. Det er ein liten, men viktig del av ein framtidig og godt tilrettelagt strandpromenade. Her er kunst og gode sitjeplassar, og god tilgjenge for alle – også til flytebrygger og båtliv.

Astrid Larsen fortel at det no blir arbeidd med å prosjektere gode turstiar og friluftsområde i samarbeid med Friluftsrådet Vest og Hordaland fylkeskommune. Utforming av friluftsområde som gir fysiske utfordringar, varsam tilrettelegging for bevaring av vakker natur og tilrettelegging for alle er ei viktig oppgåve. Det er òg ei utfordring å få sakshandsamarar og andre gode krefter i kommunen til å samhandle på ein måte som gir optimal utteljing for universell utforming.

To sentrale gater skal no byggast om. Det har tatt lang tid frå dei første planane, men ved ferdigstilling vil til dømes Øvre Borggata gå frå å vere ei uryddig gate med trappetrinn i fortau, til å verte ei gate med stort fokus på universell utforming.

Forbetringar – steg for steg

Utfordringar framover er å formidle kunnskap til alle offentlege og private samfunnsaktørar, både på detaljnivå og dei litt større linene. Rettleiarar innanfor bygg og uteområde kan vere eit middel, og Stord kommune har vedtatt sin nynorskutgåve av rettleiarar for offentlege bygg. Det er eit mål å kunne ha rettleiarar for grøntanlegg og veg. Utfordringa her er å finne tid til dette arbeidet.

- Det er vilje til forbetringar på mange område, og steg for steg kjem ein nærare målet om eit samfunn for alle gjennom universell utforming, meiner Anne Jofrid Skibenes, som er medlem i handikapforbundet på Stord.

Foto: Stord kommune

Foto: Stord kommune

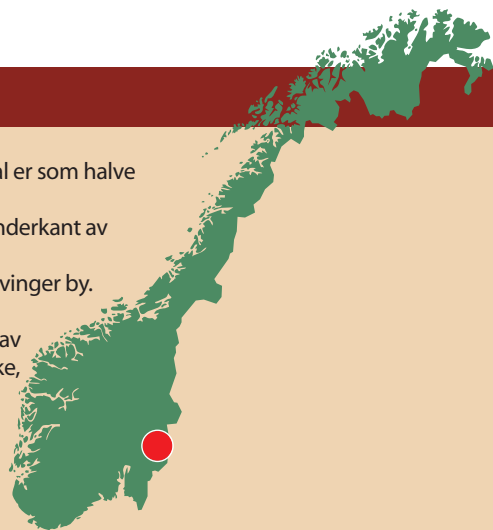

Skisse: Katrine Lone Bjørnstad/Cubus A/S.

Kongsvinger

- Sør i Hedmark fylke ligger Kongsvinger. Det er en stor kommune som i areal er som halve Vestfold, med rikelig plass for rekreasjon og friluftsliv.
- Kongsvinger er regionsenter for Glåmdalsregionen som til sammen har i underkant av 55 000 innbyggere.
- Kommunen har cirka 17 400 innbyggere. Rundt 12 000 av dem bor i Kongsvinger by. Avstanden til Oslo er omtrent 10 mil.
- Byen oppsto som handelssted på 1600-tallet i forbindelse med byggingen av Kongsvinger festning. Det velholdte festningsanlegget er byens landemerke, der det kneiser i åsen over Øvrebyens fine bebyggelse fra 1700- og 1800-tallet.
- Som regionens handels- og servicesentrum er 35 prosent av de sysselsatte knyttet til handel, transport og forretningsmessige tjenester. 17 prosent arbeider innenfor industri, bygg og anlegg.

Fra null fokus til fullt fokus – men fortsatt en vei å gå!

Ny videregående skole, bibliotek og park - et helhetlig, universelt utformet miljø under utvikling i Kongsvinger sentrum. Perspektivtegningen er tegnet av Inge Lødner/Bjørbeek & Lindheim Landskapsarkitekter

I Kongsvinger var mye ugjort. Begrepet universell utforming var nokså ukjent både blant politikere og fagfolk. Ved å bli med i pilotarbeidet ble universell utforming satt på dagsorden. Og det har ingen angret på.

- Selv om vi hadde fokus på tilgjengelighet i konkrete prosjekter, skjønte vi at innsatsen måtte styrkes på bred front. Vi erkjente at vi ikke var kommet særlig langt på feltet universell utforming, forteller prosjektleder Hilde Nygaard i Kongsvinger kommune.

Det trengtes mer kunnskap og en bedre tverrfaglig forståelse av de universelle utfordringene. Et sterkere samarbeid mellom plan og helse i kommunen var også ønskelig.

Og det var da Miljøverndepartementet inviterte norske kommuner til å bli med på pilotkommunesatsingen.

Timingen var god: Kommunen sto midt i en spennende byutvikling. Arbeidet med en sentrumsplan ville få stor betydning for framtidens Kongsvinger. Det skulle legges rammer for tilgjengelighet og utforming av bebyggelse og offentlige rom i bykjernen.

I tillegg skulle det investeres stort i en ny videregående skole og i et nytt bibliotek. Pluss at det skulle anlegges en ny park i Rådhuskvartalet, midt i byens smørøye.

- Pilotarbeidet og disse prosjektene har gitt oss økt bevissthet og mer kunnskap om universell utforming, sier Hilde Nygaard.

Noen snubletråder

Kongsvinger har satt seg som mål at universell utforming skal bli en naturlig del av kommunens daglige drift og planlegging. En bredt sammensatt gruppe fra ulike etater – og fra rådet for funksjonshemmede – arbeider med dette. Prosjektlederansvaret er lagt til rådmannens samfunnsstab.

- Med vårt utgangspunkt har det vært helt nødvendig å ha ildsjeler til å presse på. Men skal man lykkes, må enhetene ta et selvstendig ansvar for bevisstgjøring og kompetanseløft. Dette kan være utfordrende i en stresset hverdag. Og det har vært en av snubletrådene hos oss, sier Hilde Nygaard.

Nyttig lærdom

Det største og mest synlige resultatet av pilotarbeidet har vært samarbeidet med Hedmark fylkeskommune om bygging av ny videregående skole, bibliotek og park. Kongsvinger kommune har vært opptatt av at dette skulle være en læringsarena; det nye anlegget skulle sette en standard for universell utforming.

- Anlegget som tas i bruk i januar 2009 har mange gode grep mht universell utforming. Prosjektet er samtidig et eksempel på at det er lett å feile på de små detaljer dersom det ikke er tett oppfølging av temaet under hele prosjekterings- og byggefasen, sier Hilde Nygaard. Hun er ikke i tvil om at prosjektet har gitt aktørene i utbyggingen større bevissthet og mer kunnskap om universell utforming. Dette gjelder spesielt Hedmark fylkeskommune, Kongsvinger kommune, entreprenør, landskapsarkitekt, arkitekt og rådet for funksjonshemmede.

Uu-prosjektlederen mener den største lærdommen fra dette prosjektet er at man så tidlig som mulig må ta stilling til hvilken standard man skal legge seg på for universell utforming:

- Det er ikke godt nok når det i konkurranseprogram og føringsdokumenter heter at "universell utforming skal legges til grunn". Nivået må spesifiseres og konkretiseres, fastslår Hilde Nygaard. På den annen side er en annen nyttig lærdom at det aldri er for sent å snu:

- Marikollen barnehage åpnet i 2007. Prosjekteringen var kommet langt da vi ble pilotkommune. Men det var likevel ikke for sent å finne positive grep som kunne gjøre barnehagen enda bedre tilrettelagt. Og barnehagen fungerer godt. Erfaringene viser at det absolutt er mulig å endre på byggeplaner under veis.

Forankring i planverket

- Da vi gikk inn pilotperioden, hadde vi mange planer, men ingen av disse behandlet universell utforming som begrep eller strategi. Forankring av universell utforming i det kommunale planverket har derfor vært en sentral bit av vårt pilotarbeid, sier Hilde

Nygaard. Kommuneplanen 2008-2020 er nå ute på høring, og skal etter planen vedtas etter jul. I både samfunnsdelen og arealdelen er universell utforming tydeliggjort som strategi. Kommuneplanen vil forankre universell utforming som en overordnet strategi i kommunen og vil gi et godt utgangspunkt for videre arbeid.

I løpet av pilotperioden er universell utforming også ivaretatt og synliggjort i Kommunedelplan for sentrum samt i større og mindre reguleringsplaner.

- I forhold til planverket har vi derfor tatt et kvantesprang i forhold til for tre år siden, sier Hilde Nygaard. Det vil allikevel kreve aktiv påvirkning fra både byggesak, regulering og Kongsvinger kommunale foretak for å ivareta dette i konkrete prosjekter framover. Utfordringen blir å sikre universell utforming i alle faser – fra plan til utført prosjekt.

Fortsatt en vei å gå

Pilotprosjektet har gitt et generelt økt fokus på universell utforming. I Kongsvinger blir utfordringen framover å synliggjøre dette gjennom valg av gode løsninger.

- Vi har fortsatt en vei å gå. Og vi kommer helt sikkert til å trå feil noen ganger. Men da er det viktig at vi lærer av det. Et hvert skritt i riktig retning vil være et skritt på veien mot en mer tilgjengelig kommune, sier Hilde Nygaard.

Men i Kongsvinger innser de at det trengs tid og ressurser på å opparbeide et kunnskapsnivå som sikrer gode universelle løsninger.

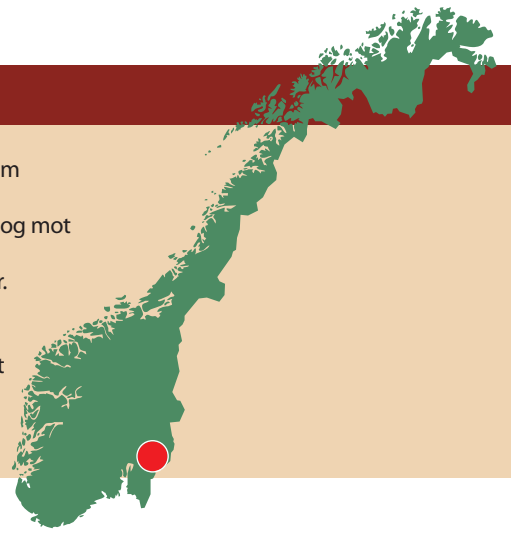
Gangsoner avgrensnes av smågatestein.
Foto: Karen-Anne Noer/Kongsvinger kommune

Markering av trappeneser samt varselfelt.
Foto: Karen-Anne Noer/Kongsvinger kommune

- Eidskog er den sørligste kommunen i Hedmark fylke, og omtales gjerne som "kommunen som er midt i Skandinavia".
- Avstanden til Oslo er 10 mil. Eidskog grenser mot Eda kommune i Sverige, og mot Kongsvinger, Sør-Odal, Nes og Aurskog-Høland på norsk side.
- Tettstedene er Magnor og Skotterud, og det sistnevnte er kommunesenter. Der bor om lag 1 900 av kommunens 6 400 innbyggere.
- Arealet er på 643 kvadratkilometer, hvorav 62 prosent er produktiv skog.
- Eidskog-navnet kan blant annet knyttes til Magnor glassverk, kulturminnet Sootkanalen, Morokulien fredsmonument, "skogens dikter" Hans Børli og til masse glad grensehumor.
- Tre-, glass- og aluminiumsindustri er viktige næringsveier.

- At vi ble en pilotkommune har gjort noe med oss alle

Skotterud sentrum.

Foto: Wenche Lindberg/Eidskog kommune

- Nettverket er blitt større, og samtalene mer konstruktive. Universell utforming er framtidretta løsninger. At vi har vært en pilotkommune, har gjort noe med oss alle! Det sier ordfører Knut G Woie i Eidskog. Han medgir gjerne at uttrykket "Nødvendig for noen, lettvindt for alle" har festet seg hos ham.

Ettersom Eidskog tidligere hadde en varaordfører i rullestol, har ordet "tilgjengelighet" vært kjent blant lokalpolitikere i kommunen lenge før universell utforming ble tatt i bruk som begrep. Da Eidskog ble med i pilotkommunesatsingen, skjøt arbeidet med universell utforming fart.

Tidligere ordfører Ivar Skulstad (Ap) var i sin tid med på å godkjenne søknaden om å bli pilotkommune. I

likhet med sine sambygdinger kan han i dag se at arbeidet har gitt resultater.

Lett å spre, men må "gjetes"

Siden Eidskog er en middels stor kommune, har begrepet universell utforming vært lett å spre.

- Gode uu-initiativ er ikke bare kommet fra prosjektgruppa selv, men også fra personer utenfor – sånn som fra det private næringslivet. Det forteller kommunens prosjektleder for universell utforming, Wenche Lindberg.

- Men et hvert prosjekt, enten det er kommunalt, privat eller i regi av grendeutviklingslag, må fremdeles "gjetes" for å sikre god universell utforming, sier hun.

Etter at deres egen kommune ble med i pilotprosjektet, synes for øvrig Eidskogs administrative og politiske ledere at det er blitt mer naturlig å

reflektere over uu-løsninger som de observerer på nye og gamle trakter. Det er alltid godt å ta med seg gode idéer hjem.

Undervisningsopplegg

Kursing, studieturer og erfaringsverksted har vært noe av strategien for å innhente håndgripelig kunnskap i arbeidet med universell utforming. Wenche Lindberg forteller at kommunen har utarbeidet to undervisningsopplegg som brukes henholdsvis internt og eksternt.

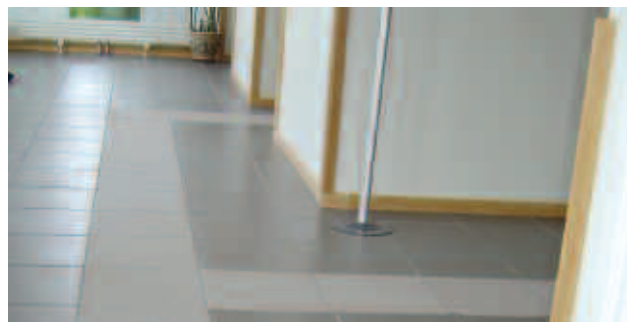
- Vi vil ta vare på den kunnskapen og de erfaringene vi har skaffet oss. Og vi kommer fortsatt til å vektlegge universell utforming i kommunen vår, forsikrer hun.

Organisatorisk har prosjektlederen for byggesaker og prosjektlederen for universell utforming direkte linje til administrasjon, ordfører og formannskap. Prosjektlederne informerer jevnlig og påvirker der det trengs. Siden det er prosjektlederne som best vet hvor skoen trykker, er denne organiseringen tidsbesparende og fornuftig for alle parter.

Bred høring i plansaker

Det har vært 10 byggeprosjekt i Eidskog kommune i løpet av de siste seks årene. Før kommunen går i gang med en utbygging, blir det holdt folkemøter. Der kan innbyggerne legge fram ideer gruppevis, ut fra eget ståsted i den enkelte sak.

Råd for funksjonshemmede er sammensatt av ulike brukere, og er en god samarbeidspartner i byggesakene. Dessuten har kommunen et ungdomsråd som viser engasjement for universelle løsninger. Og som noen av de unge i Eidskog selv uttrykker det:

Ledelinje Eidskog legesenter.

Foto: Wenche Lindberg/Eidskog kommune

- Ungdom har mange måter å sitte og bevege seg på: Vi kjører skøytebrett og rullestøtter, og har dermed felles interesser med dem som er i rullestol.

I skoletida deltar barn og unge i idédugnader – og blir hørt, sier rektor Kjell Ivar Brustad. Wenche Lindberg forteller at barna stiller reflekterte spørsmål: "Hvorfor må vi ha terskler? Hvorfor må vi ha trapper utendørs?"

Ungene krøkes tidlig, også i Eidskog!

Eidskog ungdomsskole er utstyrt med møbler for ungdom.

Foto: Wenche Lindberg/Eidskog kommune

- Eidskog ungdomsskole: restaurering og påbygg. Ferdig i 2005. Bygget er opprinnelig fra 1970. Skolebygg med mange nivåforskjeller som er gjort tilgjengelig med to heiser. En moderne ungdomsskole hvor universell utformingsløsninger ble prøvet ut.
- Torget Magnor har trinnfri adkomst. Det er valgt gangsoner i stedet for ledelinjer utendørs fordi gangsoner bidrar til naturlig gangfunksjon for svaksynte uten stakk. Gangsoner er lagt på hver side av toget og inn til forretninger. Torget har soner for all fast og løs møblering. God bruk av kontrastfarger og ikke-blendende belysning.
- Etablering av tursti langs Vrangselva. Startet som kommunalt prosjekt i 2001, videre drift via grendeutviklingslag i 2008. Mer eller mindre

sammenhengende sti er etablert på tvers av Eidskog gjennom tettstedene langs elva. Universell utforming er kommet inn som begrep. Blant annet oppført en lavvo med varme i gulvet og tilhørende uu-toaletter og benker. På svensk side av elva går elvebåt med rullestolrampe for turistformål gjennom idyllisk "urskog".

- Elvepark på Magnor: Amfi med tilgjengelighet for rullestol til amfitrappas nederste trinn og bakkenivå.
- Vekterveien: Et prosjekt i regi av Magnor Næringshage AS og grendeutviklingslag. Prosjektet er etablert for å knytte alle fem tettstedene i Eidskog sammen, som alternativ til trafikkert vei.
- Legesenter: Bygd i 2004 med trinnfri adkomst. Nå utformet med flere gode

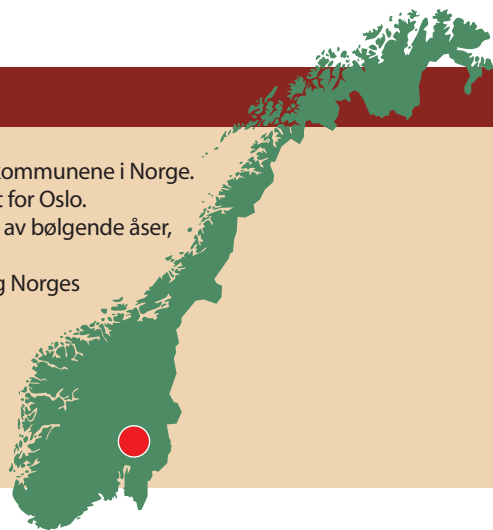
og varige løsninger for flere brukergrupper.

- Eidskog har satt seg som mål å fjerne fem hindringer hvert år i bygg med kommunal bruk. Har satset mest på legesenter og rådhus.
- Etablering av nytt NAV-kontor i Eidskog, ferdig mot slutten av 2009, er neste store utfordring for arbeidet med universell utforming i kommunen.
- Nordre Sandbakken hyttefelt. Legges til rette for praktiske løsninger for hytter og uteareal, samt løsninger som krever mindre vedlikehold.
- Eidskog har utarbeidet skiltveileder og veileder publikumsbygg som bygger på pilotkommunenes arbeid. Videre lages idehefte for friluftsliv.

Ullensaker kommune

- Ullensaker er med sine nær 28 000 innbyggere en av de raskest voksende kommunene i Norge.
- Kommunen ligger på Øvre Romerike i Akershus, cirka 50 kilometer nordøst for Oslo.
- Ullensaker er 252 kvadratkilometer stor, med et kulturlandskap som består av bølgende åser, spennende raviner og grytehullsjøer dannet på slutten av siste istid.
- Kommunen er vertskap for Oslo lufthavn, Gardermoen; porten til Norge og Norges port ut til verden. Flyplassen har siden åpningen i 1998 gitt ny vekst og en rivende utvikling i Ullensaker og distriktet rundt.
- Mens sysselsettingen før mest var knyttet til forsvaret og landbruket, er det nå flyplassen og hotell- og transportnæringen som er dominerende.
- Kommunesenteret Jessheim, med cirka 14 700 innbyggere, er i ferd med å bli et regionsenter.

En vekstkommune for universell utforming

Et framtidsskisse av en universelt utformet rådhusplass.

Illustrasjon: Lisa Therell/Ullensaker kommune

Rask utvikling og stor vekst. Det preger Ullensaker kommune. Og med høy fart i utbyggingen gjelder det å stille krav til kvalitet – og dermed universell utforming – når det planlegges og bygges.

Etter en forholdsvis jevn befolkningsvekst de siste 50 årene, akselererte den da landets hovedflyplass ble flyttet fra Fornebu til Øvre Romerike og åpnet på Gardermoen i oktober 1998. Fra år 2000 til 2008 steg

befolkningstallet i Ullensaker kommune med mer enn 7 000 personer. Dette innebar utstrakt bygging både av boliger og næringsbygg, samtidig som kommunen selv var byggherre for blant annet skoler og sykehjem.

- Nå vet de aller fleste hva universell utforming er. Men det gjorde de ikke for tre års tid siden, sier varaordfører Steinar Ørum, som også er leder i kommunalt råd for funksjonshemmede.

Startet med byplan

Ullensaker kommune har som overordnet mål å utvikle bærekraftige bysamfunn og tettsteder. Det var

da Ullensaker kommune startet arbeidet med en ny tettstedsplan for Jessheim at universell utforming kom inn som et nytt begrep. Universell utforming skal sikre kvalitet i det som bygges.

I arbeidet med tettstedsplanen – senere omdøpt til "Byplan Jessheim 2025" – ble det lagt en strategi for hvordan Jessheim kan utvikle seg til å bli en møteplass og et knutepunkt der alle kan føle seg velkommen. I planleggingsfasen bestemte kommunens politikere seg for å søke om å bli pilotkommune. Samtidig formulerte de visjonen: "Vekstkommunen – tilgjengelig, attraktiv og handlekraftig!" Denne visjonen er nå vedtatt i forbindelse med kommuneplanrulleringen i 2008.

I riktig retning

Tidligere plansjef i Ullensaker, Jan Weydahl, har sagt det slik: "Vi har mye å være glade for når det gjelder universell utforming. Ting går i riktig retning nå!"

Ullensaker forankrer nå denne kvaliteten i planer og utviklingsprosjekter.

Å få taket på hva universell utforming egentlig innebærer, har likevel vist seg ikke å være så enkelt. Det finnes mange veiledere og annet materiell. Både saksbehandlere og private utbyggere har gitt uttrykk for at dette kan være vanskelig å forholde seg til, forteller prosjektleder Ingrid Rindal Øvsteng i Ullensaker.

Kan stille konkrete krav

- Trondheim og deretter Porsgrunn, samlet alle anbefalingene i en veileder for universell utforming i publikumsbygg. Denne veilederen tok også Ullensaker til seg, og har nå fått gode erfaringer med å kunne vise til ett vedtatt dokument, både på forhåndskonferanser og i utbyggingsprosjekter, sier Ingrid Rindal Øvsteng.

- En slik veileder gir kommunen mulighet til å kunne stille konkrete krav, den hjelper oss ganske enkelt med å forklare hva vi mener, sier hun.

På overordnet nivå

Før pilotprosjektet startet for Ullensakers del, lå eierskapet til arbeidet med universell utforming i helsesektoren i kommunen. Men etter kort tid ble arbeidet lagt til plansektoren, og formannskapet ble styringsgruppe. I forbindelse med rulleringen av kommuneplanen for Ullensaker, er universell utforming inne som strategi og forankres både i samfunnsdel og arealdel. Forankring på overordnet nivå har vært en suksessfaktor for arbeidet med universell utforming, mener prosjektleder Ingrid Rindal Øvsteng.

- For øvrig har vi lært hvor viktig det er med tverrfaglig samarbeid, og at brukermedvirkning er sentralt i dette arbeidet, sier hun.

Er ikke i mål

Selv om begrepet har funnet et feste i planleggingen, er ikke Ullensaker helt i mål med universell utforming.

- Vi har fortsatt ting å lære, og vi har løsninger som ikke fungerer for alle, medgir kommunens prosjektleder. - Vi har imidlertid avsatt ressurser i form av en fast stilling tilknyttet enhet for plan og næring, samt penger slik at vi skal kunne fortsette å arbeide systematisk mot målene vi satte oss; nemlig å skape et lokalsamfunn der alle kan delta ut fra egne forutsetninger.

- Vi må fortsette arbeidet med å få fram gode, konkrete eksempler og standarder som gjør det enklere å beskrive hva vi mener med universell utforming. Og det er like viktig å ha fokus på private aktører, som på politikere og ansatte i kommunen, sier Ingrid Rindal Øvsteng.

Ledelinjer i gulvet på Gystadmarka skole. Foto: Ingrid Rindal Øvsteng/Ullensaker kommune

Storgata på Jessheim med ledelinje for blinde og svaksynte. Foto: Toril Tonhaugen/Ullensaker kommune

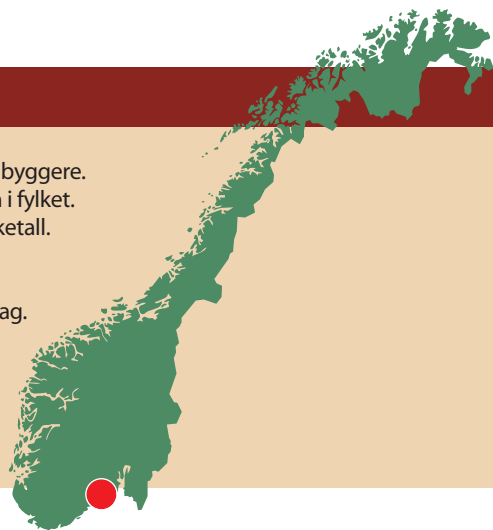

Uteområde som gir deltakelse for alle. Gystadmarka skole. Foto: Ingrid Rindal Øvsteng/Ullensaker kommune

Porsgrunn kommune

- Porsgrunn er en bykommune sør i Telemark og har i overkant av 34 000 innbyggere.
- Med sine 165 kvadratkilometer er Porsgrunn den i areal minste kommunen i fylket. Samtidig er Porsgrunn den kommunen i Telemark som årlig øker mest i folketall.
- Kommunesenteret er plassert ved Telemarkvassdragets utløp og har lange tradisjoner innen sjøfart og trelast.
- Av næringsvirksomhet er det tung- og prosessindustri som skiller seg ut i dag.

Når uu er godt innarbeidet, blir arbeidet mindre sårbart

Rådhusamfiet i Porsgrunn med integrert rampe, teleslynge og taktil merking.

Foto: Kjersti Berg/Porsgrunn kommune

Porsgrunn visste at nye krav om universell utforming ville komme. Derfor mente kommunen det var lurt å være i forkant og bli en pilotkommune.

Da sjansen bød seg til å bli en av foregangskommunene, hadde Porsgrunn allerede i mange år hatt fokus på universell utforming i ulike prosjekter.

En av kommunens ergoterapeuter var spesielt interessert i emnet. Sammen med landskapsarkitekten ved kommunens planavdeling ble det skrevet søknad om å få bli med i pilotprosjektet. De øynet positive virkninger ved å samarbeide med andre kommuner, dele hverandres erfaringer, og innlemme dette i eget planarbeid.

Dessuten var tidspunktet godt. Departementets pilotkommuneprosjekt kom samtidig med at utformingen av flere byrom var under oppseiling i Porsgrunn.

Et godt utgangspunkt

Kommunen hadde et godt utgangspunkt. Råd for funksjonshemmede ble opprettet i 1981. Det fikk møte- og forslagsrett i det daværende bygningsrådet noen år senere. Og Porsgrunn kommune hadde deltatt i ulike referansegrupper og nettverk for økt tilgjengelighet da muligheten til å bli med i pilotprosjektet bød seg.

To nyttige prosjekter var dessuten gjennomført. Det første var om kartlegging og utarbeidelse av verktøy for registrering av friluftsområder. Det andre var i regi av Modellkommuneforsøket, hvor det ble utarbeidet en kravspesifikasjon for offentlige bygg. Dette var for øvrig forløperen til Trondheims veileder, og det som etter hvert er blitt et nyttig prosjekteringsverktøy for både Porsgrunn og andre kommuner.

Utfordringene

- Politikerne har hatt en positiv holdning til universell utforming. De er involvert i prosjekter og har dermed fått et eierforhold. Forankringen i deler av kommuneadministrasjonen har derimot vært noe tyngre. Kanskje skyldes det at universell utforming for noen oppleves som et nytt felt som det tar tid å sette seg inn i. I en hektisk hverdag er det ikke alltid lett å prioritere, sier prosjektleder Kjersti Berg diplomatisk.

Hun forteller at det også har tatt tid å vinne forståelse for universell utforming hos en del private konsulenter, så vel som hos enkelte arkitekter.

- Samtidig har det vært en utfordring å finne tid nok til uu-arbeidet for oss som har vært i prosjektledelsen, uten at dette skulle gå ut over våre daglige arbeidsoppgaver for øvrig.

I pilotperioden har Porsgrunn lært at det gjelder å være tydelig og konkret på hva som er optimale løsninger. Samtidig har kommunen innsett at det må være rom for kompromisser, for eksempel når landskapsforhold, økonomi og andre forutsetninger setter begrensninger.

Gjelder å ikke gi seg!

- Universell utforming er et kontinuerlig arbeid som ikke er gjøres med noen skippertak. Det gjelder å ikke gi seg, selv om vi møter motstand, og gjerne prøve nye innfallsvinkler, mener Kjersti Berg.

Et eksempel er Rådhusamfiet i Porsgrunn. Der ble det først "nei" til teleslynge. Men nye opplysninger via andre konsulenter ble innhentet. Og etter skriftlig argumentasjon og ny møtevirksomhet kom ønsket resultat: Teleslynge i Rådhusamfiet!

Et annet eksempel er mannen som la gatestein, men som ikke hadde hørt begrunnelsen for at det

skal være en nivåforskjell fra fortauet til fotgjengerfeltet. Vedkommende tenkte at det måtte være best med en jevn overgang. Han unnlot derfor å gjøre arbeidet slik som det var foreskrevet. Da han fikk høre begrunnelsen om hvor viktig det er for noen med denne lille nivåforskjellen, kom den gode utførelsen. - Folk må forstå hvorfor, og dette gjelder ned til minste detalj, sier prosjektlederen i Porsgrunn.

Mange erfaringer å dele

Porsgrunns erfaring fra pilotprosjektet er at samarbeid mellom kommunene lønner seg.

Kommunen har sett stor betydning av tverrfaglig samarbeid, spesielt mellom teknisk sektor og helsesektoren. Teknisk sektor er sterkt involvert i våre bygde fysiske omgivelser. Helsesektoren har på sin side kunnskap om brukernes behov i forhold til de samme fysiske omgivelsene.

Å utarbeide gode meldingsrutiner overfor råd for funksjonshemmede og brukerorganisasjoner, er et annet nyttig tips som Porsgrunn gjerne avleverer.

Og til kommuner som kanskje bare har en eller to ildsjeler som jobber med universell utforming:

Arbeidet blir mindre sårbart når det er godt innarbeidet i hele organisasjonen!

Helhetlig plan for ledelinjer i Porsgrunn sentrum.

Bussterminalen på Porsgrunn stasjon er opparbeidet etter prinsipper for universell utforming.
Foto: Kjersti Berg/Porsgrunn kommune

Risør kommune

- Risør kommune ligger i Aust-Agder fylke, på grensen mot Telemark.
- Kommunen har cirka 7 000 innbyggere, og i tettstedet bor det om lag 3 500.
- Risør har et areal på 191 kvadratkilometer og er preget av et sterkt kupert terreng med skogdekte åser og knauser.
- Med sin fine og godt bevarte trehusbebyggelser kalles Risør "Den hvite by ved Skagerrak", lunt beliggende med holmer og skjær som skanse mot det åpne havet.
- Her finner vi et levedyktig og kreativt kulturliv med mange etablerte kunstnere.
- Risør har et variert næringsliv innen service, industri, håndverk og reiseliv, og ønsker å være et framtidsrettet område både for næringsvirksomhet og bosetting.

- Forsøker å unngå dårlige kompromisser

Foto: Kjell Skarheim/Risør kommune

- Vi har prøvd å finne de gode løsningene og unngå de dårlige kompromissene, sier Risørs ordfører. Han medgir gjerne at det er en utfordring å tilpasse universell utforming til et av Europas best bevarte trehusmiljøer.

- Risørprosjektet har tatt for seg universell utforming på et bredt felt, fra offentlige bygg til friluftsområder. Men i særlig grad har vi gått inn på de utfordringer som knytter seg til universelt tilpassede løsninger for gamle Risør by, sier ordfører Knut Henning Thygesen. Han medgir gjerne at det har vært - og stadig er - krevende å knytte universelt tilpassede løsninger til en av Norges helhetlig bevarte trehusbyer.

Det har vært et prioritert område å gjennomføre tiltak uten at det skal gå på bekostning av de verneverdige bygningene og uteområdene.

Visjoner

Da Risør bystyre vedtok å søke om å bli en pilotkommune for universell utforming, var det med flere visjoner i tankene.

Den generelle visjonen er at Risør skal være en inkluderende kommune. Det vil mellom annet si at alle offentlige bygg og større byrom skal være tilrettelagt for personer med nedsatt funksjonsevne. Dessuten vil kommunen at andre aktører - private, næringsdrivende og handelsstanden - skal motiveres for tilsvarende tilrettelegging.

Og den helt spesielle visjonen er å ivareta byens egenart så langt mulig ved universelle endringer.

Bevaring

Kommunens meget strenge reguleringsplan har vært en avgjørende faktor for å beholde byen slik man ønsket at den skulle være. Hele Risør sentrum er regulert til spesialområde bevaring.

I skjæringspunktet mellom verneplan og universell utforming har det for Risør vært særdeles viktig å oppnå et godt samarbeid med brukerorganisasjonene og kulturvernmyndighetene.

- Det har vært enighet om at tiltak skal gjennomføres uten at det går på bekostning av de verneverdige bygningene og uteområdene, sier driftssjef Johnny Hommefoss. Han er koordinator for uu-arbeidet i Risør.

Lite kjent ved starten

- Universell utforming var et relativt lite kjent begrep ved starten, forteller Hommefoss. - I mange sammenhenger var det kun bevegelseshemmedes behov som ble vurdert ved endringer, sier han.

Kompetansebygging innad i egen organisasjon - samt mot eksterne aktører så som entreprenører, håndverkere, konsulenter og arkitekter - har derfor vært nødvendig, og er blitt gjennomført.

- Det var viktig at universell utforming så tidlig som mulig ble en del av kommunens planleggingsverktøy. I kommuneplanen er dette tatt inn i samfunns- og arealdelen. Dette har resultert i føringer ved utarbeidelse av nye reguleringsplaner, ved nye prosjekter og ved hovedombygginger, sier Hommefoss.

Stikkord: Samarbeid

Et viktig moment for å få til gode løsninger er at det i tillegg til kompetanse etableres gode samarbeidsarenaer hvor alle parter deltar. Det vil i første rekke si brukerorganisasjoner, planleggere og utførende.

- Ved nye byggeprosjekter blir det nedsatt plan- og byggekomiteer. Ved siden av administrasjon og politisk valgte medlemmer, er Rådet for mennesker med nedsatt funksjonsevne representert i disse komiteene, opplyser driftssjef Johnny Hommefoss i Risør.

Info og "mildt press"

Ved nybrottsarbeid er det mange steiner som må flyttes. Dette arbeidet viser resultater i Risør.

- For å oppnå resultater med prosjektet, var det viktig for oss å komme i en god dialog med alle. Det var ved forståelse av våre felles interesser at vi fikk til et positivt gjennombrudd i arbeidet i vår kommune, sier Hommefoss.

Informasjon til politikere og innbyggere gjennom åpne seminarer og ved bruk av mediene, har vært nyttig.

Johnny Hommefoss anser det for å være av stor betydning at man ved planlegging og utførelse ser de nødvendige elementene i arbeidet for tilrettelegging. - Hos oss er dette gjennomført gjennom informasjonsarbeid og "mildt press", sier driftssjefen i "Den hvite by ved Skagerrak".

Han mener Risør kan oppsummere uu-arbeidet sitt i følgende punkter:

- Dialog mellom partene er avgjørende for gjennomføring.
- Kompetansebygging.
- Benytte eksisterende og utvidet "verktøykasse"; veiledere, håndbøker, praktiske eksempler m.v.
- Gjennomføring av konkrete tiltak.
- Spredning av kunnskap.

Fredsparken.

Foto: Risør kommune

Seilforeningen, Finnøya.

Foto: Risør kommune

Kristiansand kommune

- "Her skal byen ligge", sa kong Christian IV i 1641 – og akkurat der, i Vest-Agder fylke, ligger fortsatt Kristiansand.
- Kommunen har 80 000 innbyggere, og folketallet øker stadig.
- På grunn av byens plassering ved sjøen, langt sør i landet og nær kontinentet, har byen lange internasjonale tradisjoner.
- Kristiansand har i dag en ledende rolle knyttet til teknologisektoren, og er norgesledende i eksport av produkter knyttet til offshorevirksomhet.
- Universitetet i Agder har hovedsete i Kristiansand, og har knyttet til seg et voksende forskningsmiljø.

Universell utforming satt i system

Leder av rådet for funksjonshemmede, Astrid Staalesen, nyter utsikten over byen og Ravnedalen fra Baneheia.
Foto: Per Svein Staalesen

- Vår viktigste erfaring er at universell utforming ikke er en konfliktsak. Ingen er imot at andre mennesker skal kunne ta del i fellesskapet, sier ordfører Per Sigurd Sørensen i Kristiansand.

Kristiansands arbeid med universell utforming bunner i vedtatte satsinger på livskvalitet og selvstendig liv. Universell utforming er i dette perspektivet et sett virkemidler for å tilrettelegge for økt frihet og selvstendighet for store deler av befolkningen.

"Sørlandets hovedstad" er en grønn by - og har en unik kvalitet ved at de to store naturområdene

Baneheia og Odderøya ligger i umiddelbar nærhet til sentrum. Områdene har god tilgjengelighet og tilrettelegging. Også skjærgården representerer en kvalitet som sørlendingene vet å sette pris på.

Nær bysentrum planlegges tidligere industri- og havneområder til boligformål og mer urbane funksjoner. Langs det øst-vestgående hovedveinet etableres nye bolig-, handels- og næringsområder. Det gjøres store investeringer i både infrastruktur og kultur.

Ressurskommune

Ettersom Kristiansand kommune har arbeidet systematisk med tilgjengelighet og universell utforming gjennom flere år, og også har mottatt flere utmerkelser for denne innsatsen, ble den valgt til å være såkalt ressurskommune. Det vil si at

Kristiansand ble valgt som eksempel og inspirator ved aktivt å legge til rette slik at andre kommuner kunne få del i sørlandsbyens erfaringer.

- Vi ønsket å bli ressurskommune for universell utforming fordi vi kjente igjen ambisjonene til Miljøverndepartementet. De lignet våre egne, sier teknisk direktør Ragnar Evensen.

Sektoransvar

- Rollen som ressurskommune har gitt Kristiansand anledning til å følge med i pilotsatsingen og det nasjonale arbeidet samtidig som kommunens eget arbeid har gått videre med et høyt ambisjonsnivå, integrert i den ordinære virksomheten, sier sjefsingeniør Hilde Gulbrandsen.

Kristiansand har ikke en egen prosjektleder med ansvar for universell utforming. Ansvaret ligger i den enkelte enheten i tråd med sektoransvarsprinsippet.

- Dette har vi gode erfaringer med, ikke minst men tanke på å beholde kompetanse i organisasjonen, forteller Hilde Gulbrandsen.

“Et rikere hverdagsliv”

Kommuneplanen for Kristiansand retter oppmerksomheten mot å skape en åpen by med mangfold og en inkluderende by som gir rom for utfoldelse – for alle. Bystyret har vedtatt at Kristiansand skal posisjonere seg som byen som gir deg et rikere hverdagsliv. I dette ligger også videreutvikling av arbeidet med å gjøre byen tilgjengelig for alle, i tråd med prinsippene om universell utforming.

For øvrig sier kommuneplanen for Kristiansand at universell utforming skal legges til grunn for all kommunal byggevirkosomhet. Og det er nedfelt at 70 prosent av nye boliger skal være utformet etter prinsippene om universell utforming. Hensynet til tilgjengelighet for alle skal omtales i alle plansaker, uavhengig av plannivå, og det skal føres en streng dispensasjonspraksis.

Normaler for utomhusanlegg er utarbeidet med fokus på bærende prinsipper framfor detaljerte og konkrete løsninger. For leke- og aktivitetsanlegg er det krav om at anlegget skal stimulere hele sansesystemet, allsidig motorisk utvikling, allsidig fysisk aktivitet og sosial utvikling, samt at anlegget skal være en trygg plass for alle og åpen og inkluderende.

Rådet for funksjonshemmede i Kristiansand har en sentral rolle i arbeidet med universell utforming i kommunen.

Dette ønsker andre kommuner å høre mer om og å lære av.

Hyggelig, men tidkrevende

Og Kristiansand har i pilotperioden delt sine erfaringer med andre norske kommuner.

For Kristiansand har den største utfordringen ved å være ressurskommune vært nettopp ressurser. Det vil spesielt si tidsbruk på reiser, til å lage og holde foredrag, og til generelle vertskapsforpliktelser ved besøk av store og små delegasjoner.

- Det er hyggelige, men tidkrevende oppgaver. Det har vært en utfordring å opprettholde den daglige driften ved siden av rollen som ressurskommune, sier sjefsingeniør Hilde Gulbrandsen.

Foto: Hilde Gulbrandsen/Kristiansand kommune

Skisse: KAP/Kristiansand kommune

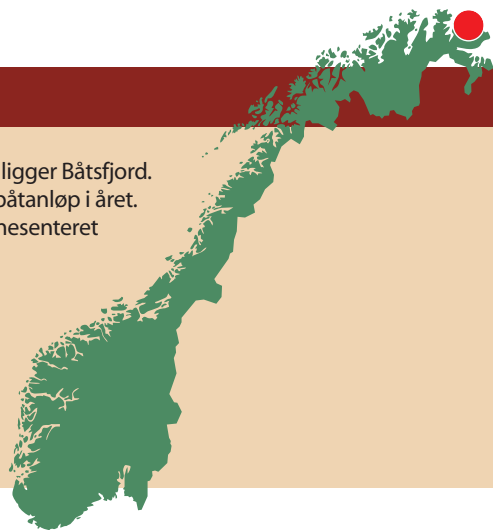
Fra normaler for utomhusanlegg i

Kristiansand kommune, vedtatt i Bystyret 19.11.2008.

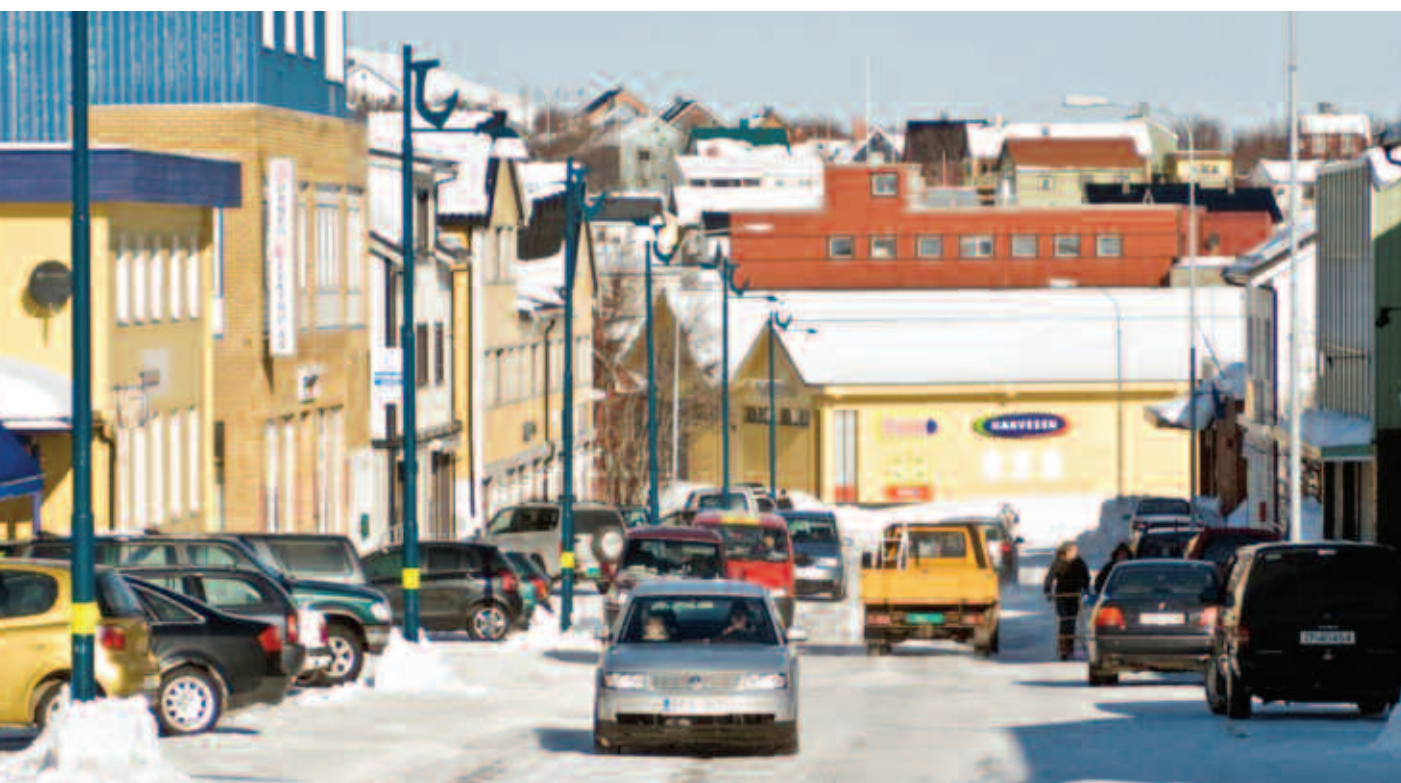
- Turveier i friluftsområder har elektrisk rullestol som dimensjonerende grunnlag, med maksimal stigning 1:12.
- I sentrumsområder er rullator dimensjonerende grunnlag, og maksimal stigning er 1:20.
- Bredde på tvillingvogn (1,2m) er dimensjonerende for porter og åpninger mellom apparater o.l.

- I Øst-Finnmark, på nordsiden av Varangerhalvøya og ut mot Barentshavet, ligger Båtsfjord.
- Båtsfjord kommune er et av Norges største fiskevær med rundt 8 – 10 000 båtanløp i året.
- Båtsfjord har om lag 2 100 innbyggere, og bosettingen er samlet i kommunesenteret innerst i den 13 kilometer lange Båtsfjorden.
- Hovednæringen er fiske og fiskeforedling.
- Kommunen har et areal på 1 433 kvadratkilometer. Her finner vi blant annet et rikt fugleliv, og fuglefjellet Stauran er verdenskjent for sitt store mangfold av hekkende sjøfugl og havørn.

Værharde utfordringer i Båtsfjord kommune

Båtsfjord sentrum før sentrumsutviklingen.

Foto: Inge Wahl

- I vårt klima kan vi ha snø i opptil åtte måneder i året. Hvordan skal vi da få fornuftige ledelinjer? Prosjektleder Line Røtvold medgir at de har en del utfordringer i det værharde nord.

Når fokksnøen står som en vegg i mørketida, og fonner og skavler knapt lar seg forsere av selv den sprekeste båtsfjordværing; da er det en betydelig utfordring å se for seg løsninger i form av god, universell utforming.

- Det har vært mange diskusjoner, blant annet om rekkverk eller tre som ledelinjer, men man må tenke fornuftig i forhold til vedlikeholdskostnader og måking, sier Line Røtvold. Som prosjektleder for parkommunene Båtsfjord og Berlevåg kan hun raskt slå fast at det ikke er alt som lar seg tilpasse og utforme like universelt på finnmarkskysten som i andre deler av landet.

Men kreativ tenkning finnes, og de siste tankene har vært ledelinjer som gir signaler til mobiltelefon. Arbeidet med dette er ikke avsluttet.

- I Båtsfjord kan vi likevel glede oss over flere små gjennombrudd i uu-arbeidet, sier Line Røtvold.

Fra egne rekker

Da pilotkommuneprosjektet ble utlyst, var daværende rådmann i Båtsfjord en pådriver for å søke i fellesskap med nabokommunen Berlevåg.

Båtsfjord hadde da ingen medarbeidere med kompetanse innen området universell utforming. Men i stedet for å hente folk utenfra, ønsket kommunen å bygge opp kunnskap internt i egen organisasjon. Dette for å beholde kompetansen i etterkant av prosjektet.

- Det betydde at vi i starten av prosjektet ikke visste særlig mye om hva universell utforming gikk ut på. Men senere, etter at vi ble pilotkommune, har vi fått tilegnet oss kunnskap gjennom ulike erfaringer, befaringer og kurs, sier Line Røtvold.

Flere små gjennombrudd

Et høydepunkt prosjektlederen er spesielt glad for i pilotperioden var da rådet for funksjonshemmede fikk møte-, tale- og forslagsrett i alle plansaker. I små kommuner er ikke alltid alle interesseorganisasjoner og brukergrupper representert, og det gjelder også Båtsfjord. - Dette gjør at vi ikke alltid får bred nok diskusjon på møtene, sier Line Røtvold.

- Vi hadde ikke noe råd for funksjonshemmede da pilotprosjektet startet, men vi klarte å få politikerne med på det, sier Røtvold, som ble valgt til å være sekretær for rådet. Det anser hun selv for å være en fordel, siden hun har tilegnet seg en del nyttig kunnskap etter hvert, og vet hvor det finnes tilgang på tips og veiledning i det videre arbeidet.

Siden rådet for funksjonshemmede er så pass nytt i Båtsfjord, har det skjedd at det er blitt "glemt" i arbeidet med noen plansaker. - Rådet har flere ganger fått sakene for sent. Dette har kommunen valgt å løse ved å invitere en representant fra rådet til å sitte i styringsgruppa når det gjelder plansaker hvor kommunen er aktør, sier Line Røtvold.

Kvier seg for å investere

- Et annet gjennombrudd var da vi klarte å få med handelsstanden på seminar om universell utforming. Fra Båtsfjord deltok rundt 20 forretningseiere, og i vår målestokk er det bra. Vi fikk gode tilbakemeldinger, og flere sa da at de ville satse på universell utforming. Men dessverre opplever Båtsfjord nedgang i folketallet. Det vil si at ikke alle forretningsdrivende tør investere i tiltak for å bedre tilgjengeligheten.

- Vi håper likevel på en smitteeffekt. De forretningene som har fått støtte til utbedringer, kan kanskje få andre forretningsdrivende til å komme etter.

En annen positiv erfaring som Line Røtvold finner grunn til å nevne, var da ordførerne i Båtsfjord og Berlevåg med stor dyktighet deltok på en uu-konferanse som Fylkesrådet for funksjonshemmede arrangerte.

Tiltak på venteliste

Båtsfjord kommune har slitt med bemanningsproblemer ved teknisk etat, spesielt på ingeniørsiden. Dette har ført til vansker med å få gjennomført planlagte tiltak; de er ofte satt på "vent". Det samme problemet har parkommunen Berlevåg hatt føling med.

Båtsfjord kommune står foran store utfordringer i forhold til å få sine eksisterende bygg universelt utformet. For framtida blir det viktig å forankre dette politisk og i kommuneplanen.

- Vår viktigste samarbeidspartner framover vil nok være rådet for funksjonshemmede. Det er viktig med et kunnskapsrikt og engasjert råd for å kunne ta opp kampen for universell utforming, sier prosjektleder Line Røtvold i Båtsfjord.

Båtsfjord: Nytt fortau med ledelinje.

Foto: Line Røtvold

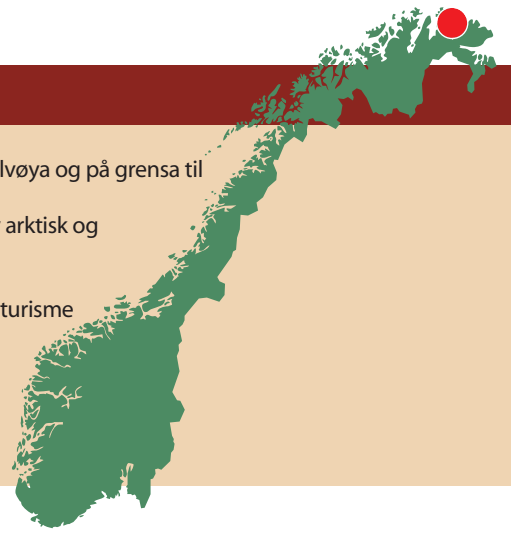

Båtsfjord: Taktilt gangfelt.

Foto: Line Røtvold

- Berlevåg er geografisk plassert på 70 grader nord, nordvest på Varangerhalvøya og på grensa til det mektige Barentshavet.
- Kommunens areal er på 1 122 kvadratkilometer som hovedsaklig består av arktisk og uberørt natur, spennende både geologisk og botanisk.
- I juni 2008 hadde Berlevåg kommune 1 070 innbyggere.
- Hovednæringen er fiske og fiskeforedling. Natur- og kulturbasert aktivitetsturisme fungerer som ramme for reiselivstilbudet i Berlevåg kommune.
- Berlevåg ble landskjent da filmen "Heftig og begeistret", som handler om Berlevåg mannsangforening, gjorde suksess på kinolerretet i 2001. Berlevåg er også kjent fra Karen Blixens roman "Babettes gjestebud".

Universell utforming på grensa til Ishavet

Foto: Dieter Salathe

- Selv med jevnlige påminnelser kan det ta lang tid før universell utforming faller på plass som en naturlig ting i arbeidshverdagen, sier rådmann Bjørn Ove Persgård i Berlevåg kommune.

Berlevåg er, målt etter innbyggertallet, den minste kommunen i pilotkommuneprosjektet. Deltakelse i prosjektet var i stor grad et resultat av påvirkning fra rådmannen i nabokommunen Båtsfjord. På det tidspunktet, i 2005, var sentrumsutvikling et tema i begge kommunene.

Det lå i kortene at man gjennom et kommunesamarbeid kunne få større tyngde i argumentasjonen rundt universell utforming i områder med andre klimatiske

forhold enn det man har andre steder i landet. For det er vesentlig annerledes å arbeide med universell utforming på den værharde finnmarkskysten enn lenger sør. Og andre utfordringer vil gjerne gi andre løsninger.

Dessuten øynet de to kommunene øverst på pilotkommunekartet muligheter for mer effektive planprosesser ved å samarbeide over kommunegrensa.

Må forankre tenkemåten

Det er gjerne sånn at små organisasjoner har små ressurser. For Berlevåg kom uu-prosjektet på toppen av en allerede hardt presset hverdag.

- Derfor er det viktig at en kommunes uu-arbeid ikke er noe som én person eller etat alene skal ha ansvaret

for, men at det snarest mulig integreres som en naturlig del av samtlige medarbeideres arbeidsområder, sier rådmannen i Berlevåg kommune, Bjørn Ove Persgård.

- Det kan se enkelt ut å forankre universell utforming i administrasjonen, men det er det ikke. Man kan fatte politiske eller administrative vedtak, og man kan nedfelle universell utforming i lokale forskrifter og reglementer. Men hvis en ikke lykkes med å forankre selve tenkemåten omkring universell utforming i menneskene som utgjør organisasjonen, vil effekten i det daglige bli liten, mener rådmannen. Han påpeker imidlertid at informasjonsarbeid har bidratt til at uu i større grad er blitt en integrert del av kommunens tenkemåte:

- Men selv med jevnlige påminnelser kan det ta lang tid før universell utforming faller på plass som en naturlig ting i arbeidshverdagen, sier Persgård.

Et undervurdert arbeidsomfang

- Vår felles prosjektleder har gjort en glimrende jobb. I ettertid kan vi nok likevel slå fast at prosjektlederstiltingens arbeidsomfang er blitt klart undervurdert. Antakelig burde det vært 20 prosent ressurser i begge kommunene i stedet for bare i én - selv om denne dekket begge, sier rådmannen.

Berlevågs definitive gjennombrudd med universell utforming kom sommeren 2008, da kommunestyret startet arbeidet med økonomiplanen for årene 2009 til 2012. Den ene representanten etter den andre uttrykte sterke ønsker om at det nå måtte satses skikkelig på universell utforming i kommunen. Og det er grunn til å tro at pilotkommuneprosjektet har en betydelig del av æren for denne varslede stor-satsingen i kommende økonomiplanperiode.

Uu i alle planer

Berlevåg kommune har tatt inn over seg at den nye plan- og bygningsloven har universell utforming i formålsparagrafen. Kommunen har et betydelig planmessig etterslep. - Fordelen er at vi nå kan legge inn universell utforming som viktig premisse i alle de planer vi skal arbeide med, både med hensyn til arealplaner, strategiplaner, økonomiplaner og virksomhetsplaner, sier rådmann Bjørn Ove Persgård.

- Vi har allerede startet arbeidet med å få kommunale bygninger mer tilgjengelig enn de har vært. Kostnadene vil bli betydelige. Men vi har fått en forankring både politisk og i administrasjonen som gjør det utenkelig å vurdere funksjon uten universell utforming.

Mange utfordringer

I Berlevåg har det blant annet også vært gjort forsøk på å få næringslivet interessert og involvert i universell utforming. Båtsfjord og Berlevåg etablerte sammen en næringsstøtteordning for de kundere-ttede bedriftene som ønsket å investere i bedre tilgjengelighet. Prosjektleder i Berlevåg, Bjarne Mjelde, må innrømme at den relativt store interessen i begynnelsen dessverre ikke ble fulgt opp med særlig mange tiltak. - Vi registrerer likevel i ettertid at flere forretninger faktisk har gjort noe med tilgjengeligheten selv om finansieringsordningen er avsluttet. Det er positivt og kan være starten på en god utvikling framover, sier Mjelde.

Ettersom Berlevåg ikke har noen av de "tradisjonelle" organisasjonene for funksjonshemmede, har det bydd på problemer å få opprettet et aktivt og kompetent råd for funksjonshemmede. Men målet for kommunen er å få på plass et råd som i framtida vil ha en viktig funksjon både som "vaktbikkje" og som medspiller i planprosesser.

Båtsfjord og Berlevåg

Små kommuner trenger hverandre!

I forbindelse med pilotkommune-prosjektet ønsket Båtsfjord å ha en samarbeidspartner i arbeidet om universell utforming. Og i Båtsfjord visste man at også Berlevåg hadde en sentrumsplan på beddingen. Derfor falt det seg naturlig for de to kommunene å søke sammen om deltakelse i uu-prosjektet.

Og de to kommunene synes det har fungert positivt å være samarbeidspartnere i pilotprosjektet. Hver kommune har hatt sin egen prosjektleder, der den ene har vært koordinator for samarbeidet.

Prosjektlederne i Båtsfjord og Berlevåg har totalt ulik bakgrunn, henholdsvis fra barnehagesektoren og fra planlegging. Men dette har vist seg å være en fordel: I diskusjoner har forskjellene i erfaringer gjerne gitt saker nye innfallsvinkler. Prosjektlederne føler de også har fått utnyttet sine ulike kompetanser gjennom arbeidsfordeling.

I nordnorsk målestokk er det kort avstand mellom Berlevåg og Båtsfjord. Dermed har det vært enkelt å få til møter når det har vært behov for det.

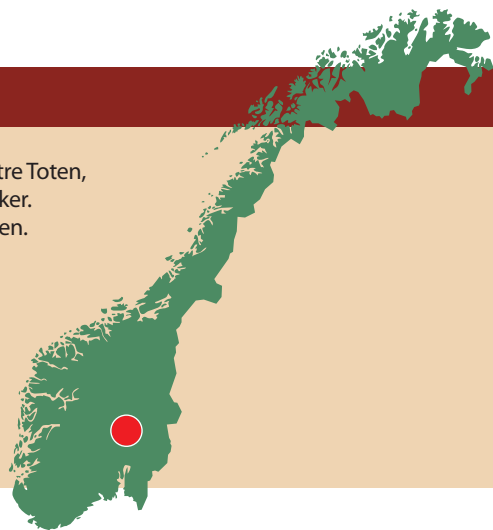
Som parkommuner i nord har Båtsfjord og Berlevåg hatt mye til felles: Begge kommunene er små, med få innbyggere. Og de har de samme spesielle utfordringene i forhold til klima og bygningsmessige problemer.

- Uten en samarbeidspartner på samme nivå, ville nok jobben vært vanskeligere, sier prosjektlederne i de to finnmarks-kommunene.

Gjøvik kommune

- Gjøvik ligger i Oppland, og er senter for en region bestående av Gjøvik, Østre Toten, Vestre Toten, Nordre Land og Søndre Land. Her bor om lag 70.000 mennesker.
- Gjøvik kommune har 28 300 innbyggere, hvorav cirka 17 000 bor i selve byen. Folketallet er voksende.
- Industri, handel, service og høyere utdanning preger byen.
- Med et areal på 672 kvadratkilometer er Gjøvik en stor og frodig jord- og skogbrukskommune.
- Innefor aksen Raufoss - Gjøvik finner vi et av de mest levedyktige industrimiljøene i Norge.
- "Den hvite by ved Mjøsa" kan i 2011 feire 150-årsjubileum.

Gjøvik trenger universell utforming

Tongjordet barnehage bærer tydelig preg av at barnehagepersonalet har deltatt aktivt fra første strek på plantegninga til bygget sto ferdig. Barnehagen har god tilgjengelighet, godt lys, god akustikk, god plass og mange pedagogiske muligheter. Foto: Hans Petter Olsen

---

- Dette må vi være med på, forkynte daværende ordfører Tore Hagebakken og var raskt på hugget da muligheten for å delta i pilotprosjektet dukket opp. For Gjøvik er en by i vekst, og en by der det skjer mye. Det betyr at omgivelsene også må formes og tilpasses framtida.

Utbyggingen av sentrumsnære lavblokker og av bo- og servicesenter for eldre og funksjonshemmede, har gitt mange brukere av Gjøvik sentrum behov for bedre tilgjengelighet. Et viktig tema de siste årene har vært universell utforming av byrommet.

Når man forbereder seg til et byjubileum, er det naturligvis en del ting som står på ønskelista. Foran Gjøviks 150-årsfeiring dreier det seg ikke minst om ei universelt utformet gågate, finansiert gjennom et spleiselag mellom kommune og gårdeiere. Det er stor enighet om at Gjøvik sentrum skal utvikles til en attraktiv møteplass og et handelssted til glede for alle byens innbyggere og gjester. Da er ikke universell utforming til å komme utenom.

Samarbeid med høgskolemiljøet

Høgskolen på Gjøvik har som mål å bli et kompetansesenter for universell utforming. Derfor har høgskolen vært en viktig samarbeidspart i pilotperioden. Det var eksempelvis naturlig å bruke høgskolen som arena for de to seminarne som er gjennomført for byggebransjen.

Det tiltaket kommunen fant ekstra morsomt, ble gjennomført i forbindelse med Husbankens "Roadshow". Der deltok høgskolestudentene i en 24 timers konkurranse om universell utforming av Storgata på Gjøvik. I løpet av ett døgn klarte studentene å finne mange gode ideer som i sin tur ble tatt med i den videre planprosessen.

- Studentene lærte nok mer om universell utforming på 24 timer enn de vanligvis gjør på et helt semester med tradisjonelle forelesninger, sier Astrid Stadheim ved Høgskolen i Gjøvik.

Oppmerksomhet er viktig

Gjennom arrangementet "Blommer i gat'n" nådde budskapet om universell utforming bredt ut til publikum, til de mest sentrale kommunepolitikere og til handelsstanden i mjøsbyen. Her ble studentenes forslag fra konkurransen presentert sammen med skisser fra en landskapsarkitekt. Samtidig sørget handikaplaget for å gi generell informasjon om universell utforming.

Alt skjedde i ei ramme der barnehagebarn tegnet i gata og i praksis viste hva en god møteplass for alle betyr for en by som Gjøvik. Ordfører Kåre Haugen strålte entusiastisk og forkynte at universell utforming skal ligge til grunn for alt kommunen gjør heretter. Og han la understrekende til "at jeg håper vi ikke gir altfor mange dispensasjoner."

Motstridende hensyn

I blant blir det snakk om å finne fram til det gode kompromisset mellom universell utforming og ulike motstridende hensyn.

I Gjøvik har det eksempelvis lenge pågått diskusjon om en ny skysstasjon. Det er snakk om regionens viktigste kollektivknutepunkt. På et tidspunkt på dagen skal det være plass til nesten 30 busser samtidig her - uten at dette skal gå ut over kravet til framkommelighet og muligheten til å orientere seg. Området som skal utvikles i tråd med prinsippene for universell utforming ligger imidlertid klemt mellom byens jernbanepark, byggegrensa mot jernbanen og en verneverdig stasjonsbygning.

Planlegger Roy Fossum har derfor fått sitt å gruble over. Han mener at noen av de mest sentrale aktørene ikke legger vekt på byutvikling i sine innspill og presiserer at det er kommunen som har ansvaret for å se ting i sammenheng. - Men dette er ikke alltid lett når noen av de viktigste aktørene bare er opptatt av sine særinteresser, sier Fossum lettere oppgitt.

Universell utforming - en ny tenkemåte

Det måtte nødvendigvis ta tid å innarbeide det nokså nye begrepet universell utforming i en så stor organisasjon som Gjøvik kommune.

- Men nå er universell utforming i ferd med å bli en del av vår tenkemåte i den daglige driften, sier seksjonsleder Pål Ubisch. Han har vært sterkt engasjert i arbeidet med en delutredningen om universell utforming ved drift og vedlikehold av kommunens uteområder.

For en innlandskommune som Gjøvik bremser store snømengder den budsjettmessige muligheten for tilrettelegging av nye bussholdeplasser i ønsket tempo. - Uten ekstra penger må vi prioritere framkommeligheten om vinteren, sier Pål Ubisch.

Småhus i bratt lende

Krav om universell utforming er tatt inn i reguleringsplaner, og kommunens folk ser at det virker. Et eksempel her er byggingen av nytt tinghus; et bygg som blir universelt utformet både på grunn av reguleringsbestemmelsene og en aktiv påvirkning fra kommunens byggesaksbehandlere.

Gjøvik planlegger i samarbeid med boligbyggelag og Husbanken en konkurranse med tema småhusutbygging på det bratteste tomtarealet i Gjøvik. - Det blir spennende å se hva som kommer ut av dette. Lykkes vi med gode løsninger her, er universell utforming mulig over alt, sier planlegger Roy Fossum.

Kunnskap er en nøkkel

Gjøvik kommune er inne i en periode med sterk utbygging av barnehager og omfattende investeringer i skoler. Rådet for funksjonshemmede og kommunens eiendomsavdeling legger opp til et tett samarbeid om dette for å sikre at universell utforming kommer inn på riktig tidspunkt i prosessen. Dette for å unngå omfattende og dyre krav om ombygging når det kommer barn med spesielle behov.

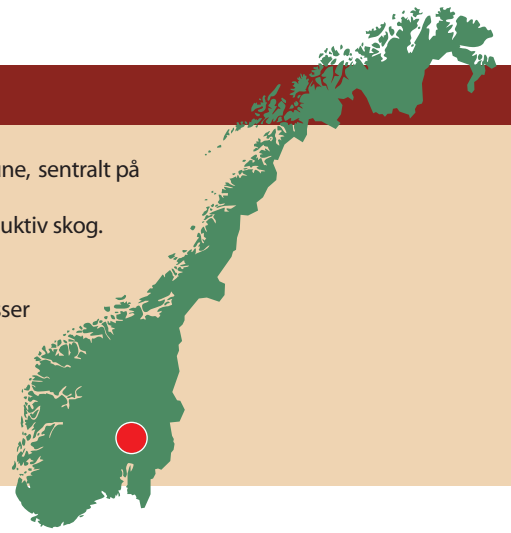
Gjøvik kommune mener å ha kommet godt i gang med sitt uu-arbeid. Men kommunen medgir at den ikke er i mål, og må videre på flere fagområder. Kunnskap er en nøkkel. Det finnes mange generelle kurs, men i Gjøvik kommune føler man behov for dagskurs som går i dybden på hvert enkelt fagfelt.

Et videre samarbeid med høgskolen er derfor ingen fremmed tanke på Gjøvik.

Vestre Toten kommune

- Vestre Toten er en 250 kvadratkilometer stor industri- og landbrukskommune, sentralt på Østlandet, 11 mil nord for Oslo.
- Kommunen preges av varierte og frodige jordbruksområder med høyproduktiv skog.
- Vestre Toten har 12 600 innbyggere, med et svakt voksende folketall. Største tettsted er Raufoss med 6 250 innbyggere.
- Her finner vi også Raufoss industripark, som med om lag 3 400 arbeidsplasser er blant landets største.
- Utppekt som ekspertsenter for lettvektsmaterialer og automatisert produksjon. En stor transportnæring er knyttet til eksportindustrien.

Med innbyggernes behov i sentrum

Biblioteket på Raufoss. Biblioteksjef Elisabeth Lund viser stolt fram det første biblioteket i Norge som kombinerer innretningsprinsippene i "Opening the book" med universell utforming. Foto: Ivar Ødegård/Fylkesmannen i Oppland

Tidlig på 1990-tallet fant man ut at tida var inne for en kommunal snuoperasjon i Vestre Toten. Innbyggernes behov skulle settes sterkere i sentrum.

Da prosjektet med pilotkommuner startet, var det naturlig for totningene å ta utfordringen.

Universell utforming dreier seg nettopp om innbyggernes behov, og rådmann Jan Olav Grønland mener at deltakelsen i pilotprosjektet har gitt resultater.

- Prosjektet har bidratt til å utvide vårt fokus fra tilgjengelighet for rullestolbrukere til også å finne universelle løsninger i forhold til hørsel, syn og miljøhemninger, sier Grønland.

Ordfører Stein Knutsen er enig. Dessuten synes han det er bra for den enkelte - så vel som for samfunnet og for kommunekassa - at folk kan bo i egen tilrettelagt bolig så lenge som mulig. Og at de klarer å delta i samfunnet på egen hånd.

- På den måten kan vi frigjøre penger til omsorgsoppgavene som etter hvert kommer med eldebølgen, sier ordføreren. Han minner om at universell utforming ofte dreier seg om enkle løsninger.

- En del ting er det smart bare å gjøre én gang. For det kan bli dyrt med ekstra ombygginger og tilpasninger etterpå, sier ordfører Stein Knutsen.

Riktig råd på rett tidspunkt

Vestre Toten har hatt sitt råd for funksjonshemmede i mange år. Mens rådet tidligere hadde mest fokus på personsaker, ble oppmerksomheten etter hvert dreid mer i retning universell utforming i bygg, anlegg og i plansaker.

Både tidligere leder Turid Mørk Øfstås og nåværende leder Kjell Eid har tatt tak i de viktigste byggesakene, bibliotek, barnehage, kjøpesenter og nå sist et NAV-tilbygg til rådhuset. Til hver byggesak har rådet valgt et medlem som har fulgt med på hver av de ulike byggeprosessene, og dermed sett hvordan de kan påvirkes.

- Å være høringsinstans betyr at innspillene kommer for sent, mener Kjell Eid, og legger til at "riktig råd på rett tidspunkt er gode og billige råd for en fattig kommune".

Gjennombrudd med gode eksempler

Gjennombruddet for universell utforming i Vestre Toten kom med ombyggingen av Ås kommunelokale i 2005 og 2006. Løsningen var enkel (se egen omtale). Dessuten var den billig og lett å viderefordre både internt i kommunen og til andre.

Et slikt tidlig og pedagogisk eksempel var viktig for Vestre Toten kommune i det videre arbeidet med universell utforming. Erfaringene var nyttige da kommunen senere skulle investere i nye bygg.

Skepsisen forsvant

Senere, da biblioteket på Raufoss ble åpnet etter ombygging i januar 2008, rynket likevel biblioteksjef Elisabeth Lund litt på nesa. - Jeg må innrømme at jeg var litt skeptisk til et gulv med farger og linjer. Men nå synes jeg det stilig, og ikke minst nyttig for mange brukere, sier biblioteksjefen om ledelinja i gulvet. Hun kan også stolt vise fram hvor stor betydning hyllelysene kan ha – selv på strålende solskinnsdager.

En skrankeslynge gjør at hørselshemmede lett oppfatter hva som blir sagt. Rullestolbrukerne kommer endelig inn på biblioteket uten problemer, og kan ta seg rundt i lokalet og til toalettet uten hjelp fra andre. På åpningsdagen var det derfor mange godord å høre om den hensiktsmessige utformingen med godt lys og god akustikk i lyse, trivelige lokaler.

- Det er ikke bare funksjonshemmede som setter pris på vårt nye bibliotek. Siden åpningen har besøket økt med 38 prosent, sier Elisabeth Lund, som håper forklaringen ligger i noe mer enn nyhetens interesse.

Praktisk og fleksibelt

I tettstedet Eina ligger det første nybygget i Vestre Toten som er oppført med tanke på universell utforming allerede under planleggingen. Barnehagen på Eina er både barnehagesjef Gunn Roterud og styrer Hanne Gunn van Dijk stolt av.

- Vi som jobber i barnehage, vet mye om hva som fungerer og hva som ikke fungerer når vi får funksjonshemmede barn inn i lokaler som ikke er planlagt for det, sier Hanne Gunn van Dijk.

Et godt samarbeid med arkitekten har ikke minst vært avgjørende når hun i dag kan vise fram et bygg som er praktisk, fleksibelt og et godt sted å være både for barn og voksne. Det ligger en bevisst tenkning bak resultatet.

Noe står i stampe

På den annen side har også Vestre Toten mange bygg og anlegg som sårt trenger opprusting. Et eksempel er Raufoss skole. Der er det seks ulike plan innvendig. I et slikt bygg nytter det ikke med nødløsninger. Men som så ofte ellers i kommunen Norge: Det står på pengene.

- Vi har dessuten prosjekter som står i stampe på grunn av eksterne aktører som ikke er like opptatt av samme tempo i framdriften som oss, sier planlegger Anne Merethe Andresen i Vestre Toten.

Gjøvik og Vestre Toten

Har hatt mye igjen for å være parkommuner

For Gjøvik og Vestre Toten har det alltid vært en god ting med samarbeid over kommunegrensene. Da begge kommunene ønsket å bli med i pilotprosjektet for universell utforming, var det naturlig å søke sammen som parkommuner.

Det ble fort klart at presset på planavdelingene i begge kommunene var stort. Det var derfor behov for en felles prosjektleder for å kunne drive uu-arbeidet på en effektiv måte.

Ved å ansette en prosjektleder i hel stilling, fikk parkommunene en medarbeider som var skjerm for andre oppgaver. Dette ble ansett som mer effektivt og hensiktsmessig enn å ha to personer i 50 prosent stillinger, og

som måtte ha delt oppmerksomheten sin på mange andre gjøremål.

Gjennom felles arrangementer har Gjøvik og Vestre Toten enkelt kunne overføre erfaringer og løsninger seg imellom. Dette har vært spesielt nyttig i arbeidet med kommuneplanrevisjonen. Felles arrangementer med blant annet byggebransjen, arbeidsgrupper, samarbeid med Høgskolen på Gjøvik - og ikke minst å titte på hverandre - har vært positivt i arbeidet som parkommuner.

Ved å samordne seg slik over kommunegrensa, mener begge kommunene at de står sterkere i møtet med byggebransjen. Nå blir det ikke så lett å bruke argumentet om at man "slipper dette bryet i nabokommunen."

De to opplandskommunene har lært er at universell utforming dreier seg mye om å få kunnskap ved å erfare; om holdninger og om forankring både politisk og administrativt. Universell utforming er noe man gjør.

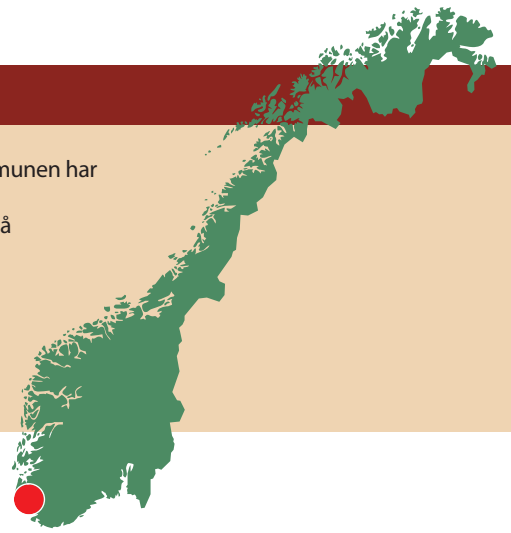
Gjøvik og Vestre Toten har sett at universell utforming krever mye samarbeid på tvers av fag, og at det handler om å ta avgjørelser på høyt nivå:

"Dette kommer ikke av seg selv. Det kreves ekstra innsats. Vi opplever at vi har hatt mye igjen for samarbeidet, vi har lært mye av hverandre, noe som igjen frister til videreføring", lyder budskapet fra parkommunene i Oppland.

Time kommune

- Time kommune ligg midt på Jæren, om lag tre mil sør for Stavanger. Kommunen har eit areal på 182 kvadratkilometer.
- Kommunen har om lag 15 500 innbyggjarar. I 2007 var det ein folkevekst på cirka 2,5 prosent.
- Jordbruk, industri, privat og offentleg tenesteyting er hovudnæringar. Time er den fjerde største jordbrukskommunen i Rogaland.
- Bryne er "byen på Jæren", like ved riksveg 44. Andre tettstadar i kommunen er Lyefjell, Kvernaland, Undheim og Hognestad.
- Visjon: Trygg og framtidsetta.

"Time for alle"

Frøyland skule – rehabilitert med universell utforming som rettesnor.

Foto: Anne Reidun Garpestad

"Pilotkommuneprosjektet om universell utforming i samarbeid med Klepp har sett varige spor etter seg." Denne setninga frå Time kommune sin årsrapport fortel det meste om uu-arbeidet på Jæren.

Kommuneplanen for Time kommune frå 2007 til 2018 har "Time for alle" som ein av fire verdiar. Kommunen er oppteken av universell utforming i planarbeidet. Under dette punktet har dei mellom

anna nedfelt at kommunale tenester skal vera tilgjengelege for alle. Fleire rekreasjonsområde skal ha universell tilrettelegging, og bustadar med livsløpsstandard skal etablerast i tettstadane.

Samstundes finn vi desse overordna måla i kommunedelplanen for grøntstruktur i Bryne for perioden frå 2006 til 2016: Alle som bur på Bryne skal ha eit godt tilbod av grøne område innanfor ein rimeleg avstand frå bustaden sin, det skal vere trygt og triveleg å ferdast til fots og sykkel i Bryne, og prinsippa om universell utforming skal nyttast i det meste av grøntstrukturen.

Universell utforming er også med i sentrumsplanen for Bryne, strategiplanen for skulen og planen for rehabilitering. I tillegg er det stilt krav om uu i alle reguleringsplanar. Dette vert følgt opp i utbyggingsavtalar.

Satsing på kommunale bygg

Time kommune har satsa på rehabilitering av skulane dei siste åra. Universell utforming er lagt til grunn i planarbeidet. - Under befaring saman med brukarrepresentantar har vi lært noko om viktige detaljar som må vere på plass, til dømes når det gjeld tunge dører, innreiing av toalett og skilting, seier prosjektleiar Anne Reidun Garpestad.

- Time kommune har nyleg vedteke eit reglement for byggeutvalet, som er eit underutval av arbeidsmiljøutvalet i kommunen. Der er eit av måla å vareta universell utforming i ulike fasar av kommunale byggjeprosessar, anten det gjeld nybygg, rehabilitering eller ved leige, fortel prosjektleiaren.

Har godkjend fleire rettleiarar

Det er utarbeidd og godkjend fleire rettleiarar for framtidig fysisk utforming av både inne- og utemiljø. - Me registrerer òg at media, innbyggjarar, næringsverksemdar, offentlege instansar og folkevalde følgjer opp utfordringane i dette arbeidet på ein god måte, mellom anna i plan- og byggjesaker, seier Garpestad. No skal Time kommune byggje nytt bibliotek, ferdig i 2010, og eit nasjonalt Garborgsenter som skal vere ferdig i 2011.

Løysingar for alle!

- Frå kommunen vert det mellom anna stilt krav om at det skal leggjast vekt på universell utforming av bygget som sikrar rullestolbrukarar, svaksynte, hørselhemma og allergikarar ein god tilkomst og god moglegheit til å bevege seg trygt rundt i bygget, samt kunne kommunisere med personell i skranken, fortel Anne Reidun Garpestad. Kommunen stiller krav til entreprenørane om at dei skal utarbeide ein rettleiar for universell utforming i biblioteket og i Garborgsenteret. Rettleiaren skal beskrive både mål og tiltak for å oppnå universell utforming, og han skal vere basert på kommunen sine utvida krav.

Målet er altså å utforme bygga slik at det ikkje vert eigne løysingar for funksjonshemma, men at løysingane skal kunne brukast av alle!

Initiativ og tiltak på mange område

Kommunen har fått støtte via BRA -midlar til å setje opp universelt utforma busshaldeplassar og å lage leieliner i Bryne sentrum, frå jernbanestasjonen til busstasjonen. Noko av dette arbeidet er gjort, medan noko er sett på vent grunna ressursmangel i kommunalteknisk avdeling.

Prosjektleiaren og innkjøpssjefen i Time kommune er med i eit prosjekt i lag med Bergen kommune og Hordaland fylkeskommune. Navnet på prosjektet er: "Hvordan ivareta universell utforming i anskaffelsesprosessen?" Målet er å lage ei verktøykasse for innkjøparar i offentleg sektor.

Informasjonsleiaren i Time kommune skal, saman med fleire nabokommunar, arrangere kurs i universell utforming og webdesign. Kommunen er oppteken av at nettsida skal vere tilgjengeleg for flest mogleg. Nettsidene til dei kommunane som er med på kurset, skal vurderast med tanke på uu, og kva som kan forbetrast.

Samarbeid med Jæren friluftsråd har gjort at turområdet rundt Melvatnet har fått betre underlag på stigen, lettare tilkomst til baderampen, og toalettet er utbetra.

Oppsummert frå Time kommune kan ein seie det slik:

"Pilotkommuneprosjektet om universell utforming i samarbeid med Klepp har sett varige spor etter seg. Det er utarbeidd og godkjend fleire rettleiarar for framtidig fysisk utforming av både inne- og utemiljø. Me registrerer òg at media, innbyggjarar, næringsverksemdar, offentlege instansar og folkevalde følgjer opp utfordringane i dette arbeidet på ein god måte i m.a. plan- og byggjesaker."

(Utdrag frå årsrapport 2007 i Time kommune)

Høguset på Time. Mange uu-tiltak skal gjennomførast. Foto: Anne Reidun Garpestad

Ut på tur - nær døra oppleving med tilsette i Time. Foto: Anne Reidun Garpestad

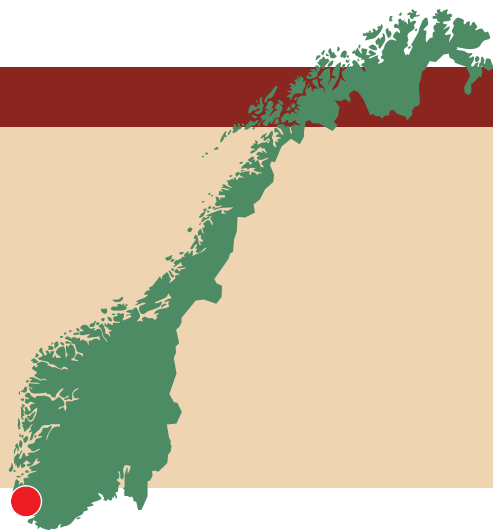

Uttesting av busshaldeplass. Foto: Frederik A. Flood

Klepp kommune

- Klepp kommune ligg midt på Jæren, omtrent 2,5 mil sør for Stavanger.
- Kommunen har eit areal på 115 kvadratkilometer, og jordbruksjorda utgjør om lag 70 prosent av dette arealet.
- Klepp er ein del av flatjæren, som er eit spesielt verdfullt område for matproduksjon. Ved sidan av jordbruk er industri, privat og offentleg tenesteyting hovudnæringar.
- Kommunen har no om lag 16 000 innbyggjarar. Klepp hadde ein folkevekst på cirka 3,7 prosent i 2007.
- Kommunen sitt administrasjons- og handelssentrum er Kleppe.
- Visjon: Barna, vår framtid.

På god veg i Klepp!

Kjøpmannsbrotet bustadområde – god planlegging og tett oppfølging.

Foto: Anne Reidun Garpestad

Dei har lenge hatt ein plan i Klepp kommune. Det er ein plan om å skape eit samfunn for alle, med universell utforming som planleggingsprinsipp. Og dei er på god veg på Jæren.

I Klepp er universell utforming med i mellom anna sentrumsplan, trafikksikringsplan, og i alle reguleringsplanar sidan 2006. I kommuneplanen er tilrettelegging for alle lagt inn som viktig verdi. Og i "Bustadsosial handlingsplan" som gjeld i åra frå 2007 til 2010 går det fram at kommunen skal vurdere krav

om livsløpsstandard ved kjøp av nye bustadar. Sidan 2007 har kommunen stilt krav om 30 – 70 % besøksstandard i alle utbyggingsavtalar.

Utdrag frå reguleringsplan for Kyrkjebakken, desember 2007:

"Alle bustadar skal ha trinnfri adkomst via heis. Heis skal ha minimum mål 1,3x2,1.

Nær gangveggar, inngangsparti og luftevindu skal bruk av planter og tre som kan framkalle allergiske reaksjonar unngås.

Opparbeiding av gater, gangstier og fellesareal skal fylgje rettleiar for universell utforming. Minimum 10 % av felles parkeringsplassar skal vera avsett til funksjonshemma."

Oppvekst og helse

Sørhellet barnehage i Klepp er eit godt eksempel på utforming av eit uteområde som skal stimulere til aktivitet og deltaking for alle. Barnehagen har hatt mange besøk.

- I samarbeid med Klepp kommune og eit lokalt firma har vi fått utvikla ein ny type automatisk døropnar. Den har kontrastfarge mot vegg, har ein viss storleik og vert styrt av ein sensor. Lett å sjå og lett å opne for alle, fortel Anne Reidun Garpestad, prosjektleiar for universell utforming i kommunane Klepp og Time.

Klepp kommune arrangerte i 2007 ein konferanse med tema "Det handlar om meir enn fortauskantar". Det var ein konferanse om universell utforming og folkehelse. Pris for godt tilgjenge vart delt ut på konferansen. Prisen gjekk til Ketil Dybvig som har designa uteområdet ved Sørhellet barnehage.

Betre tilkomst

Klepp kommune har fått BRA-midlar. Her har ein lagt til rette for god og trygg kryssing mellom bane og buss på Klepp stasjon. Det er laga leieline mellom buss og tog og nye uu-busshaldeplassar. Klepp er i gang med å planlegge ny bussterminal i Klepp sentrum som knutepunkt mellom bussruter til ulike delar av kommunen og for å lette overgangen til ulike målpunkt og mellom viktige knutepunkt som NAV-kontor, sjukeheim og kjøpesenter.

I Klepp hadde prosjektleiaren gjennomgang av alle vallokale på valdagen i 2007 saman med ordføraren og rådmannen, og rapport vart sendt i etterkant til valstyret.

På initiativ frå saksbehandlar i Klepp er det òg gjort endringar i monteringstilvisning for nedgravde søppelkontainrar. No står det klart at det ikkje skal vere høgdeforskjell mellom bakkenivå og der søppelkontainrane står. Dette for å letta tilkomsten for rullestolbrukarar.

Evaluering av bustadprosjekt

- Vi har hatt befaring saman med politikarar, byggjefirma og brukarrepresentantar for å evaluere Kjøpmannsbrotet bustadområde, fortel prosjektleiar Anne Reidun Garpestad. Dette er eit stort prosjekt for Klepp kommune, og synfaringa vart gjort for å synleggjere korleis ein i denne konkrete planen har teke omsyn til universell utforming. - Dette er ein måte å evaluere om vi har lukkast i å stille dei rette krava, deretter sjå om krava er følgd opp, og til sist kunne spørje: Fungerer dette i praksis?

Sørhellet barnehage. Uteområdet er designa av Ketil Dybvig. Han har fokusert på å leggja til rette for leikemiljø og rolleleik. Foto: Anne Reidun Garpestad

Ut på tur – nær døra oppleving for tilsette i Klepp kommune. Foto: Anne Reidun Garpestad

Kjøpmannsbrotet. Frå synfaring og evaluering av ferdig prosjekt med byggenæringa, politikarar, tilsette og brukarar. Foto: Anne Reidun Garpestad

Eit anna bustadprosjekt som er lagt ut for sal er Kyrkjebakken. Krav til universell utforming og livsløpsstandard har vore eit vilkår for prosjektet. Alle bustadane tilfredsstillar krava til livsløpsstandard. Det er lagt vekt på fleksibilitet, noko som er viktig i alle fasar av livet.

Ein styrke å jobbe som parkommunar

Å arbeide i lag som parkommunar kan vere ein styrke av fleire grunnar. Time og Klepp nøler ikkje med å anbefale andre kommunar å samarbeide om universell utforming.

Det kan vere til dels stor utskifting i enkelte stillingar i kommune-Noreg. Sidan Time og Klepp har vore to i lag, har dei vore mindre sårbare for dette. Dei har kunna sikra kontinuiteten i arbeidsgruppa. Samstundes har det vore ein sunn konkurranse mellom kommunane; "alle vil vere best".

Grupper med stort engasjement

I dei to parkommunane har pilotprosjektet vore organisert på ein særskilt måte, mellom anna med ei styringsgruppe og ei arbeidsgruppe. Engasjementet og interessa til deltakarane i desse gruppene har vore med og løfta prosjektet. Det meiner prosjektleiar Anne Reidun Garpestad, som seier ho har fått solid og viktig støtte frå desse gruppene.

Pilotprosjektet har hatt ei styringsgruppe med seks personar; ein politiskar, ein representant frå administrasjonen og ein frå handels- og næringsforeninga i kvar av kommunane. Leiari og nestleiar har vore politiskarar, og gruppa har hatt om lag fire møte årleg.

Ei tverrfagleg arbeidsgruppe sett saman av 12 personar frå byggesak, plan, kommunalteknikk, nybygg, helse, råd for funksjonshemma/ senior-brukarråd i dei to kommunane. Gruppa har hatt møte ein gong i månaden.

I overordna planlegging

Prosjektleiar i 40 prosent stilling har leia prosjektet. Leiaren har vore organisert høgt oppe i den kommunale organisasjonen, saman med tilsette som driv med overordna planlegging. Dette har vore viktig i arbeidet med å få inn universell utforming som strategi i planar i begge kommunane. Når to nabokommunar stiller dei same krava til utbyggjarar og entreprenørar, får det større virkning. Det er dei same aktørane i begge kommunane.

- I juni 2007 hadde vi ei felles politisk sak om universell utforming i begge kommunestyra, fortel prosjektleiar Anne Reidun Garpestad. - I vedtaka står det at kommunane skal vere inkluderande lokalsamfunn som legg forholde best mogleg til rette for aktivitet og deltaking for alle. Prinsippa om universell utforming skal leggjast til grunn for kommunen sitt planarbeid.

Politiskarane har godkjent tre rettleiarar: Ein for publikumsbygg, ein for uteareal og ein for friområde. Desse blir lagt til grunn for utarbeiding av utbyggingsavtalar, reguleringsplanar og behandling av byggesaker.

Opptekne av gode bustadar

Det er også vedteke eit mål om at minst 50 prosent av alle nye bustadar eller bueiningar skal ha livsløpsstandard. I tillegg er det ei målsetting at minst 20 prosent av dei resterande bustadene/ bueiningane skal tilfredsstillast krava til besøksstandard. Politiskarane i Time og Klepp har vore svært opptekne av å få gode

bustadar som kan brukast av alle, og at det skal vere enkelt for alle å kome på besøk.

Kommunane er svært godt nøgde med at den nye planlova opnar for at kommunane skal kunne nytte reguleringsplanen som bustadpolitisk styringsverktøy.

- Det engasjementet og den støtta som det politisk miljøet har gitt oss har vore svært viktig for korleis prosjektet har utvikla seg, seier Anne Reidun Garpestad.

Eit godt samarbeidsklima

Time og Klepp har også jobba saman om å byggje ei felles kyrkje på Frøyland/Orstad. Den saka er eit eksempel på korleis godt samarbeid skal vere, både under prosjektering og bygging, meiner Garpestad. - Kykjelyden har gjort eit imponerende arbeid i forhold til universell utforming og har vist stor interesse for korleis ein skal imøtekomme dei krava som er knytte opp mot uu.

- Dessutan må samarbeidet med råd for funksjonshemma/senior- og brukarråd nemnast. Det har vore viktig i heile prosjektet. I tillegg til å vere med i arbeidsgruppa har alltid brukarane vore med på befaringar, og dei har hatt innlegg på kurs og konferansar vi har arrangert. Dei har også vore med på pilotkommunesamlingar. Dette har gitt oss mange nyttige og gode diskusjonar, seier prosjektleiar Anne Reidun Garpestad.

Samarbeid mellom nabokommunar er triveleg, og det gir resultat.

Foto: Anne Reidun Garpestad

Vil du vite mer?

Se oversikten på neste side

Henvisninger

Oversikt over nyttige instanser, kompetansemiljøer, publikasjoner m.v.

Disse instansene har nettsteder med informasjon om universell utforming

- Miljøverndepartementet
- Helsedirektoratet/Deltasenteret
- Husbanken
- Statens bygningstekniske etat
- Statsbygg
- Statens kartverk
- Direktoratet for naturforvaltning
- Riksantikvaren
- Funksjonshemmedes fellesorganisasjon (FFO)
- Samarbeidsforum av funksjonshemmedes organisasjoner (SAFO)
- Statens råd for likestilling av funksjonshemmede

Noen publikasjoner, verktøy, veiledere, eksempelsamlinger til hjelp i arbeidet med universell utforming

Kan lastes ned fra nettet eller bestilles fra utgiver.

- Regjeringens handlingsplan for økt tilgjengelighet for personer med nedsatt funksjonsevne. Plan for universell utforming innen viktige samfunnsområder (T-1440, Miljøverndepartementet)
- Universell utforming, Begrepsavklaring, temarapport (T-1468 B/E, Miljøverndepartementet)
- Bygg for alle – temaveiledning om universell utforming av byggverk og uteområder (Statens bygningstekniske etat)
- Bygg for alle – elektronisk kartleggingssystem (Statsbygg)
- Et inkluderende samfunn – håndbok om synshemmedes krav til tilgjengelighet (Norges Blindforbund)
- Full deltakelse og likestilling – tilgjengelige bygg og uteområder (Norges handikapforbund)
- Gode råd er ikke dyre, Delprosjektrapport BU 31 (Deltasenterets publikasjoner)
- Universell utforming og reguleringsbestemmelser, Delprosjektrapport BU 31 (Norsk kommunalteknisk forening)
- Universell utforming. Drift og vedlikehold av veger og uteområder, Delprosjektrapport BU 31 (Norsk kommunalteknisk forening)
- Universell utforming – Kommunalt samarbeid med eksterne aktører, Delprosjektrapport BU 31 (Statens bygningstekniske etat/Informasjonsprogrammet universell utforming i byggsektoren)
- Kostnader ved universell utforming i kommunene. Foreløpig kunnskapsgrunnlag og skisse til metode for integrering av universell utforming i

kommunal forvaltning med vekt på uteområder, Delprosjektrapport BU 31.4 (Miljøverndepartementet)

- Veileder publikumsbygg (Trondheim kommune)
- Universell utforming - flerleilighetsbygg. Et prosjekteringsverktøy (Trondheim kommune)
- Universell utforming av publikumsbygg – et prosjekteringsverktøy (Porsgrunn kommune)
- Rettleiar - universell utforming av publikumsbygg (Stord kommune)
- Grenlandsstandard, nettbasert mal for utarbeidelse av plan- og byggesak (Porsgrunn kommune)
- Metode for kartlegging av universell utforming i kommunale bygg (Sortland kommune)
- Formingsveileder for gater og plasser (Kongsvinger kommune)
- Normaler for utomhusanlegg (Kristiansand kommune)
- Rettleiarar for publikumsbygg, uterom, friområde (Klepp og Time kommunar)
- Skiltveileder (Eidskog kommune)
- Sjekkliste for festivalarrangører (Trondheim kommune)
- Eksempler på gode løsninger - NAL-ECObox (Norske arkitekters landsforbund)
- Elevaktiviteter om universell utforming/ arbeidsmiljø. Miljolare.no. Et verktøy for bærekraftig utvikling

Utdanningsinstitusjoner som i 2008 tilbyr kurs i universell utforming

- Nordiska Högskolan för folkhälsovetenskap (NHV), Göteborg
- Høgskolen i Gjøvik - Nettbasert kursopplegg og andre tilbud
- Høgskolen i Sør-Trøndelag, avdeling helse- og sosialfag
- Diakonhjemmets høgskole Rogaland, avdeling for ergoterapi
- Universitetet for miljø og biovitenskap (UMB), Ås
- NTNU, Trondheim

Pilotkommuner med nettsteder for informasjon om universell utforming

- Eidskog
- Klepp
- Kongsvinger
- Porsgrunn
- Stord
- Time
- Trondheim
- Vestre Toten

Utgiver: Miljøverndepartementet, 2008

Flere eksemplarer kan bestilles fra:
Statens forurensningstilsyn (SFT)
Telefon 22 57 34 00
Faks 22 67 67 06
E-post: bestilling@sft.no

Lay-out: TWM Reklamebyrå AS.
Opplag: 5000
T-1472
ISBN 978-82-457-0428-0

